

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 188
SIJEČANJ - VELJAČA 2025.
TEVET / ŠVAT
5785.

TEMA BROJA:
BAŠTINA ŽRTAVA HOLOKAUSTA

SADRŽAJ

4 UVODNIK	21 JONNY THOMSON: “MINIFILOZOFIJA”	40 NEVJEROJATNA ZBIRKA MINIJATURNIH KNJIGA LILLY TOTH
5 OSAMDESETA GODIŠNJICA OSLOBOĐENJA AUSCHWITZA: PREŽIVJELI STRAHUJU OD ZABORAVA I RASTA ANTISEMITIZMA	22 JAMES SUZMAN: “RAD”	42 DJEVOJKA U DŽEMPERU BOJE SAFIRA
8 MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA OBILJEŽEN U HRVATSKOJ	23 WALTER ISAACSON: “ELON MUSK”	44 LOGOR JE PROGUTAO LEONTINU
10 “ZVIJEZDA MOGA OCA” MELITE KRAUS PREDSTAVLJENA U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB	24 LOGOR, MJESTO SJEĆANJA I EDUKACIJE	46 POSLJEDNJI ŽIDOV OSWIECIMA
12 KULTURNA MANIFESTACIJA AVIV (ZAŠTO PROLJEĆE ZAVRŠAVA U PROSINCU ILI KAKO “MAČAK U VREĆI” PUNI AUDITORIJ ŽOZ-A)	28 SOPRAVISSUTI — PREŽIVJELI	47 KRIVOTVORENA GROFICA
14 EMIL KERENJI I LOVRO KRALJ NA ŠOA AKADEMIJI	31 OBITELJSKI RECEPTI PREŽIVJELIH ŽRTAVA HOLOKAUSTA	49 ŽIDOVSKI MUZEJ U SLADOLEDARNICI U BOBOWI
16 IZLET U BEČ	34 EVA.STORIES — INSTAGRAM PROFIL DJEVOJKE UBIJENE U HOLOKAUSTU	50 SVJEDOČENJE O HOLOKAUSTU I DOK UMIRU OČEVICI HOLOKAUSTA — SVJEDOČE ZIDOVI, KAMEN...
18 JONATHAN LITTELL: “DOBROSTIVE”	36 POVRATAK OKUSA DJETINJSTVA ILI KAKO JE POZNATI KUHAR POMOGAO PREŽIVJELOJ ŽRTVI HOLOKAUSTA	58 IN MEMORIAM DR. RENÉE WEISZ-MALEČEK
19 PIERRE ASSOULINE: “KLIJENTICA”	37 ČUDESNA ZBIRKA PORCULANA OBITELJI OPPENHEIMER	
20 OZREN KANCELJAK: “KANDIDAT”	38 KAKO JE MALI PLIŠANI MAJMUN SPOJIO RAZDVOJENU OBITELJ	

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

MAŠA TAUŠAN, DEAN FRIEDRICH, NARCISA POTEŽICA, MILIVOJ DRETAR, IVO MIŠUR, ANNA MARIA GRÜNFELDER, BRANKO BREYER

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

prošlo je punih 80 godina otkako su vojnici sovjetske vojske 27. siječnja 1945. godine ušli na područje koncentracijskog logora Auschwitz-Birkenau i tamo zatekli žrtve nezamislivih zločina. Taj dan danas se diljem svijeta obilježava kao Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta a prvi broj Ha-Kola u svakoj novoj godini posvećen je sjećanju na sve one koji su ubijeni ali i sjećanju na svu patnju onih koji su uspjeli preživjeti strahote Holokausta. Možda posljednji puta ove su godine preživjele žrtve logora Auschwitz-Birkenau s mjesta koji je postao simbolom Holokausta poslale poruku da se tako nešto nikada više ne smije ponoviti.

U ovom broju Ha-Kola donosimo vam baštinu žrtava Holokausta – ono što su odlučili ostaviti svijetu kao znamen sjećanja. Ponekad je to samo priča, ponekad samo medvjedić koji je jednom dječaku nosio sreću a danas je doniran muzeju da ga svi vide, ponekad su to recepti omiljenih jela, ponekad iskazi koje su ponavljali u svojoj misiji očuvanja sjećanja, ponekad je to džemper

boje safira. Pročitala sam mnoštvo knjiga o Holokaustu, pogledala toliko filmova, posjetila koncentracijske logore. I još uvijek ne mogu i nikada neću moći razumjeti kako se sve to moglo dogoditi. Čuvajte sjećanje, prenosite ga novim generacijama. To je naš dug žrtvama, to je naša obaveza koju nikada ne smijemo zaboraviti.

Naša draga suradnica Anna Maria Gröndler već godinama se, između ostaloga, bavi i temom Holokausta i ove je godine za svoj rad nagrađena na 68. Književnom natječaju Saveza jevrejskih opština Srbije. Za Ha-Kol je privedila kraći prikaz nagrađenog rada i na tome joj se najsrdačnije zahvaljujemo te čestitamo na zasluženom priznanju.

Ženska sekcija ŽOZ-a bila je na još jednom divnom izletu u Beču, naša Melita Kraus objavila je dirljivu slikovnicu sjećanja “Zvijezda moga oca”, a kulturna manifestacija Aviv uspjela je napuniti auditorij ŽOZ-a.

U ovom broju Ha-Kola čitatelji koji vole knjige pronaći će puno dobrih prijedloga. U posljednje vrijeme hrvatski izdavači

stvarno objavljuju knjige vrijedne pažnje i čitanja. Za početak tu je topla preporuka za politički triler “Kandidat” našeg Ozrena Kanceljaka. Veliki roman “Dobrosvite” kritičari s pravom uspoređuju s “Ratom i mirom”, a roman “Klijentica” otvara velika i teška moralna pitanja. Poznati američko-židovski pisac biografija Walter Isaacson donosi biografiju jedne od najkontroverznijih ličnosti današnjice Elona Muska. Među svim ovim prijedlozima, svatko će sigurno pronaći nešto za sebe.

Na kraju ovog broja opraštamo se od naše drage Koke, dr. Renée Weisz-Maleček, koja je kao svoju baštinu, u znak sjećanja na čitavu židovsku zajednicu Koprivnice, ostavila knjigu “Židovi u Koprivnici”. I ostavila trag u našim srcima.

Do nekog sljedećeg puta
Nataša Barac

OSAMDESETA GODIŠNJICA OSLOBOĐENJA AUSCHWITZA: PREŽIVJELI STRAHUJU OD ZABORAVA I RASTA ANTISEMITIZMA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Osamdeseta obljetnica oslobođenja logora Auschwitz-Birkenau, mjesta najvećeg masovnog ubojstva u ljudskoj povijesti, obilježena je 27. siječnja ove godine. Iako su na komemoraciji bili brojni šefovi država i vlada iz čitavog svijeta i kraljevi i kraljice iz više zemalja — oni ovoga puta nisu dobili riječ. Riječ je dana samo preživjelima kojih se u Auschwitzu okupilo pedesetak, vjerojatno i posljednji puta u tolikom broju na jednoj okrugloj obljetnici. Iz muzeja i memorijala unaprijed je bilo rečeno da će glavnu riječ ovoga puta imati preživjeli, a da će političari slušati njihova potresna svjedočanstva, a potom zajedno odati počast onima koji su nestali u plinskim komorama, koji su ubijeni ili umrli od gladi, bolesti ili iscrpljenosti.

“Svima nam je jasno kako je ovo posljednja okrugla godišnjica da možemo imati skupinu preživjelih koja može biti prisutna na mjestu nekadašnjeg logora”, rekao je Pawel Sawicki, glasnogovornik muzeja i memorijala Auschwitz. “Za deset godina to se neće dogoditi i dokle god

IZVOR: MEMORIJALNI CENTAR I MUZEJ AUSCHWITZ-BIRKENAU

možemo trebamo slušati glasove preživjelih, njihova svjedočanstva, njihove osobne priče. To je od ogromnog značaja kada govorimo o tome kako se oblikuje sjećanje na Auschwitz.”

I upravo zbog njihove dobi i jer kad preživjeli kao savjest ovog svijeta odu više neće biti živih svjedoka užasa dotad

nepoznatih čovječanstvu, njima je dana glavna riječ.

Na pozornicu u golemom šatoru podignutom iznad ulaznih vrata u Auschwitz II-Birkenau, logor za “konačno rješenje” židovskog pitanja u Europi, popeli su se Tova Friedman (86), Marian Turski (98), Leon Weintraub (99) i Janina Iwanska

(94). No više od potresnih svjedočanstava iz logora u kojem je provođena Shoa, preživjeli su upozoravali na sadašnjost i budućnost.

U vrijeme kada je sjećanje na zločine počinjene u ime nacističkih ideja o rasnoj superiornosti postalo akutno političko pitanje, s usponom stranaka krajnje desnice diljem Europe, preživjeli su kazali da ih brine golem porast antisemitizma, ekstremizma i mržnje koji im bude strahove da bi se povijest mogla ponoviti i da ljudi nisu dovoljno naučili iz zastrašujućih svjedočenja o tvornici ubijanja.

“Danas imamo obvezu ne samo sjećati se nego i upozoriti i poučavati da mržnja stvara samo više mržnje, ubijanje više ubijanja. Ekstremizam i antisemitizam koji se šire među nacijama je šokantan”, kazala je Tova Friedman, autorica i znanstvenica koja u knjizi “Kći Auschwitza” opisuje vlastite traume. Dirljivo i zastrašujuće bilo je kada se sjetila da je kao mala djevojčica mislila da će svi umrijeti jer je “normalno da židovska djeca umru”.

Okupljenima se na komemoraciji koja je trajala dva i pol sata, mnogo dulje od predviđenog, obratio i novinar i povjesničar Marian Turski iz Međunarodnog vijeća za Auschwitz. “Danas svjedočimo golemom porastu antisemitizma i to onakvog kakav je doveo do Holokausta”, rekao je, upozorivši: “Govor mržnje često završi krvoprolićem”.

Liječnik Leon Weintraub idealistički je zaključio: “Postoji samo jedna vrsta ljudi: homo sapiens pa je teorija rasa kao fundamentalni princip nacističke teorije pogrešna.” “Boli me kad vidim uniforme slične nacističkima i njihove slogane, boli me da se to događa bez ikakvih posljedica, da se propagira ideologija koja je pobila milijune”, kazao je. Boli ga, rekao je, i “ideologija i stavovi koji promoviraju neprijateljstva, koji definiraju antisemitizam i homofobiju kao vrijednosti”. Pozvao je sve da se suprotstave stavovi-

IZVOR: MEMORIJALNI CENTAR I MUZEJ AUSCHWITZ-BIRKENAU

ma koji su i doveli do genocida, uputivši poseban poziv mladima: “Budite osjetljivi na sve izraze netolerancije prema različitim — bilo da se radi o boji kože, vjeri ili drugačijoj seksualnoj orijentaciji”.

Janina Iwanska naglasila je da je, kada je Auschwitz oslobođen, “svijet vjerovao da se to više ne može dogoditi. A opet, bilo je ljudi koji su predvidjeli da je nemoguće da se te stvari ne ponove. Jer ako su ljudi tada bili tako nehumani, to bi se moglo dogoditi ponovno”.

Mnogi prisutni istaknuli su važnost obrazovanja za mlađe generacije budući da su neka istraživanja pokazala nevjerovatno neznanje o Holokaustu. Trebalo bi ih podučiti kako znati prepoznati upozorenja, naučiti kako se suprotstaviti mržnji i nepravdi i kako identificirati priče koje iskrivljuju ili niječu povijesne činjenice i konačno, kako se oduprijeti antisemitiskim predrasudama i stereotipima.

Dana 27. siječnja 1945. vojnici Crvene armije oslobodili su Auschwitz i tamo pronašli oko 7.000 preživjelih, a UN je taj datum odlučio proglasiti Međuna-

rodnim danom sjećanja na žrtve Holokausta. Više od 1,1 milijun ljudi, od kojih milijun Židova, umrlo je u plinskim komorama ili od gladi, hladnoće i bolesti u Auschwitzu. Uz Židove pogubljeni su Poljaci, Romi, ruski zarobljenici i mnogi drugi, svi oni koji su vrijeđali nacističke ideje o rasnoj superiornosti. Između 1941. i 1945. nacistička Njemačka i njeni suradnici sustavno su ubili oko šest milijuna Židova diljem Europe.

Još jedan od onih koji su upozorili na prijetnju rastućeg antisemitizma bio je i predsjednik Svjetskog židovskog kongresa Ronald S. Lauder. Zajednička nit povezuje ono što se dogodilo u Auschwitzu s nedavnim manifestacijama mržnje prema Židovima, uključujući terorističke napade na Izrael 7. listopada 2023. — prastara mržnja prema Židovima. Antisemitizam je “imao svoje voljne pristaše tada, a ima ih i sada. Hranila ga je ravnodušnost ljudi koji su mislili da nisu pogođeni jer nisu Židovi”, naglasio je i dodao: “No ovi napadi nisu usmjereni samo na Židove. Oni su napad

na judeo-kršćanske vrijednosti, koje su temelj zapadne civilizacije.”

O važnosti sjećanja govorio je direktor Muzeja i memorijala Auschwitz Piotr Cywinski. “Sjećanje je svijest o činjenicama, točno ono što danas očajnički trebamo ... Sjećanje je ključ za razumijevanje današnjeg svijeta i za osmišljavanje sutrašnjeg. Ako vam doista nedostaje sjećanje, budite sigurni: vaši će ga neprijatelji stvoriti za vas”, kazao je

Na ceremoniji je bio i hrvatski premijer Andrej Plenković kojemu se u delegaciji pridružio i predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH Ognjen Kraus. Plenković, kojemu ovo nije bila prva komemoracija u Auschwitzu, kazao je da su poruke upućene 27. siječnja 2025. bile različite od onih prije pet godina: “Situacija vezana uz antisemitizam se nakon 7. listopada 2023. značajno promijenila. Mislim da su i poruke koje smo danas čuli bitno drugačije nego kad smo ovdje bili na 75. obljetnici oslobođenja Auschwitza. Situacija nastala ratom između Hamasa i Izraela znatno je pridonijela rastu antisemitizma diljem svijeta”.

Ognjen Kraus ponovio je svoje strahove da se ponavljaju 30-te godine prošlog stoljeća. “Ja sam već ranije govorio o tome ... Nažalost, situacija u svijetu je više nego zabrinjavajuća.”

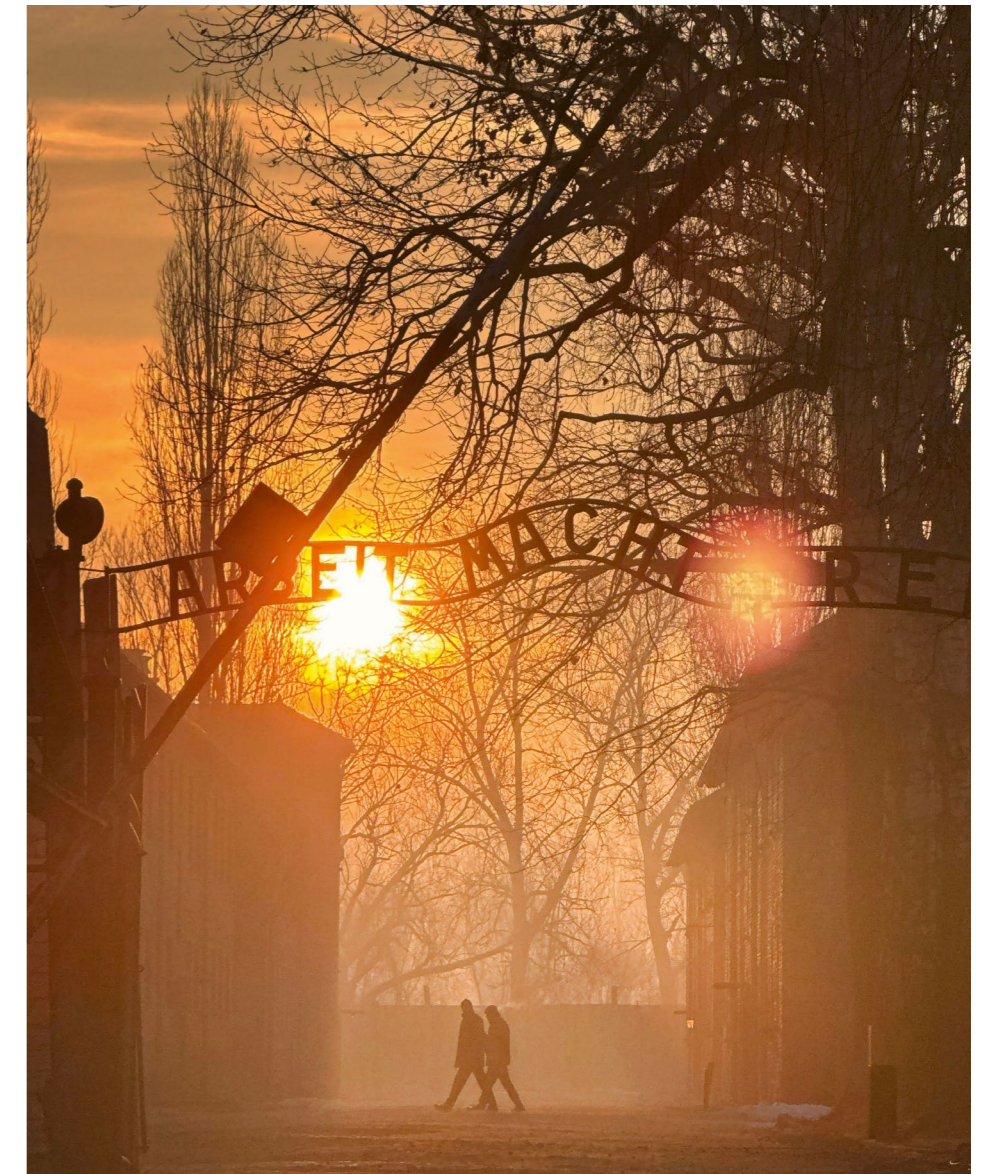
OTVARANJE ZA JAVNOST KUĆE RUDOLFA HÖSSA

A povodom okrugle komemoracije u Auschwitzu osmišljen je još jedan simboličan čin. Odlučeno je da se kuća zapovjednika logora Rudolfa Hössa, koja se nalazila tik do logora, otvori za javnost. U prostranoj obiteljskoj kući s njegovanim vrtom, SS-ov zapovjednik s najdužim stažom u Auschwitzu osmišljavao je kako na najučinkovitije načine pobiti milijune Židova, Roma, homoseksualaca i političkih zatvorenika koje je Treći Reich odlučio eliminirati.

Visoko drveće i visoki betonski zid zaklanjali su pogled i prigušivali vrisku iz logora kako bi Rudolfova žena Hedwig i njihovo petero djece mogli živjeti zaštićeni od zločina počinjenih samo nekoliko koraka od njihovih vrata. U međuvremenu, dimnjaci koncentracijskog logora izbacivali su dim dok su druge obitelji gurane u plinske komore.

Od oslobođenja Auschwitza u siječnju 1945. kuća u ulici Legionow 88 bila je u privatnim rukama jedne poljske obite-

lji. No prošle godine kupio ju je Counter Extremism Project (CEP), nevladina organizacija sa sjedištem u New Yorku koja se bori protiv ekstremizma. CEP je kupio kuću od njezine vlasnice Grażyne Jurczak kojoj je život postao previše izazovan jer su ljudi počeli viriti u njezine prozore nakon objavljivanja Oscarom nagrađenog filma “Zona interesa” Jonathana Glazera 2023. godine, gotovo u potpunosti smještenog u kuću i njezinu okolicu.

IZVOR: MEMORIJALNI CENTAR I MUZEJ AUSCHWITZ-BIRKENAU

MEĐUNARODNI DAN SJEĆANJA NA ŽRTVE HOLOKAUSTA OBILJEŽEN U HRVATSKOJ

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta i ove je godine obilježen diljem Hrvatske paljenjem svijeća i polaganjem vijenaca na židovskim grobljima i spomenicima žrtvama Holokausta. Nemoguće je spomenuti sva događanja a najvažnija su obilježavanja koja se odvijaju u školama i ona koja su namijenjena edukacijama budućih generacija kako se tako nešto nikada više ne bi ponovilo. Hrvatski državni vrh, kao i svake godine, poslao je poruke o potrebi trajnog sjećanja na Holokaust i njegove žrtve.

• Predsjednik Republike Zoran Milanović poručio je da Holokaust nikada ne smije biti zaboravljen te da sjećanje na monstruoan zločin nad židovskim narodom treba trajno sačuvati. "Sjećanje na monstruoan zločin nad židovskim narodom, koji je bez presedana u svjetskoj povijesti, treba trajno sačuvati. To je bilo razdoblje sumraka civilizacije u kojem su na okrutan način ubijeni milijuni ljudi.", napisao je Milanović na društvenoj mreži Facebook.

• Predsjednik Hrvatskog sabora Gordan Jandroković rekao je na Mirogoju, gdje je s predstavnicima Vlade odao počast žrtvama Holokausta, da je to bilo jedno od najsramotnijih razdoblja u ljudskoj povijesti te je iznimno bitno njegovati

IZRAELSKI VELEPOSŁANIK GARY KOREN NA MIROGOJU

sjećanje na to vrijeme. Uz Jandrokovića, vijence ispred skulpture "Mojsije" na Židovskom groblju na Mirogoju položili su ministrica kulture i medija Nina Obuljen Koržinek, ministar vanjskih poslova, Gordan Grlić Radman i posebna savjetnica premijera za pitanje Holokausta Sara Lustig. Žrtvama Holokausta poklonio se i izraelski veleposlanik u RH Gary Koren.

• Izaslanstva Židovske općine Osijek, Osječko-baranjske županije i Grada Osijeka položili su vijence i zapalili svijeće kod spomenika "Majka i dijete" u Osijeku. Predsjednik žo Osijek Damir Lajoš podsjetio je da je oko 3.500 Židova živjelo u Osijeku prije Drugog svjetskog rata, a kraj rata dočekalo ih je tristotinjak. Danas ih je u Osijeku 150, možda nešto manje od toga, dodao je.

• Na Židovskom groblju u Varaždinu varaždinski gradonačelnik Neven Bosilj istaknuo je kako je Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta podsjetnik na neizmjernu patnju, ali i na našu odgovornost da nikada ne dopustimo da se takva tragedija ponovi. Uz predstavnike Grada Varaždina i Varaždinske županije počast žrtvama Holokausta odali su i članovi i predsjednik Židovske općine Čakovec Andrej Pal, predstavnici Zajednice udruga antifašističkih boraca i antifašista, te grupa učenika iz Centra izvrsnosti za nacionalnu povijest i brojni drugi građani.

• Paljenjem svijeća ispred spomenika podignutog na mjestu gdje se nekad nalazila čakovečka sinagoga, gradonačelnica Grada Čakovca Ljerka Cividini, župan Međimurske županije Matija Posavec, zamjenik župana Josip Grivec, predsjednik Židovske općine Čakovec Andrej Pal te članovi Židovske općine Čakovec, odali su počast žrtvama Holokausta. U Drugom svjetskom ratu Čakovec je izgubio zajednicu koja je postavila temelje modernog razvoja Čakovca.

• Polaganjem vijenaca na Lovrincu obilježen je Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta. Vijenac pred Spomenikom žrtvama fašizma i poginulim borcima NOR-a Židovima na Židovskom groblju, autora Nandora Glida, položili su predstavnici Židovske općine Split i predsjednica žo Split Ana Lebl, te predstavnici Grada Splita na čelu s gradonačelnikom Ivicom Puljkom, predsjednikom Gradskog vijeća Željkom Domazetom i izaslanikom župana Damirom Gabrićem. Vijence su položili i predstavnici nacionalnih manjina, vjerskih zajednica i udruga proizašlih iz Domovinskog rata.

• Melita Kraus predstavila je, povodom Dana sjećanja na žrtve Holokausta, uče-

nicima gimnazije Bjelovar svoju nedavno objavljenu knjigu "Zvijezda moga oca" te ih upozorila na potrebu sjećanja na žrtve te razvijanje tolerantnog društva.

• Četverodnevni stručni skup «Poučavanje i učenje o Holokaustu i sprečavanju zločina protiv čovječnosti» održan je u Bjelovaru u organizaciji Agencije za odgoj i obrazovanje, Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih te Šoa Akademije Židovske općine Zagreb. Program je obuhvatio šest predavanja i pet različitih radionica za dvije grupe sudionika. Svečano otvorenje održano je u Domu kulture, gdje su se okupili brojni ugledni uzvanici. Pozdravne govore održali su izraelski veleposlanik Gary Koren, predstavnici Agencije za odgoj i obrazovanje, voditeljica Šoa Akademije žoZ-a Sanja Tabaković, bjelovarski gradonačelnik Dario Hrebak, bjelovarsko-bilogorski župan Marko Marušić, te predstavnik Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih.

• Đurđevački se muzej pridružio obilježavanju Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta. Učenici Osnovne škole Đurđevac, gimnazije Dr. Ivana Kranjčeva, nastavnici i profesori imali su priliku pogledati biografski dokumentarni film koji predstavlja svjedočanstvo Borisa Brauna koji je djetinjstvo i dio mladosti proveo u Đurđevcu. U filmu Boris Braun govori o svojoj obitelji, odrastanju i životu prije nego što je bio odveden u logor te dijeli svoje iskustvo preživljavanja u Auschwitzu.

• Grad Pula organizirao je niz događanja povodom Međunarodnog dana sjećanja na žrtve Holokausta a program je uključivao edukativne radionice, predavanja, filmske projekcije i izložbe. Cilj je bio očuvati sjećanje na stradanje te naglasiti važnost obrazovanja o tragičnim posljedicama mržnje, netolerancije i predrasuda, s posebnim fokusom na stradanja Istrana tijekom Drugog svjetskog rata.

PRESJEDNICA ŽO SPLIT ANA LEBL NA LOVRINCU

“ZVIJEZDA MOGA OCA” MELITE KRAUS PREDSTAVLJENA U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Knjiga nevelika obujmom, ali bogata toplinom. Sjećanja djevojčice Melite iz njezina ranog, sretnog djetinjstva u Bjelovaru u velikoj starinskoj kući. Večeri provedene s ocem, Čarobnjakom priča, koji u prostranoj kuhinji uz vatru koja je pucketala iz štednjaka na drva i “Emisiju za pomorce” na radiju, od staniola cigareta “Opatija” pravi male zlačane brodiće. Ali u tom sretnom djetinjstvu pojavljuje se prekretnica — mala Melita među mnogobrojnim knjigama pronalazi jednu crnu, dobro skrivenu od njezinih očiju.

Sve se to našlo u knjizi Melite Kraus “Zvijezda moga oca” koja je predstavljena krajem siječnja u Židovskoj općini Zagreb. Knjigu u kojoj je i ilustracije izradila sama autorica, spisateljica i slikarica Melita Kraus, uz nju su predstavili i predstavnica židovske nacionalne manjine Grada Zagreba Sanja Zoričić Tabaković, povjesničar Milan Radanović koji se kroz svoj rad bavio partizanima, i to upravo u Gorskom kotaru, gdje je u drežničkoj bolnici za Drugog svjetskog rata radio Melitin otac kao liječnik, i glumica Edita Lipovšek koja je pročitala neke dijelove iz knjige.

O ratnim djelima svoga oca, liječnika iz Požege Otona Krausa o kojemu piše u knjizi, autorica je saznala posredno i tek naknadno, jer joj otac nikada nije želio

PREDSTAVLJANJE KNJIGE MELITE KRAUS U ŽOZ-U

pričati o strahotama iz rata, grozne priče iz partizanske bolnice. Pripovijedao joj je samo smiješne zgrade i vedre i zanimljive priče, uz sve one divote o dalekim zemljama i gradovima, prinčevima i princezama, zamkovima i zmajevima, zvijezdama, koji su žarili njezinu maštu. Njezinom beskrajno sretnom djetinjstvu, kakvim ga sama opisuje, nedostajalo je samo nešto — priča o obitelji.

Pronađena crna knjiga razlikovala se od korica svih drugih knjiga, a zvala se “Zločini ustaša i četnika na tlu Jugoslavije od 1941. – 1954.” i bila je prepuna strašnih fotografija, ali i imena koja su zvučala poznato, priča Melita Kraus koja je tek kasnije osvijestila da je to bio prijelomni trenutak njezina djetinjstva. Autorica piše: “Neka od imena zvučala su kao imena članova moje obitelji, Kraus Mario,

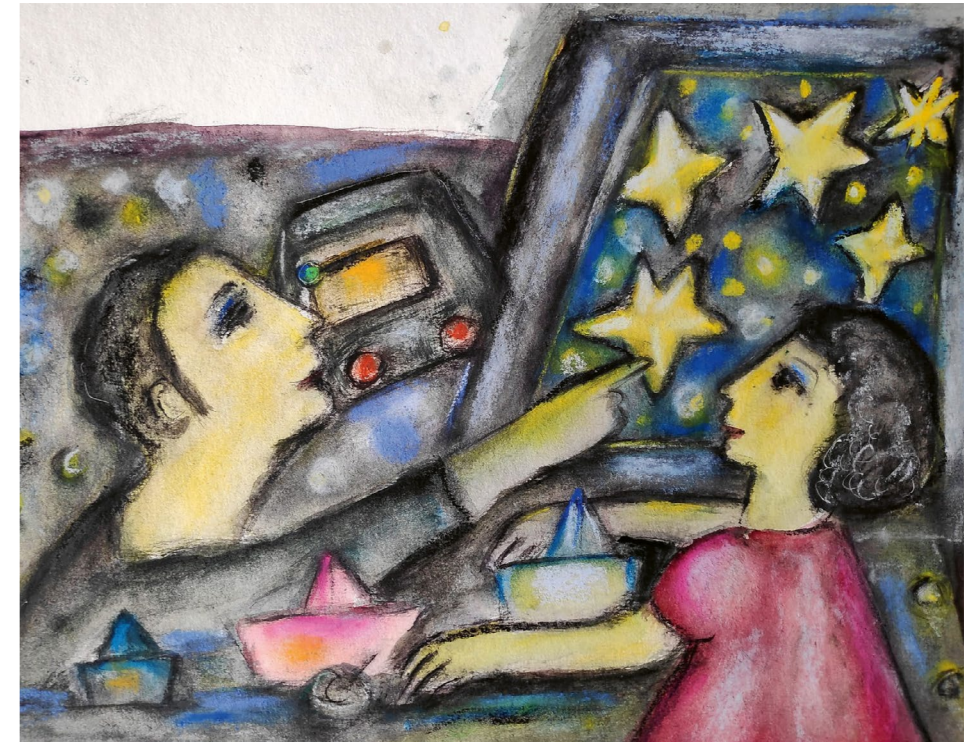
Kraus Berta, Kraus Albert, Kraus Dragutin, Kraus Ilka ... Ipak, iako sam znala da je većina obitelji moga tate uglavnom mrtva, nisam željela vjerovati da su to njihova imena.”

Ali bila su. Kasnije, u razgovorima sa svojom tetom o kojima piše u knjizi, Melita Kraus saznaje za sudbinu članova svoje obitelji koji su odvedeni u logore iz kojih se nisu vratili. Tata i teta su preživjeli, i, kako je njezin otac govorio, dobio je “poklonjeni život”. Melitin otac nije želio pričati ni o židovstvu ni o obitelji, ali je s tetom, tatinom sestrom, mala djevojčica vodila, kako kaže, “tajne razgovore”.

“Knjiga se zove ‘Zvijezda moga oca’ zato što u židovstvu zvijezda igra jednu posebnu ulogu. Zvijezdu smo nosili kao obilježje srama, stotinama godina, zvijezdu smo nosili i uzdali se u nju kao nadu i ponos, a ova priča je priča o jednoj posebnoj zvijezdi za jednu djevojčicu koja je bila zvijezda nakon što je cijela obitelj moga oca bila ubijena”, rekla je Melita Kraus na predavljanju knjige.

A u njoj piše o jednoj posebnoj modroj zvijezdi. “Posebno ću gledati jednu modru zvijezdu koja treperi. Nasmiješit ću se zvjezdici, jer na njoj ću očima duše vidjeti nasmiješenog tatu kako sa mnom sluša ‘Emisiju za pomorce’ i pravi male zlačane brodiće od staniola od kutije cigareta ‘Opatija’ ... Moja lijepa mlada mama smiješi se i plete mi modru vestu s bijelim jelenima. Baka i djed slave dijamantni pir, cijela je obitelj na okupu, svi u modrom jer i zvijezda je modra. Svi su radosni, smiju se, nazdravljaju kristalnim čašama. Djeca se igraju, a mali Dragec grli svog među.”

Sanja Zoričić Tabaković nabrojala je tri projekta koji su joj kao predstavnici židovske nacionalne manjine izuzetno važni, a među njima je i objavljivanje knjige “Zvijezda moga oca”. Knjiga bi, smatra ona, trebala ući u kurikulum lektire za osnovnu školu kao djelo koje bi mladima

moglo na pristupačan i blizak način, iz očiju djevojčice njihove dobi, približiti mučna vremena Drugog svjetskog rata i Holokausta. “Ova knjiga svakako nije udžbenik. Međutim, ta knjiga po svim svojim karakteristikama zavređuje ući u školske lektire. Tim više što govori o vremenu koje je prilično zapostavljeno u našem obrazovanju, i to na izrazito topao i dirljiv način što bi puno značilo djeci osnovnih škola koja bi to čitala. Pokušat ćemo knjigu uvesti u lektiru”, rekla je.

Kao zanimljivost, Milan Radanović rekao je da je na samom kraju 6. epizode poznate partizanske serije “Kapelski kresovi” u liku dr. Bittea (glumio ga je Vanja Drach) ovjekovječen bijeg Otona Krausa u partizane, u drežničku bolnicu, krajem siječnja 1942. zajedno s njegovom medicinskom sestrom, također Židovkom. Epizoda se može pogledati na youtubeu.

I na kraju. “Ja i dalje slikam, mnogo pitanja o mojoj obitelji ostalo je zauvijek

bez odgovora, ali ja ih nalazim slikajući svoje slike nadahnute židovskim mitovima i legendama, i tako sam stalno sa svojom obitelji.”

Melita Kraus rođena je u Bjelovaru gdje je završila osnovnu i srednju školu, a diplomirala je politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu 1984. godine. Nakon završenih studija, do umirovljenja je radila kao profesorica u bjelovarskim srednjim školama. Izlagati je počela 1991. Sudjelovala je na više od stotinjak grupnih i samostalnih izložbi u Hrvatskoj i inozemstvu. Osim slikarstvom bavi se i pisanjem i ilustriranjem knjiga za djecu.

KULTURNA MANIFESTACIJA AVIV (ZAŠTO PROLJEĆE ZAVRŠAVA U PROSINCU ILI KAKO “MAČAK U VREĆI” PUNI AUDITORIJ ŽOZ-A)

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

Kulturna manifestacija Aviv (proljeće) zamišljena je kako bi se popunila svojevrsna rupa, manjak programa u periodu od ožujka do lipnja, u odnosu na intenzivnu programsku sezonu koja traje od listopada do prosinca. No, zbog raznih tehničkih i organizacijskih teškoća oba su reprezentativna programa unutar ovoga projekta, nastupi Radojke Šverko i Nani Vazane, ipak i ponovno, našla svoje mjesto u prosincu.

Koncert Radojke Šverko i Vladimira Babina bio je zakazan za 30. listopada 2024. godine. Trebao je to biti svojevrsni omaž netom završenom Europskom danu židovske kulture i izraz zahvalnosti Alfiju Kabilju za gotovo 60 godina glazbenog djelovanja i doprinosa glazbi i glazbenoj kulturi u Hrvatskoj i šire. Međutim, koncert je odgođen i konačno izveden 9. prosinca, pred osamdesetak gledatelja, a zorno je pokazao zašto Radojku Šverko nazivaju glazbenom divom. Publika je mogla uživati u odabiru

šansona i kompozicija zabavne glazbe Alfija Kabilja.

O Alfiju Kabilju doc.dr.sc., mr.art. Tamara Jurkić Sviben (2024: 5)¹ napisala je: “Iako je velik dio Kabiljevog opsežnog opusa vezan uz njegov rad u glazbenom kazalištu, filmskoj i zabavnoj glazbi, neke od njegovih samostalnih šansona stekle su priznanje zbog svoje ljepote i izvode se na koncertima, osobito u Hrvatskoj i široj regiji, gdje uživa vjerne sljedbenike. Šansone i zabavne pjesme Alfija Kabilja obilježene su svojom dubinom, melodičnom ljepotom i emocionalnom iskrenošću kombinirajući tradicionalni utjecaj šansone s modernom, osobnom značajkom. Istovremeno sofisticirane i pristupačne učinile su svoga autora omiljenom osobnošću u svijetu hrvatske glazbe. Snaga njegovog pripovijedanja i

bogatstvo njegovih glazbenih aranžmana čine njegove šansone vitalnim dijelom njegove raznolike glazbene ostavštine.”

O Radojki Šverko vjerojatno je suviše trošiti prostor, no njezinu je biografiju sažela također Tamara Jurkić Sviben (2024: 7-8)², a između ostaloga navodi: “Kvaliteta vokalnog izričaja i sklonost izvođenju izuzetno zahtjevnih skladbi stvorili su repertoar ozbiljne glazbe uz suradnju s profesorima Jasnom Šumak-Picek, Ljerkom Očić, Alanom Bje-linskim, Vladimirom Babinom, te Đelom Jusićem. Sakralna glazba, gospel, blues i filmska glazba otpjevana baršunastim altom čiju su osebjnost nagradili stručni ocjenjivački sudovi svijeta omogućili su Radojki Šverko da se potvrdi kao vrhunska umjetnica jedinstvene karijere. Iznimno korektan odnos prema profesiji i samosvojnost nagrađeni su 1995. godine odličjem Reda Danice hrvatske s likom

¹ Koncert u čast Alfija Kabilja povodom Europskog dana židovske kulture i baštine (Židovska općina Zagreb, 2024.)

² ibid

Marka Marulića. Dobitnica je 4 najviše strukovne nagrade “Porin”, od toga jedan za životno djelo. Posebnu vrijednost imaju i podaci o višegodišnjoj prisutnosti pojedinih skladbi na top-ljestvicama, kao i neizostavna priznanja publike. Svojim je nastupima i pobjedama obilježila festival Melodije Istre i Kvarnera.”

Uz klavirsku pratnju Vladimira Babina, profesora na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, koji je i aranžirao sve kompozicije, gospođa Šverko otpjevala je: Jedan susret, Najljepša su jutra na tvom ramenu, Ima netko tko te voli, Bilo gdje da odem, C'est la vie, Sleep well, my love, Svijet je moj, Dug je put do ljubavi, Vuelve regresa (Vrati se), Yes, we could try, my friend, Como el fuego, Ti si ruža i Svemu dođe kraj, čime je došao i kraj ovome koncertu, a za utjehu, publika se mogla družiti s izvođačima u klubu ŽOZ-a.

Posljednji program Aviva, koncert Nani Vazana Tria, održan je 28. prosinca 2024. godine. Usudujem se nagađati da nitko od posjetitelja nije zapravo znao tko je Nani Vazana i što se od nje može očekivati, no prepuni auditorij ŽOZ-a dokaz je da na broj posjetitelja ponekad utječu i čimbenici koji se teško mogu definirati. Je li to u ovom slučaju bila egzotična najava, blagdanska prigoda, ili što drugo, nećemo znati.

Noam (Nani) Vazana mlada je umjetnica iz Izraela s privremenom adresom u Nizozemskoj, pripadnica generacije Z, koja je uspješno pronašla glazbenu nišu u “moru” izvođača s afinitetima prema etno, world music, i srodnim pravcima. Nani izvodi tradicijsku glazbu sefardskih zajednica na ladinu, a također na ladinu stvara i nove tekstove za vlastite kompozicije, što je svojevrsni kuriozitet. Privlačan narativ o “zabranjenom” obiteljskom nasljeđu, promišljene najave, vokal uz vlastitu pratnju klavira i trombona, očigledno su recept, ne samo za njezin uspjeh kod publike, već

NANI VAZANA TRIO U AUDITORIJU ŽOZ-A

i za povijest. Naime, njezinu je glazbu već službeno dokumentirala Kongresna knjižnica SAD-a 2023. godine što je čast rezervirana za rijetke umjetnike. Tom je prigodom njezin ladino repertoar prozvan “živućom relikvijom”. Nani za sobom ima dva albuma, i brojne, širom svijeta održane samostalne i nastupe uz različite formate instrumentalne pratnje, od dua, tria, big banda do simfonijskog orkestra.

Nani Vazana u Zagrebu je nastupila uz klavir i neizostavni trombon, te uz gitaru Martina Pridala (Češka) i udaraljke (bubanj, udu, cajun i darbuka) Lonarda Barbose (Brazil). Nedvojbeno je uspjela pridobiti poslovično rezerviranu publiku Židovske općine Zagreb, koja se čak, u nekim trenucima, uz mali podstrijek, pjevušenjem pridružila izvedbi. U jed-

nosatnom koncertu trio se, uz uvodni i prigodni Maoz cur, predstavio s nekoliko tradicijskih kompozicija (Cuando El Rey Nimrod, Los Guisados de la Berendjena, Ocho Kandelikas, La Komida La Manyana), nekoliko autorskih (No Kero Madre, Fasda De Mi Korazon, Una Segunda Piel) te dobro poznati Stingov “Shape of My Heart” u ladino ruhu.

I tako je Nani, za našu publiku potpuna nepoznanica, svojevrsna “mačka u vreći” ispunila auditorij Židovske općine Zagreb, što počesto, ni za blagdane, nije polazilo za rukom ni, u našoj sredini etabliranim umjetnicima, ostavivši više no pozitivan dojam i jedinstveno glazbeno iskustvo za one koji su odlučili doći.

Kulturna manifestacija Aviv sufinancirana je iz sredstava Državnog proračuna putem Savjeta za nacionalne manjine RH.

EMIL KERENJI I LOVRO KRALJ NA ŠOA AKADEMIJI

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Šoa akademija održana u veljači ove godine ugostila je dva iznimna predavača — Emila Kerenjija iz Memorijalnog muzeja Holokausta u Washingtonu koji je govorio o obrazovanju o Holokaustu u SAD-u, te povjesničara Lovru Kralja čije se predavanje fokusiralo na obrazovanje o Holokaustu iz makroperspektive (NDH) i mikroperspektive (Osijek) — kao i skupinu učenika iz Karlovca koji su posjetili Auschwitz i govorili o svojim utiscima i o tome na koji je način posjet tom koncentracijskom logoru i logoru smrti promijenio njihova razmišljanja i spoznaje.

U uvodu skupa, Sanja Zoričić Tabaković, voditeljica Šoa akademije kazala je kako je cilj čitavog programa pomoći u odgoju “ljudi koji kritički gledaju svijet oko sebe, koji su hrabri zastupati vlastita mišljenja i stavove bez obzira na mišljenje većine oko njih i ljude koji su osjetljivi na druge i drugačije i njihove probleme.”

Upravo razvoju takvih mladih ljudi pomaže edukacija o Holokaustu, složio se i povjesničar, znanstvenik i istraživač Emil Kerenji koji je naglasio da je u Americi, zemlji na čijem tlu se nije dogodio Holokaust, bit poučavanja o Šoi naučiti ljude da prepoznaju tendencije u društvu i reagiraju na događaje koji mogu prijetiti eskalacijom. Uz to, obrazovanje o Holokaustu djeluje na stavove, shvaća-

LOVRO KRALJ

nja, razmišljanje i ponašanje onih koji su takvo obrazovanje prošli.

Godine 2020. objavljeni su rezultati velike studije o obrazovanju o Holokaustu u SAD-u koji su pokazali da su stavovi o društvu u kojem žive kod onih mladih koji su pohađali nastavu o Holokaustu

različiti od stajališta onih koji nisu. Učenici s obrazovanjem o Holokaustu imaju pluralističnija stajališta i otvoreniji su za različite stavove, što uključuje da se osjećaju ugodnije s ljudima drugačije rase ili seksualne orijentacije. Oni su također značajno skloniji suprotstaviti se

lažnim informacijama, netolerantnom ponašanju drugih i usprotiviti se stereotipima. Kada se nađu u hipotetskoj situaciji vršnjačkog nasilja, učenici koji su pohađali nastavu o Holokaustu češće će ponuditi pomoć i češće neće biti oni koji će stajati po strani. Znaju bolje kritički razmišljati i imaju bolji osjećaj socijalne odgovornosti. “Po toj studiji vidimo da su ciljevi edukacije o Holokaustu ispunjeni”, kazao je Kerenji.

On je govorio i o tome na koji se način u Americi govori o Holokaustu, rekavši da postoji neka vrsta “američke perspektive”. Na Drugi svjetski rat gleda se kao na posljednji ‘dobar’ rat u kojem su sudjelovali američki vojnici, za razliku od onog u Vijetnamu, Iraku ili Afganistanu, i kao na sukob u kojemu su Amerikanci bili ti koji su odigrali ulogu osloboditelja i nekoga tko je pobijedio nacističku Njemačku. “Pitanje Holokausta u SAD-u dolazi zajedno s tim naslijeđem Drugog svjetskog rata. Amerikanci su pobijedili Hitlera, oslobodili logore i tamo naišli na strahote. Radi se o pomalo holivudiziranoj priči i o perspektivi koja je radikalno drugačija od europske na čijem se tlu zapravo sve odigralo”, istaknuo je Kerenji.

Pojasnio je da ministarstvo obrazovanja u SAD-u nema nadležnosti za obrazovanje o Holokaustu na federalnoj razini i te su nadležnosti prenesene na savezne države, čime se stvorio određeni vakuum koji je popunio Memorijalni muzej Holokausta koji je na neki način i centralna institucija za obrazovanje o Holokaustu u SAD-u.

Govoreći o samom muzeju u kojem radi, Kerenji je kazao da je Memorijalni muzej Holokausta u Washingtonu otvoren 1993. godine, dosad imao 47 milijuna posjetitelja od čega 25 posto školskih skupina, a 12 posto posjetitelja su stranci. Stotinu šefova država posjetilo je muzej. Institucija ima ogromne arhivske zbirke iz zemalja u kojima se

EMIL KERENJI

dogodio Holokaust i ljudi koji se njime znanstveno bave u muzeju imaju pristup svim arhivskim zbirkama, uključivo i iz Hrvatske pa je muzej dakle i značajan istraživački centar.

Lovro Kralj iz Centra za istraživanje Holokausta i drugih genocida na jugoistoku Europe na Sveučilištu u Rijeci, mlade institucije koja provodi niz međunarodnih projekata, istaknuo je paradoks i kontradikciju vezanu uz Holokaust u NDH koji još uvijek opterećuju znanstvenike i ne daju jasan odgovor. Radi se o tome, kaže on, da je židovska zajednica bila visoko integrirana u Jugoslaviju pred Drugi svjetski rat (za razliku od Poljske ili Rumunjske), da je postojala niska razina antisemitizma i niska razina političkog nasilja prema Židovima. Antisemitizam nije bio ni integralni dio ustaške ideologije pri nastanku pokreta, koji je bio prije svega antisrpski. Kako je onda NDH postala jedna od prvih zemalja gdje se sustavno ubijaju Židovi i gdje je

Holokaust de facto gotov 1942. godine, kada u Europi tek počinje? Kako je došlo do toga da je NDH postala jedna od prvih zemalja na europskoj razini koja uvodi sustavno ubijanje Židova i gdje je unatoč ustaškom pokretu kao inicijalno antisrpskom ubijeno 80 posto Židova, a 18 posto Srba? Što se dogodilo od 1934. kada antisemitizma u ustaškom pokretu nema, do 1941. kada je izrazito visok i postaje ljepilo nove ustaške ideologije? Točni i jasni odgovori na ta pitanja još uvijek intrigiraju znanstvenu zajednicu, ističe Kralj.

“Holokaust je u svojoj glavnini u NDH gotov do kraja 1942. godine. Dakle, 80 posto svih žrtava Holokausta u NDH je ubijeno u godinu i pol dana. Holokaust je pak na europskoj razini najsmrtonosniji tek iza 1942. nadalje. Stoga je slučaj NDH u europskom kontekstu puzzle koja je još uvijek nije riješena”, istaknuo je Kralj.

IZLET U BEČ

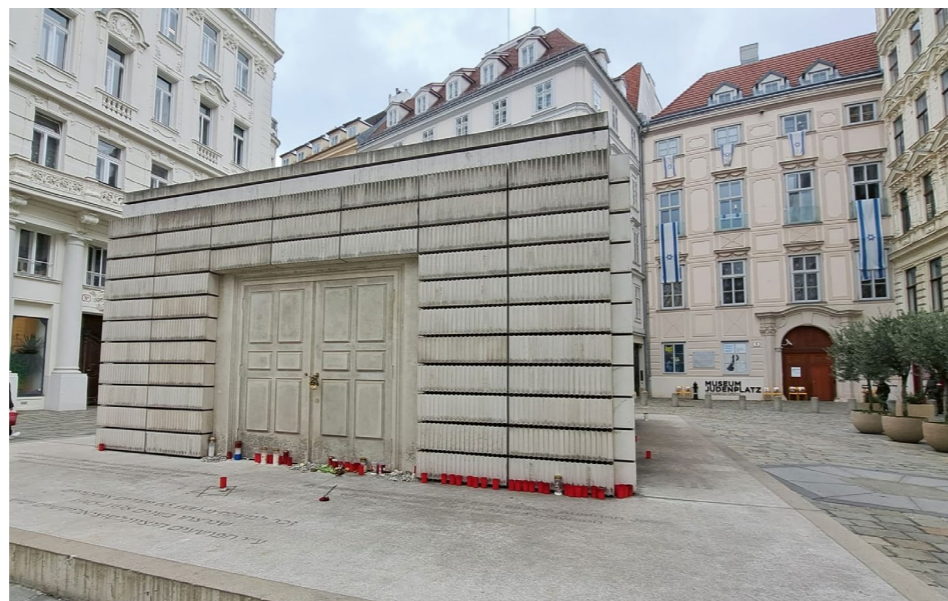
PIŠE: NARCISA POTEŽICA, MR.SC.

Jedan od najljepših izleta u organizaciji Ženske sekcije Židovske općine Zagreb bilo je putovanje u Beč od 30. siječnja do 1. veljače ove godine. Glavni povod bio je posjet jedinstvenoj izložbi slika Marca Chagalla. Osim toga davni plan je bio upoznati židovski Beč, u prvom redu vidjeti gradsku sinagogu i posjetiti Židovski muzej (Jüdisches Museum).

Za organizaciju od autobusa do hotela, najave obilaska sinagoge i židovskih muzeja kao i osiguranje ulaznica u Albertini treba zahvaliti Saši Cvetkoviću, koji je sve sredio u dogovoru s našom Brankom Cimermanović, predsjednicom Ženske sekcije.

Imali smo sreću, iako smo se bojali hladnoće, u Austriji nas je dočekalo sunčano vrijeme, pa smo po dolasku u Beču to iskoristili za šetnju do najznačajnijih simbola grada. Glavni grad Austrije spada među najljepše gradove u Europi a da je bio nekadašnja prijestolnica Austrougarske monarhije pokazuju brojne reprezentativne palače, poznati Ring, Hofburg i brojni muzeji dok su ostaci židovske četvrti podsjetnik na tužna povijesna zbivanja.

Drugi dan počeo je odlaskom u gradsku sinagogu, smještenu u zgradi koja izvana ne odaje izgled sinagoge pa zahvaljujući tome nije srušena. Kada smo ušli u veliku glavnu gradsku sinagogu stao nam je dah jer nismo očekivali da ćemo ugledati tako veliku i lijepu sinagogu. Uz carevo dopuštenje izgrađena je 1826. godine, dizajnirao ju je arhitekt Joseph Kornhausel. Zanimljivost je da

SPOMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA NA JUDENPLATZU GDJE JE I ŽIDOVSKI MUZEJ

je to jedina sinagoga koja je preživjela studeni 1938. i Drugi svjetski rat a ostale su srušene i uništene. Tamo je i ploča s popisom stradalih u Prvom svjetskom ratu kao i spomen obilježje u čast žrtvama Holokausta s ugraviranim imenima stradalih, posebno upečatljiv i dosada neviđen spomenik.

Nakon sinagoge na redu je bio odlazak do Judensplatz gdje je veliki spomenik žrtvama Holokausta u obliku kocke, uz koju su ploče na kojim su ispisana imena svih zloglasnih logora u koje su Židovi odvođeni i stradali.

Na Judenplatzu je Židovski muzej u kojem je prikazana židovska povijest, obilježje religije i tradicije židovskog stanovništva na području Austrije. Izvorni

Židovski muzej u Beču je osnovan 1896. i bio je prvi muzej takve vrste u svijetu, a zatvoren je nakon nacističke okupacije Austrije i veliki dio građe je nestalo. Novi muzej je otvoren 1993. i multimedijски je koncipiran. Naročito je impresivno vidjeti ostatke srednjovjekovne sinagoge a uz pomoć 3D rekonstrukcije predočeno je o kakvoj se građevini i koliko velikoj sinagogi radilo. Na ulazu je citat koji oslikava sudbinu onoga što su vjekovima Židovi doživljavali i proživljavali: "Du bist doch Jude und weist was Angst ist" Franz Kafka, 1920. (Ti si ipak Židov i znaš što je strah).

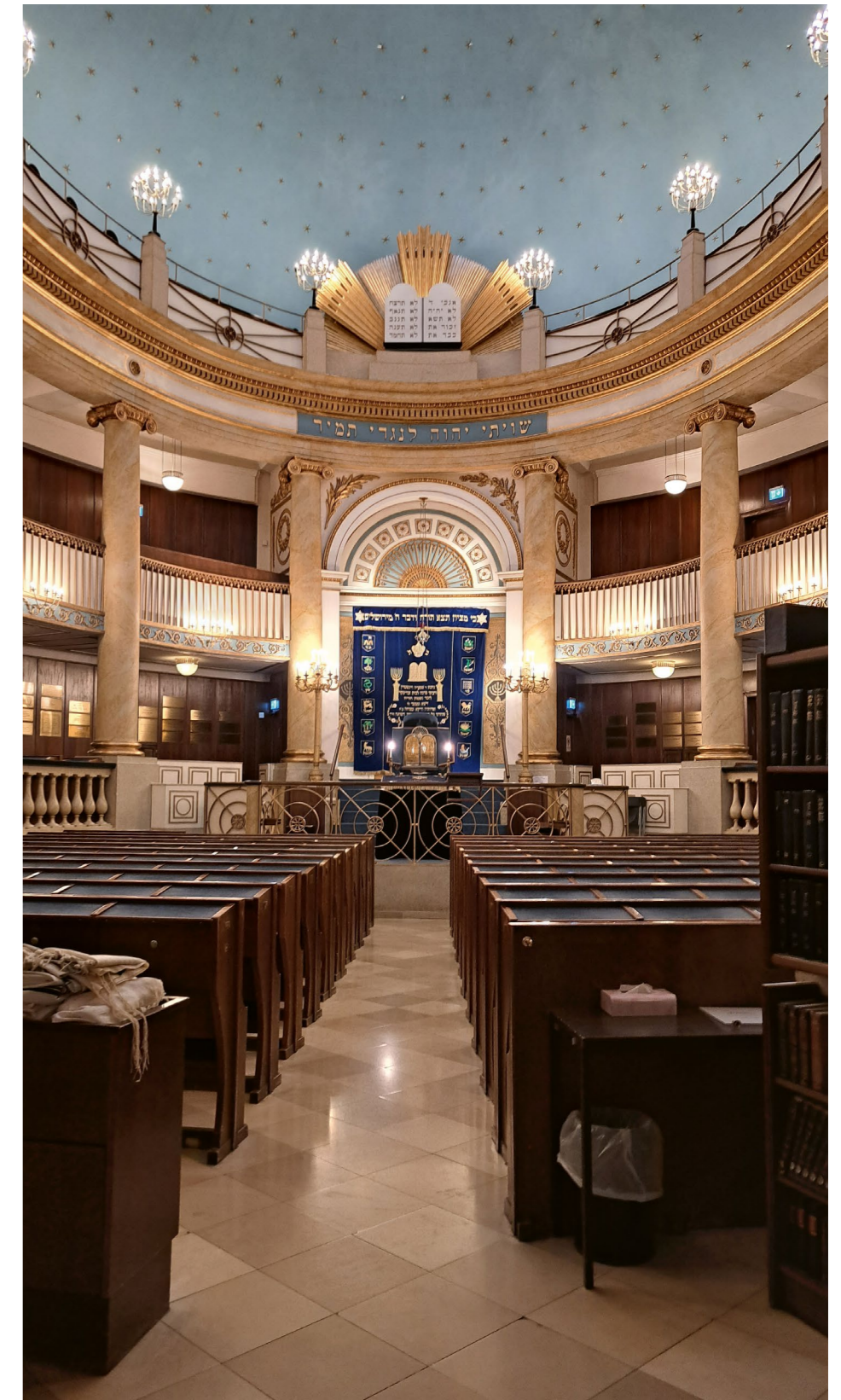
U Muzeju smo upoznali Danielu Čobor, rođ. Maestro iz Sarajeva, koja tamo radi već 25 godina, ona nas je odvela i u dru-

gi Židovski muzej (Jüdisches Museum Wien) u Dorotheagasse. Tamo su u staklenim vitrinama predmeti vezani uz židovsku baštinu. Imali smo odličnu voditeljicu koja je govorila o glavnoj karakteristici ovog Muzeja u kojem je naglasak na trećoj generaciji. Mnogi posjetitelji, potomci stradalih, kao treća generacija u potrazi su za porijeklom, svojim korijenima i upoznaju prošlost ali se i suočavaju sa sadašnjim antisemitizmom. Jedna dvorana posvećena je nedavnim događajima 7. studenog 2023. u Izraelu i na ekranu se prikazuje film. Bili smo duboko potreseni onim što smo vidjeli i čuli.

Trećeg dana prema programu bio je odlazak u Albertinu. Tamo nas je dočekalo 100 slika Marca Chagalla, od njegove rane faze u Vitebsku, prekrasnih slika sa židovskim motivima uz dokumentarne snimke umjetnika od mladih dana, kronološki se stalno prikazuju fotografije njegovog boravka u Parizu, odlazak u Palestinu, kasnije u New Yorku, do zadnjih godina u Francuskoj, gdje je i umro u Nici. Uživali smo u njegovom poetskom nadrealizmu, slikama rabina, svadbi, mladenaca, njegovih violinista u bojama od plave do žute i crvene... i sigurno ćemo ih dugo pamtiti. Kao dodatak imali smo prigodu razgledati izložbu slika pod nazivom "Od Moneta do Picassa".

Iz Beča smo krenuli s trga gdje je spomenik Lazaru Ludvigu Zamenhofu (tvorcju esperanta), koji je židovskog porijekla i na samom kraju razgledali čuvenu kuću Muzej Hundertwasser i time zaokružili sliku Beča kao umjetničke metropole.

Ostaje da razmišljamo o svemu što smo doživjeli i vidjeli, a svih 18 putnika su bili sretni i zahvalni na tako lijepom izletu u Beč.

SINAGOGA U BEČU

JONATHAN LITTELL: “DOBROSTIVE”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Kada u Francuskoj roman dobije dvije najprestižnije književne nagrade u zemlji: nagradu Goncourt i Veliku nagradu za roman Francuske akademije onda se nesumnjivo radi o izuzetnom djelu. A roman “Dobrostone” Jonathana Littella (izdavač Fraktura, prijevod s francuskog jezika Lea Kovács) stvarno i jest izuzetan po mnogo čemu. Ovaj roman, pun skrivenih i manje skrivenih poruka, nije jednostavan za čitanje, ni po svom sadržaju, ni po svojoj strukturi a opet čitatelja potiče da želi saznati što se sve dogodilo (“ovaj ep zla ujedno je toliko čitak da izaziva ovisnost”). Zbog posebnog stila (ali i vrlo detaljno opisivanih užasa Holokausta) kojim je pisan, to nije roman za one željne jednostavne i lake književnosti.

Sam naslov “Dobrostone” odnosi se na Eshilovu tetralogiju “Orestija” — naime, Erinije ili Furije bile su osvetoljubive božice koje su pratile i mučile onoga tko bi ubio jednog od svojih roditelja. One su progonile Oresta koji je ubio svoju majku Klitemnestru. U to se uključila božica Atena koja je od porote tražila da presudi u slučaju Furija protiv Oresta, te tražila od Furija da se promijene. One su pristale i dobile novo ime Eumenide ili Dobrostone (na francuskom Les Bienveillantes).

Knjiga ima više od devet stotina stranica i podijeljena je na sedam poglavlja, svako poglavlje nosi ime jednog baroknog plesa a narativ svakog poglavlja pod utjecajem je ritma plesa čije ime nosi.

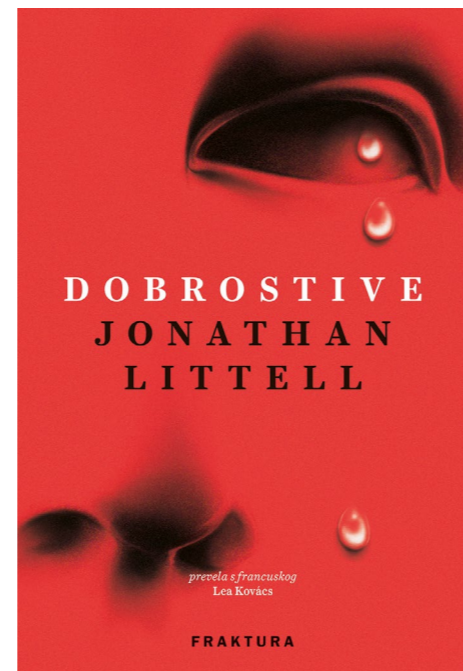
“Dobrostone” su ustvari fiktivna autobiografija Maximilliena Auea, bivšeg SS-ovca francusko-njemačkog porijekla. Narator detaljno opisuje svoj život, sve ono što ga je dovelo do toga da sudjeluje u nekim od ključnih trenutaka Holokausta, te kasnijeg bijega iz Njemačke i novog života u Francuskoj.

Aue se u ratna zbivanja priključio zbog toga što je bježao iz Berlina gdje je bio suočen sa svojom homoseksualnošću. Nakon ratnih vihara i užasnih zločina u Ukrajini, Aue će biti očevicem i posljednje faze borbe za Staljingrad u kojoj će, baš kako i u masakrima, biti više promatrač nego borac. Nakon oporavka u Berlinu i boravka u Francuskoj Aue će biti zadužen na nadgledanje rada koncentracijskih logora te se susresti s nacistima zaduženim za primjenu konačnog rješenja židovskog pitanja. Na stranicama romana čitatelji će upoznati i prilično komplicirani emotivni život i seksualne opsesije Maximilliena Auea. U knjizi se isprepleću stvarni i izmišljeni likovi a ovaj veliki povijesni roman donosni nevjerovatan pregled zbivanja u nacističkoj Njemačkoj pa su tako neki kritičari roman uspoređivali s “Ratom i mirom”.

Knjiga je u Francuskoj doživjela nevjerovatan uspjeh (Littell je zahvaljujući njoj dobio i francusko državljanstvo) a izdavač Gallimard čak je morao obustaviti izdavanje posljednje knjige Harry Pottera kako bi mogao tiskati dodatne primjerkе “Dobrostone”, koje su u Francuskoj u samo godinu dana prodane u više od 700.000 primjeraka.

Jonathan Littell rođen je 1967. u New Yorku i potomak je Židova koji su u SAD emigrirali iz Rusije krajem 19. stoljeća. Kada je imao tri godine preselio se u Francusku gdje je živio dugi niz godina. Knjigu “Dobrostone” napisao je na francuskom 2006. godine, a danas živi u Barceloni. Kako je sam objasnio, inspiraciju za roman dobio je nakon što je vidio fotografiju kako Wehrmacht ubije sovjetsku partizanku Zoju Kosmodeminanskaju, a veliki utjecaj imao je i višesatni film “Shoah” Claudea Lanzmanna.

Ovaj snažan i originalan roman čitatelji neće lako zaboraviti pa je tako jedan književni kritičar dobro napisao da je Littell napisao “izvanredan i višedimenzionalan vodič kroz ljudsko zlo”.

PIERRE ASSOULINE: “KLIJENTICA”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Kako bih čitatelje Ha-Kola mogla upoznati s novim i zanimljivim knjigama na hrvatskom jeziku (uvijek se radi o knjigama židovskih ili izraelskih autora ili knjiga sa židovskim temama), za ovaj sam broj Ha-Kola pročitala neke prilično obimne knjige i neke “male” knjige. I upravo to me potaknulo na razmišljanje o tome je li lakše ili teže izreći sve ono što književnici žele s malo ili puno riječi. Ne znam koji je točan odgovor na ovo pitanje. Ali znam da je francuski književnik Pierre Assouline u svom kratkom romanu “Klijentica” (izdavač Tim presse, prijevod s francuskog Dubravka Celebrini) uspio na malom broju stranica napisati pravo remek-djelo. A to sigurno mogu samo najveći.

“Klijentica” je više nego potresan roman o post-ratnoj Francuskoj u kojoj će narator igrom slučaja pronaći detalje o tužnoj priči iz ratnog Pariza kada su susjedi odjednom postali neprijatelji i našli se na suprotnim stranama. Jednom kada se pokrenu kotači ove priče, svi njezini sudionici (pa i oni koji u njoj nisu imali glavne uloge) naći će se suočeni sa svojom prošlošću, s posljedicama onoga što su učinili (ili morali učiniti) a životi će im biti nepovratno promijenjeni. Ponekad je potrebno vrlo malo da se naši životi promijene, samo jedan trenutak, jedan splet nevjerovatnih okolnosti.

Priča koju je otkrio narator (povjesničar koji nema ni imena ni povijesti)

otvorila je rane prošlosti i sva pitanja na koja već desetljećima pokušavamo pronaći odgovore: zašto u teškim vremenima Drugog svjetskog rata veći broj ljudi nije odabrao biti na “strani dobra”? Koliko bi života na taj način bilo spašeno? Narator se muči i s moralnim pitanjima trebaju li oni koji su denuncirali Židove za to odgovarati ali ono što njega najviše muči to je pitanje zašto su denuncirali (i time bili sukrovci ubojstava) one koje su dobro poznavali i s kojima su dijelili živote? Njegov prijatelj François, jedan od potomaka žrtava, suočit će ga s drugim važnim pitanjem: radi li se tu o denuncijaciji ili bi se možda trebalo baviti antisemitizmom?

Radnja ovog romana punog nevjerovatnih obrata gotovo da ima kazališni karakter: smještena je u 15. arondismanu Pariza, u ulici Conception, gdje u susjedstvu već godinama žive i rade dugogodišnji vlasnici triju trgovina: krznarije, cvjećarnice i staklarske radnje. Na ovoj pozornici svoje mjesto ima i lokalni bistro, crkva i autobusna postaja. I cijeli svijet nekoliko obitelji na tom će se malom dijelu glavnog grada Francuske sastati, živjeti i raspasti pod teretom međusobnih odnosa i prošlosti.

“Klijentica” je roman u kojem autor razmišlja o banalnosti zla, to je tok svijesti čovjeka koji postaje opsjednut željom da shvati ono što je teško razumljivo a ta opsesija gurnut će ga s druge strane zrcala. A upravo zrcala imaju, po mom mišljenju, posebnu ulogu u ovom romanu. Zrcala u krznariji u kojoj se klijentice mogu vidjeti iz svih kutova, zrcala u staklarskoj radnji, zrcala kojih nema u

crkvi (“shvatio sam da je crkva jedno od rijetkih javnih mjesta odakle su zrcala prognana”), zrcala koja mogu postati ubojita a čije pucanje u tisuće komadića ostaje zauvijek na našim licima. Zrcala zbog kojih možemo dobiti tzv. “zrcalnu halucinaciju” tako da više sami sebe ne prepoznamo kada se vidimo u zrcalu jer više se ne bojimo “svoje sjene nego svog odraza”.

Pisac i novinar Pierre Assouline je sefardski Židov rođen 1953. godine. Do sada je napisao tridesetak knjiga. Kolumnist je novina *L'Histoire* i *L'Express* te piše dnevni blog “La République des livres”. Predaje kolegije o pisanju i istraživačkom novinarstvu na sveučilištu Sciences Po i član je Akademije Goncourt. Roman “Klijentica” objavio je 1998. godine.

OZREN KANCELJAK: “KANDIDAT”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Kada mi je Ozren poslao pozivnicu na predstavljanje njegovog romana “Kandidat” (izdavač “Refinerija ideja”) bila sam i više nego iznenađena. S obzirom na naše dugogodišnje prijateljstvo znala sam da Ozren zna sve što je uopće moguće znati o glazbi, da su komunikacije, mediji i marketing područja u kojima briljira, da voli putovanja, hranu i piće (što je sve svojedobno spojio i organizirao i vodio gastro-turističke obilaski Hrvatske a posebno pažnju posvećivao je i židovskim turama, spojivši na taj način još nešto o čemu puno zna), da je pametan i da zna pisati. Ali roman? Napisati roman nije lako čak ni za one koji znaju dobro pisati. A napisati roman koji će danas uspjeti doprijeti do velikog kruga čitatelja u velikoj konkurenciji stalno novih izdanja posebno je teško. Kada sam ga pitala želi li da roman, s obzirom na njegovo židovsko porijeklo, predstavim u Ha-Kolu odgovorio mi je da to učinim jedino ako smatram da je roman dobar i da to zaslužuje. E pa dragi Ozrene, “Kandidat” itekako zaslužuje da bude predstavljen u našem časopisu, bez obzira na naše prijateljstvo.

Nakon zanimljive prezentacije na kojoj je bio “tout Zagreb” bacila sam se na čitanje “Kandidata”. I stvarno, već nakon prvih stranica ovog političkog trilera Ozren svoje čitatelje pametno uvlači u svijet koji poznaju ili koji misle da poznaju. Jer stvarnost je često drugačije od one kakva nam se čini. Svi mi koji smo odrastali i

živjeli u Hrvatskoj koja se nakon stjecanja nezavisnosti borila pronaći svoje mjesto na novoj globalnoj sceni, promatrali smo kako se stvari ne odvijaju uvijek onako kako smo zamislili, kako se ideali o stvaranju nove države i ostvarenja stoljetnog hrvatskog sna često izdaju za dobru financijsku korist. Ozren detaljno opisuje kako je izgledala ta hrvatska stvarnost. A ona je i više nego zastrašujuća. Roman donosi čitavu plejadu zanimljivih likova: od profesora na Pravnom fakultetu i premijerskog kandidata Zorana Jelčića, preko pametnog poduzetnika Franka Filipovića koji se ne libi mutnih poslova i Borne Šarića koji novac zarađen sumnjivim poslovima mora oprati pa sve do bivšeg svjetskog modela Mile koja se danas uspješno bavi marketingom i nekadašnje novinarku HRT-a Jelene koja je dobila otkaz zato što je Srpkinja. Ali, kao što to često biva u marketinškom svijetu, to još nije sve: tu je i Zoranova supruga Sara, odvjetnica koja zastupa na Haškom tribunalu, novinar Mišo koji će osmisliti projekt “nezavisne” televizije koja će spojiti želje svih aktera: oprati prljavi novac kroz čitav niz fantomskih tvrtki, zaposliti novinare koji su izgubili posao, promovirati Zorana kao premijerskog kandidata. I sve to izgleda gotovo kao savršeni plan: ako sve dobro prođe, svi će dobiti ono što su željeli. Ali je li to baš tako? Mogu li se u politici (ali i u poslu) zadržati ideali i ima li još onih koji će se stvarno boriti za te ideale?

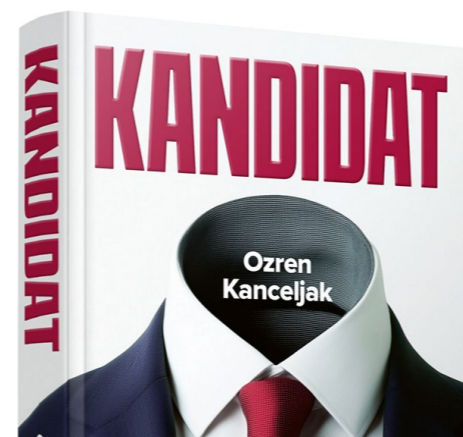
Neću vam, naravno, otkriti kraj. Ali ne čudi me da je knjiga bila vrlo brzo rasprodana i da je izdavač morao ubrzano puniti police hrvatskih knjižara. Ne čudi

me ni da već postoje neki razgovori o tome da se “Kandidat” nađe na velikom ili malom platnu. Čudilo me, doduše, da “Kandidat” ne dobije svoj nastavak jer ga itekako zaslužuje.

Ozren Kanceljak zna o čemu piše i upravo zato je ova knjiga tako odlična. Samo poznavanje materije, doduše, ne bi bilo dovoljno, ali na stranicama “Kandidata” poznavanje materije spojilo se s odličnim jezikom i stilom pisanja. Ovo je knjiga koju bi svi u Hrvatskoj (a i šire) trebali pročitati a sigurna sam da će većina čitatelja pokušati dešifrirati tko se krije iza glavnih likova (iako Ozren tvrdi da su svi likovi izmišljeni). Divno je bilo čitati ju usred predsjedničkih izbora iako će svako vrijeme čitanja ove knjige u Hrvatskoj biti pravo vrijeme.

Ozren Kanceljak rođen je 1962. godine u Zagrebu, gdje se školovao i završio Pravni fakultet. Cijeli profesionalni život usporedo se bavio medijima, zabavnom industrijom i komunikacijom. Povremeno radi kao DJ a već godinama redoviti je suradnik na radiju Yammatt.

Bravo Ozren! Jedva čekam nastavak.

JONNY THOMSON: “MINIFILOZOFIJA”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Kao što piše na samoj naslovnici “Minifilozofije” (Izdavač Hena.com, prijevod s engleskog jezika Matija Pospis) radi se o “maloj knjizi prepunoj velikih ideja”. Autor Jonny Thomson želio je svoje čitatelje uvući u svijet filozofije i povesti ih na putovanje kroz povijest filozofije dugo 2500 godina. Filozofska djela često odbijaju čitatelje koji ih smatraju prekomplikiranim i preteškima, ali Thomson je upravo tu napravio veliki iskorak i pokazao kako ta “teška” znanost može biti vrlo praktična i zabavna a prije svega razumljiva čitateljima.

Na putu kroz povijest filozofije, autor će svoje čitatelje povesti kroz široki spektar tema, od Sun Tzuove strategije do Freudovih analiza, te će istraživati misli “starih” filozofa poput Sokrata, Platona i Aristotela. Nije zanemario ni suvremene mislioe poput Chomskog, Hanne Arendt ili Hararija. Misli ovih velikana i doajena svjetskog intelektualnog svijeta, autor analizira na vrlo kratkom prostoru pokušavajući sažeti njihove ideje na najviše dvije stranice knjige. Možda se takav pristup neće svidjeti pravim ljubiteljima filozofije, ali sigurno će uspjeti prenijeti filozofsku misao do puno većeg broja ljudi.

Jonny Thomson naravno nije mogao zanemariti veliki doprinos židovskih

autora na teme kojima se bavi u “Minifilozofiji”: svoje mjesto u knjizi pronašli su, između ostalih, Hannah Arendt (i banalnost zla), Yuval Harari (o kolektivnim mitovima), Karl Marx (o drogiraju naroda), Franz Kafka (o otuđenju), Noah Chomsky (o učenju jezika), Viktor Emanuel Frankl (o davanju smisla patnji) te mnogi drugi.

Zanimljiv je eksperiment u kojem se djelo i ideje nekog autora s nekoliko stotina ispisanih stranica pretvaraju u samo nekoliko kratkih osvrtava. To sigurno nije bilo lak zadatak, jer puno je lakše s puno riječi reći ono što želimo nego to sažeti u samo par rečenica. Thomson smatra da ljudski rod već tisućama godina živi pokušavajući doseći sreću. Ali u svemu temu, ljudi se ne mogu dogovoriti koja je točna definicija sreće i danas se sreća ustvari prikazuje jednostavno kao nasmiješeno lice — “smiley” — na društvenim mrežama. Jonny Thomson smatra da sreća nije nasmiješeno lice već nasmiješena duša. A filozofske misli trebale bi nam pomoći ostvariti taj cilj.

Jonny Thomson više od deset godina predavao je na Oxfordu filozofiju a nakon toga se posvetio pisanju. Stalni je suradnik “Big Thinka” gdje piše o filozofiji, teologiji, psihologiji i povremeno o drugim temama ako se odluči izaći iz

svoje zone udobnosti. “Minifilozofija” je Thompsonova prva knjiga koja je dobila niz nagrada te postala međunarodni bestseller. Do sada ova je knjiga prevedena na dvadesetak jezika. U svojoj drugoj knjizi “Mini Big Ideas” Thomson se bavi poviješću ljudske misli. Jonny Thomson živi u Oxfordshireu a vodi Instagram i Facebook profile Minifilozofije (@philosophyiminis)

JAMES SUZMAN: “RAD”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Rad nas određuje u smislu onoga što jesmo — možemo reći da rad određuje ili barem u velikoj mjeri utječe na naš društveni status, diktira kako, gdje i s kime provodimo naše vrijeme, odnosno kako provodimo veliki dio naših života. Radimo li danas, bez obzira na sve pogodnosti modernog doba, više nego ranije i kako su naši preci gledali na rad? Antropolog James Suzman se u svojoj knjizi “Rad” (izdavač Petrline knjige, prijevod s engleskog Svetlana Grubić Samaržija) bavi poviješću ljudskog roda

kroz prizmu rada od prapovijesti do danas. Autor se već više od dvadeset i pet godina bavi upravo pitanjem rada i ljudskog roda i veliki je i priznati stručnjak u tom području.

Suzman u ovoj knjizi promatra rad kroz povijest i proučava je li rad tijekom većeg djela ljudske povijesti na isti način određivao ljudski rod kao što to čini danas. Jesu li naši preci u Kamenom dobu također živjeli da bi radili i radili da bi živjeli, kao što toliko godina kasnije mi danas činimo? Svakodnevni posao danas igra ulogu koja nije samo potreba da zaradimo novac već postaje nešto što dominira našim životima, a vrlo lako nam može i uništiti živote, ako nismo dovoljno pažljivi. Kao što sam autor duhovito primjećuje, njegove kćerke su ga upozoravale da je “besmisleno previše raditi na knjizi koja govori o tome da treba raditi manje”.

Autor na revolucionaran način prikazuju novu povijest čovječanstva kroz prizmu rada dovodeći u pitanje naše ukorijenjene predodžbe o tome tko smo i zašto ustvari, u doba kada na svijetu vlada materijalno obilje kakvo nije viđeno u povijesti ljudskog roda, radimo više nego ikada prije.

Radeći na ovoj knjizi Suzman je, kao prvi antropolog u povijesti, u Nambiji neko vrijeme živio s pripadnicima plemena Ju/'Hoansi (Bushmen) u pustinji Kalahari i kako sam navodi mnoge od glavnih ideja koje su oblikovale knjigu “Rad” potječu upravo iz tog razdoblja njegova života. Zanimljivo je, navodi autori, da naši preci lovci-sakupljači, baš kao i

Ju/'Hoansi, nisu stalno živjeli na rubu gladi, rijetko su radili dulje od petnaest sati tjedno i većinu su vremena provodili odmarajući se i opuštajući se. “Znamo i da su to mogli zato što nisu rutinski skladištili hranu, što nisu mnogo marili za stjecanje bogatstva i statusa, i što su gotovo isključivo radili da bi zadovoljili neposredne materijalne potrebe”, navodi Suzman. Možda upravo u ovoj rečenici — i današnjoj potrebi za stjecanjem materijalnog bogatstva i društvenog statusa — leži odgovor na pitanje zašto danas u doba obilja radimo više nego ikada prije. Autor u ovoj knjizi pokazuje kako naša moderna kultura rada ima svoje korijene u poljoprivrednoj revoluciji koja se dogodila prije deset tisuća godina.

Antropolog i doktor znanosti James Suzman rođen je u Južnoafričkoj republici u židovskoj obitelji koja se može pohvaliti i drugim poznatim članovima, među njima su i poznata glumica Janet Suzman te političarka i aktivistkinja apartheida Helen Suzman.

James Suzman danas se nalazi na čelu kompanije Antropos Ltd., čija je misija primjenjivanje antropoloških metoda pri rješavanju suvremenih društvenih i ekonomskih problema. Autor je više znanstvenih i popularno-znanstvenih radova. Živi i radi u Cambridgeu.

WALTER ISAACSON: “ELON MUSK”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Walter Isaacson, poznati američko-židovski autor biografija, svojim čitateljima donosi pravu poslasticu — biografiju Elona Muska, jednog od najkontroverznijih ličnosti današnjice. Hrvatski prijevod biografije (Izdavač Školska knjiga, prijevod s engleskog Marko Maras) dolazi u više nego pravom trenutku: u trenutku kada Elon Musk ne igra važnu ulogu samo u svijetu tehnologija i jakih globalnih tvrtki, već i u vrhu svjetske politike kao jedan od ključnih ljudi oko novog-starog američkog predsjednika Donalda Trumpa.

Walter Isaacson pune je dvije godine radio na biografiji Elona Muska a prije početka pisanja postavio je Musku svoje uvjete: prvi uvjet je bio taj da nije želio biografiju temeljiti na raznim intervjuima već je tražio da bude uz Muska na svim njegovim sastancima, da bude uz njega dok ruča i večera, dok posjećuje svoje tvornice, dok se igra sa svojom djecom. Drugi uvjet je bio da Musk nema nikakvu kontrolu nad budućom knjigom. Musk je pristao na oba uvjeta a onda je upitao: “Smijem to sada objaviti?” Ubrzo nakon toga ponosno je objavio na (tada još Twitteru) “Walter Isaacson će napisati moju biografiju”.

Isaacson je uz Muska provodio najmanje tjedan dana mjesečno u razdoblju od dvije godine. Kako je sam poslije kazao u jednom intervjuu, Musk je najintenzivnija osoba koju je upoznao, osoba koja brzinski mijenja svoja raspoloženja, a u posebno mračna raspoloženja ulazi kada govori o svom ocu i djetinjstvu. Isaacson je bio uz Muska u nekim od ključnih trenutaka poput sklapanja dogovora oko Twittera (Musk je, da podsjetimo, vlasništvo nad Twitterom platio 44 milijarde dolara).

Dvogodišnje intenzivno druženje urodilo je nevjerojatnom i vrlo intimnom pričom o čovjeku koji je nesumnjivo genijalan, čovjeku koji ima nezamislive vizije (i koji će učiniti sve što treba da ih i ostvari) a zahvaljujući tim vizijama uveo nas je u razdoblje električnih vozila, privatnih svemirskih letova i umjetne inteligencije. Istovremeno to je i čovjek s puno demona, a pitanje koje Isaacson postavlja je jesu li demoni koji progone Muska isti oni koji stvaraju inovacije i napredak.

Vjerojatno nema osobe koja je indiferentna prema Elonu Musku koji istovremeno očarava i sablažnjuje svijet. Nakon vrlo kompliciranog i teškog djetinjstva, Musk je zahvaljujući isključivo svojim vizijama postao tehnološki milijarder. Osmislio je i stvorio neke od najvećih tvrtki današnjice (među ostalima PayPal, Tesla, SpaceX), kupio nekadašnji Twitter (i promijenio mu ime u X) i postao jedan od najbogatijih ljudi na svijetu. Danas s Donaldom Trumpom donosi odluke koje mijenjaju svijet.

Privatni život Elona Muska, rođenog 28. lipnja 1971. godine u Južnoafričkoj Republici, nije ništa manje kontroverzan od onog poslovnog: s tri različite žene ima jedanaestero djece (djeca nose zanimljiva imena: jedan sin zove se X AE A-Xii, jedna kćerka nosi ime Exa Dar Siderael a zovu ju Y, drugi sin nosi ime Tau Techno Mechanicus itd.). Slovo “X” najdraže je slovo Elona Muska.

“Kao dijete u Južnoj Africi Elon Musk upoznao je bol i naučio ga je preživjeti. Kad je imao dvanaest godina, odvezli su ga autobusom u logor za preživljavanje u divljini, takozvani veldskool. ‘Bio je to paravojni *Gospodar muha*’, kaže on. Djeca su dobivala male porcije hrane i vode za koju su se smjela boriti — štoviše, to se poticalo. Smatralo se vrlinom biti nasilnik”, napisao je Walter Isaacson na početku biografije Elona Muska.

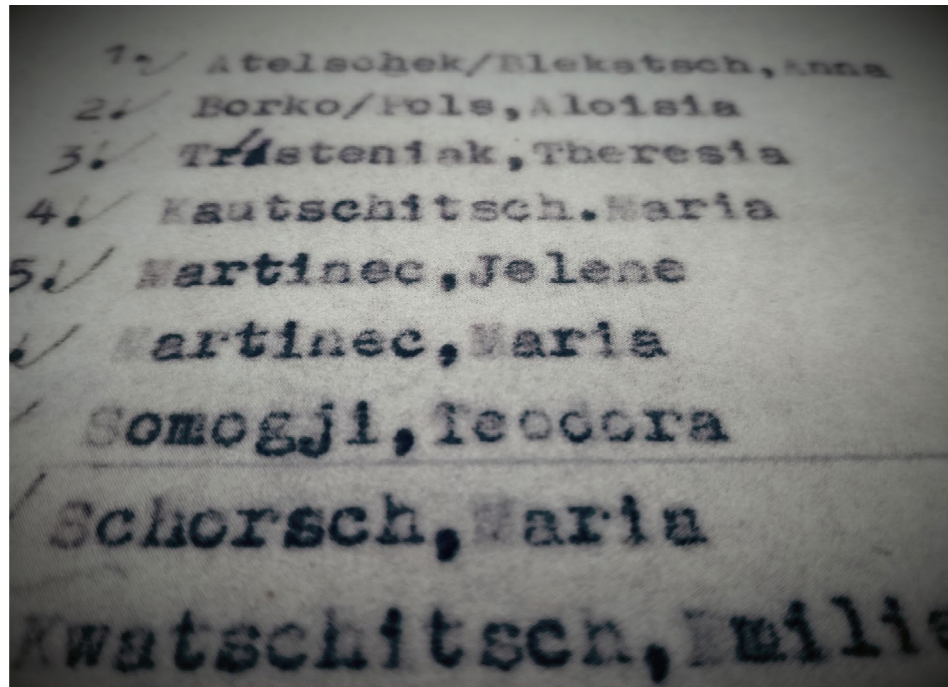
Ova biografija pomoći će čitateljima da bolje razumiju Elona Muska i njegov svijet. Jer stvari nisu uvijek onakve kakvima se čine na prvi pogled.

LOGOR, MJESTO SJEĆANJA I EDUKACIJE

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

BERLIN, SRPANJ 2024.

Dugi ljetni dani, ugodne dnevne temperature, oko 22-24 °C, mnogo prihvatljivije od nesnosnih vrućina u Hrvatskoj. Nakon uobičajenog jutarnjeg ćaskanja, ulazimo u klimatizirani autobus i krećemo. Društvo iz svih država Europe: Mađari, Ukrajinci, Britanci, Grci, Nijemci, Srbi, Makedonci i nas par Hrvata, Slovenka, Litavac. I naravno, Izraelci i Amerikanci. Kroz prozor šarene slike njemačke metropole uskoro zamjenjuju prizori šumaraka i livada, umjesto visokih zgrada — manje obiteljske kuće, drvene ograde, autobusne postaje. Krajolik sve pitomiji. Drijemež sijeda na oči, tu i tamo koja zraka ljetnog sunca bođe kroz laki san, povremeno kočenje autobusa djeluje na žamor putnika. Umjesto obećanih satdva vožnje, put na sjever se produžuje na gotovo četiri. Kuda točno idemo? Prošlo je 11 sati. Bus usporava i zaustavlja se na nekom parkiralištu. Ogromni natpis na sivoj zgradi — Ravensbrück Gedankstätte Memorial. Dakle, stigli smo — tu je bio koncentracijski logor tijekom nacističke vlasti u Njemačkoj. Među stotinjak logora “za nepoćudne”, Ravensbrück se izdvajao po tome što je bio ženski logor. Više od 130.000 žena iz svih krajeva Europe čamilo je u logorskim barakama, osuđene na ranojutarnje prozivke na hladnom vjetru i kiši, prijetnje, batinanje i maltretiranje, silovanja, teške poslove. I smrt. Logor

POPIS ZATOČENIH HRVATICA U RAVENSBRÜCKU

je mjesto umiranja, tko jednom uđe kroz teška ulazna vrata, lako unutra zaglavi zauvijek. Nižu se drvene kuće tipične njemačke arhitekture, tu su živjele logorske stražarice. Žene učlanjene u NSDAP, Hitlerovu stranku koja je obećavala redovite plaće, topli obrok, lijepe nove uniforme, cipele. Neke su napuštale posao u tvornici, neke pobjegle s farme nakon što su pročitale oglas za posao, neke se prijavile u potrazi za avanturom, srodnom dušom,

osvetničkim pohodom. Tko bi znao sve razloge. Nakon obuke za stražarke, neke su upućene u Auschwitz-Birkenau, neke u Treblinku, neke u Flossenbürg, neke u Buchenwald. Ali najviše ovdje, u Ravensbrück. Osam višekratnica mjesecima je služilo kao dom poslušnih “Hitlerovih furija” kako su nazvane u jednom poveljesnom romanu. Helene M., Johanna L., Sophie G., Ursula R., Anni W. — nižu se crno-bijele fotografije Njemica koje će

postati borci zloglasnih Zaštitnih odreda (SS). “Mislim da je bila 1942. kada sam se dobrovoljno prijavila u ženski SS. Učinila sam to u tom nekom času, zaslijepljenom od moje mladosti i ignoriranja stvarnosti, izjavila je Josefa S. 1968. godine. Od pitomih, naivnih seljanki i radnica, postale su zvijeri.

U Ravensbrücku je bilo i naših žena. Pravu ratnu kalvariju doživjela je Teodora Heremić, rođ. Somogi (r. 1926.). Obitelj Somogi živjela je na Trgu Sv. Trojstva u Ludbregu i vodila malu knjižaru. Bili su naklonjeni partizanima. “Za vrijeme rata izgubila sam oca, majku i brata i ostala ja sama — koja sam također bila uhapšena i otpremljena u logor u Njemačku, zlostavljana i prebolila teške bolesti. Što se tiče mog stradanja, iz Varaždina smo otpremljeni ja, još dvije žene i dva muškarca. Najprije do Ptuja, a odatle nakon ispitivanja za generalije, upućeni smo za Maribor, a zatim u Graz, Beč, Linz, Prag, Poznanj, Chömitz, u logor Ravensbrück gdje sam ostala od 1. VI. 1944. do polovice aprila 1945. Pred nadiranjem sovjetske Crvene armije, Nijemci su evakuirali internirce iz logora te smo išli u pravcu Schleswig-Holsteina i došli u blizinu Sovjeta. Nama 10 uspelo je nekako tamo pobjeći. U logoru u Ravensbrücku sa menom se strogo postupalo. Bile smo samo žene i razdijeljene po grupama i to po nacijama i po blokovima. Mi smo bile osuđene na logor do svršetka rata. Ja sam bila označena kao komunist i imala sam političku oznaku crveni znak trokuta i bijelu vrpču s brojem”, posvjedočila je Teodora nakon rata. Imajući na umu da je nekoliko naših žena bilo u Ravensbrücku, provjerili smo arhivske podatke. Ne nadajte se ničemu, nacisti su kod povlačenja uništili većinu informacija o logorašima te pokušali prikriti svoje zločine, rekli su nam. Idemo vidjeti što imaju u memorijalnoj knjižnici. Papirić s imenima je prosljeđen djelatnicima — nekoliko kimanja i pogledavanja...

MJESTO BIVŠE LOGORSKE BARAKE U DACHAU

Da! Vaša pratetka je bila tu! Evo njihovih imena — Marija, njena sestra Jelena, čak i Teodora. Nismo znali tko su one i što je bilo s njima nakon rata. Eto, znam ja, rekoh. Pratetka Marija (Meri smo je zvali) svoju je priču o mjesecima provedenim u zatočeništvu odnijela sa sobom na drugi svijet, nikad o tome nije voljela govoriti.

Kakva slučajnost pronaći poznato ime među rijetkim sačuvanim na drugom kraju Europe. Memorijalu sam obećao postav u logoru i ne postoji, tu je samo jugoslavenski, a Slovenci su se više potrudili pa imaju zasebnu prostoriju. Merina priča tu bi se dobro uklopila. Poslat ću im!

DACHAU, STUDENI 2024.

Jesen. Debele jakne, sive i smeđe boje u prirodi, gdje-gdje koji žuti list na grani mokrog drveća. Dachau — zvuči zlokobno. Riječ je o prvom logoru u Trećem Reichu, osnovanom od nacista. Tu su se trebali preodgojiti svi zabludjeli intelektualci koji su imali neku primjedbu na Hitlera ili novi poredak, kako su ga nacisti predstavljali. Prvi zatvorenici stigli su tu 22. ožujka 1933. godine, četrdeset dana nakon dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj. Zanimljivo, logor je osnovan kad su u koaliciji s Hitlerovim NSDAP-om bili katolički konzervativci Von Papena. Dachau je bio prototip svih budućih njemačkih koncentracijskih logora. Projektirao ga je Theodor Eicke koji će kasnije postati zapovjednikom logora Dachau i inspektorom svih ostalih. Logoraši su dolazili, tiskali se u napuštenim pogonima bivše tvornice streljiva. Za to vrijeme stražari su živjeli u zasebnom bloku SS-Siedlungu sastavljenom od lijepih novih zgrada. Taj blok postat će novi dom stotinama hitlerovaca koji će tu živjeti, jesti, spavati, zabavljati se. Neki su doveli i svoje obitelji pa su tu živjeli i duže vrijeme. Zastajemo kod crno-bijele fotografije — novovjenčani par prolazi ispod špalira podignutih ruku ushićenih nacista. Nekome tuga i smrt, drugima je logor bio mjesto sreće i obiteljskog sklada. “Arbeit macht frei” natpis na ulaznim vratima logora, a malo podalje na krovu najveće zgrade natpis: “Postoji put do slobode: poslušnost, iskrenost, čistoća, trezvenost, težak rad, disciplina, požrtvornost, istinoljubivost i domoljublje” pa ako se držite toga — slobodni ste. Teško, tko je jednom ušao u logor, vrlo teško će izaći živ i zdrav. Kolektivne barake, mjesto prozivke, stražarske kule, elektrificirana bodljikava žica, plinska komora, dva krematorija — to su bile metode preodgoja.

CVIJEĆE ZA ŽRTVE LOGORA U KREMATORIJU U RAVENSBRUCKU

Iz bivše Jugoslavije čak 7.707 osoba postali su zatočnici Dachaua: među njima hrvatski vojnik Ivan Trinajstić, Slovenci Lojze Krakar i Lojze Špajdl. Najpoznatije ime — Gavriilo Dožić, srpski patrijarh i mitropolit koji je u logoru Dachau bio zatočen tijekom jeseni 1944. Ipak se uspio izvući i poslije vratiti u Beograd gdje je umro 1950. godine.

U Istri je poznato ime Frane Galanta (r. 1925.) U odrasloj se dobi zaposlio u rudniku Raša gdje je ostao raditi i nakon kapitulacije Italije 1943. godine. S obzirom da mu nisu sve plaće isplaćene na vrijeme, jednog se dana pobunio te biva teško pretučen i pod optužbom da je partizan, uhićen je i poslan u pulski zatvor iz kojeg je u kratkom roku prebačen u tršćanski Coroneo. U siječnju 1944. godine deportiran je u logor Dachau gdje je upućen na rad u tvornicu aviona. U logoru je upoznao surove uvjete u obliku loše hrane, teškog rada te strogih kazni,

a baraka u kojoj je spavao bila je prenapučena logorašima. Preživio je i nekoliko savezničkih bombardiranja. Nakon oslobodjenja logora dva je mjeseca proveo na oporavku, a onda se uputio prema Trstu te brodom do Pule. Prema vlastitoj kući uputio se pješice. Vratio se na posao u rudniku Raša, a 1949. godine zasnovao je obitelj. Više je takvih svjedočanstava, jedno takvo ostavio je i Muhamed Musić: “U Dachauu je strava ulazila odasvud. Batinanja, zlostavljanja, kupanja hladnom vodom, ljuti psi, sadistička izživljavanja esesovaca. Beskonačna ponižavanja iznurenih. Prisilno otkopavanje neeksplozivnih avionskih bombi. Umiranje po barakama, miris spaljivanja iz krematorija”. Zbog medicinskih eksperimenata u obližnjem Münchenu, ostat će bez vida.

Tijekom edukacije u Dachau boravimo u hostelu, par stotina metara od bivšeg logora. Tko bi išao u Dachau u kasnu jesen? Začudili bi se — na stotine ljudi

čekaju kod ulaza svoje vodiče, nenajavljeni će ostati kratkih rukava. Da, popunjeni su sljedeća četiri mjeseca, svakog dana po vodiču dvije grupe vatrogasaca, umirovljenika, vojnika, muzejskih kustosa, studenata, sindikata, nastavnika, školaraca. Svi su zainteresirani za posjet Dachau. Kako su s nama u hostelu srednjoškolci iz obližnjeg Münchena, upoznajem se njihovom profesoricom koja će mi pomoći pronaći sugovornike. Fina (15), Paul (16) i Luis (17) tipični su predstavnici mladih, vole sport, glazbu, modu, najdraži predmet im je engleski jezik. Povijest baš i ne vole, jedan sat tjedno ne ostavlja dovoljno prostora za dublje analize nekih zanimljivih tema, diskusiju, rad na povijesnim izvorima. Slobodni vikend bi ipak radije zamijenili s terenskom nastavom, sviđa im se takav način rada, ali bi prije Dachaua ipak izabrali bajkoviti dvorac Neuschwanstein. Pa ipak, povijest 20. stoljeća ima je mnogo zanimljivija od srednjovjekovne. Kad vam je predloženo da idete u posjet logoru, što ste pomislili? “Pa iskreno,

kad sam čula, malo sam se bojala što ću vidjeti tamo, kako će to djelovati na mene. Znam da su i starije generacije išle, ali ipak to nije mjesto koje se lako zaboravlja, da, malo sam se uplašila” (Fina). Što vas se najviše dojmilo u obilasku logora? “Sudbine žrtava, tko je i zašto došao u logor, što se zbilo s njima (Paul). “Ja sam već jednom bio tu, lani, pa sam znao što me očekuje i ovog puta sam ga bolje pregledao. Najviše su me zainteresirali plinska komora i krematorij kao načini ubijanja logoraša.” (Luis). “Zanimali su me ljudi, kako su preživjeli, jesu li možda pružali otpor. Najviše me dojmila zgrada sa zatvorom, one male samice u kojima su svjedočanstva logoraša” (Fina). Na pitanje prate li politiku i što misle o ratu u Ukrajini, jasno zauzimaju stavove i ne nalaze nikakvu podršku ruskoj agresiji. Pa mi smo u NATO-u, kao i druge europske države, kažu.

Njemačka je puna tragova prošlosti pa i Drugog svjetskog rata. Tragediju koja je zadesila Židove i ostale “označene skupine” nitko normalan ne poriče,

iskreno suosjećanje primjećuje se i na ulicama Berlina, i u malom Dachau. Nekadašnja mjesta užasa i smrti, logori su sad postali edukacijska središta gdje se uči o tome što je točno bilo i kako ne ponoviti prošlost. U kvistlinškoj NDH bilo je četrdesetak logora u kojima je stradalo na tisuće i tisuće nevinih. Samo jedan je uređen za posjet učenika — Jasenovac. Ostali — kao da ne postoje, u Lepoglavi je i danas zatvor, Danica je devastirana i nedovršena, u Lobargradu ponovno dom za starije, dvorac Gornja Rijeka tužno čeka zadnje dane, do Jadovna treba itekako dobro vozilo da se probijete na šumski proplanak kod Šaranove jame. Kampor na Rabu bljesne u rujnu pa opet nakon toga u hibernaciju. A kad bi za logor pitali u Kraljevici, Sisku, Crikvenici, na Pagu, samo će se praviti da za nešto takvo nikad nisu čuli i da toga tu nikad nije bilo.

U spomen na tetu Meri, Stanku i njenu obitelj i ostale koji su prošli užase logora...

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

1. STOMATOLOŠKA POLIKLINIKA BREYER SISAK — 1000,00 EUR-A

2. PUREC SUNČANA

(IN MEMORIAM, DIPL. ING. JOSIP I DR. SAMUEL PUREC) — 30,00 EUR-A

3. WEINBERGER GIZELA (ZA SJEĆANJE NA DRAGE PRIJATELJICE RENÉE WEISZ-MALEČEK I LJERKU KIRŠNER) — 100,00 EUR-A

ZA NEDJELJNU ŠKOLU

1. RADIĆ BORISLAV

(U SPOMEN NA DJEDA DANIELA) — 500,00 EUR-A

SOPRAVISSUTI — PREŽIVJELI

PIŠE: IVO MIŠUR

UVOD

Drugi svjetski rat je završio prije nepunih osamdeset godina i ono što ga čini strašnijim od svih drugih su logori masovnog istrebljenja koji se vežu uz ovo povijesno razdoblje. Ono što se tamo događalo nadmašilo je sve ratne grozote na prvim linijama bojišnice. Mnogi preživjeli su se otvorili i ispričali svoje životne priče, a još više je onih čiji su doživljaji ostali neispričani, zakopani u srcima i sjećanjima. Kako vrijeme odmiče sve je manje onih koji mogu svjedočiti o onome što su vidjeli, čuli, propatili... Često se u medijima (pogotovo u ovo doba interneta) recikliraju, može se reći "stare", već tisuću puta objavljene priče. Hrvatskim čitateljima su dostupna svjedočanstva na hrvatskom i drugim južnoslavenskim jezicima, a većini i na engleskom jeziku. Međutim postoje i dirljiva svjedočanstva na drugim jezicima za koja, uslijed nemogućnosti razumijevanja teksta, ostajemo zakinuti. Upravo radi toga sam odlučio za ovaj broj Ha-kola predstaviti troje najpoznatijih talijanskih Židova koji su preživjeli Holokaust i odlučili o tome progovoriti.

LILIANA SEGRE

Liliana Segre je Židovka rođena 1930. godine u Milanu. Majku joj je umrla kad nije imala ni godinu dana te je odrasla uz oca Alberta i baku i djeda s očeve strane. U prosincu 1943. je zbog stupanja na snagu rasnih zakona u Italiji pokušala pobjeći u Lugano, u Švicarskoj. Odbijena je zajedno s ocem i rođacima od švicarskih

LILIANA SEGRE

vlasti, uhićena te prebačena u Como, a zatim u San Vittore u Milanu, gdje je bila zatočena četrdeset dana. Dana 30. siječnja 1944. deportirana je s perona 21 glavnog kolodvora u Milanu u koncentracijski logor Auschwitz-Birkenau u koji je stigla nakon sedam dana putovanja. Vodila je dnevnik o svojim iskustvima u kojem opisala prvi dan u ovom logoru: "Soba je bila velika, duga, uska i potpuno prazna. Bila su tu dvoja vrata i mali prozor, kraj kojeg je bila željezna peć koja je slabo grijala, a hladni propuh je puhao s prozora. Naslonjena na peć gledala sam u snježno prostranstvo i nejasne mrlje zatvorenika poredanih kraj bodljikave žice. Brijanje glave je bilo okrutno, stroj je oštro prelazio preko moje jadne, sada već gotovo ćelave glave. Moja duga, kovrčava, neposlušna crna kosa bila je na podu, a nisam uspjela zadržati ni zelenu vrpču koja ju je vezivala u mom sad već prošlom životu izvan logora. Nikada nisam bila tako sama i tako nesretna."

Sjeća se da je vrijeme prolazilo sporo te da su u prostoriju u kojoj je bila povremeno

ulazili vojnici, koji su je ismijavali. Bila je gladna, žedna i pothladena: "Nitko mi nije dao ni piti, ni jesti, ni da se obrišem, nakon tuširanja sam ostala mokra dok sam čekala da mi dezinficiraju odjeću. Bila sam uplašena, htjela sam vrištati, htjela sam plakati, htjela sam izbaciti svoj očaj prema sivom nebu: sve je bilo uzalud!"

"Sjećam se jedne djevojke. Bila je možda dvije-tri godine starija od mene, također gola i očajna. Prišla je peći i pogledale smo se s bratskim sažaljenjem, već prijateljice, već sestre, odraslim očima. Pokušavali smo na sve načine razgovarati, ali se nikako nismo razumjeli (možda je bila Čehoslovakinja ili Ukrajinka) i onda ne znam kome je od nas dvoje palo na pamet da pokušamo koristiti poslovice iz latinskog iz udžbenika srednje škole. I bilo je divno moći razmjenjivati slatke, kratke rečenice: Patria mea pulchra est ("Lijepa je moja domovina"), Familia mea dulcis est ("Moja obitelj je slatka"), Cor meum et anima mea tristes sunt ("Moja srce i duša mi je tužna"). Taj trenutak je bio

vrlo važan i iako nikad nisam saznala ime te djevojke, s njom sam doživjela maksimalno supatništvo u bestijalnom ljudskom stanju. Hvala ti, nepoznata prijateljice, nadam se da si se vratila kući i da i ti nekom pričaš priču o našem danu u ožujku 1944. u "Sauni" Birkenau".

Nakon što se vratila u Milano u kolovozu 1945. godine, trebalo joj je četrdeset pet godina da prekine svoju bolnu šutnju o Holokaustu: "Nitko me nije razumio, ja sam bila ta koja se morala prilagoditi svijetu koji je želio zaboraviti bolne događaje koji su upravo prošli, koji je želio ispočetka, željan zabave i bezbrižnosti". Tek 1990. godine, u podmakloj životnoj dobi, Liliana Segre ispričala je svijetu ono što je vidjela, čula i proživjela. "Nadam se da će barem jedan od onih koji su me slušali — utisnuti ove strašne događaje u svoja sjećanja i prenijeti ih drugima, inače bi se sve ovo moglo ponoviti, u drugim oblicima, s drugim imenima, na drugim mjestima".

PIERO TERRACINA

Piero Terracina rođen je u studenom 1928. u Rimu, a u dobi od 15 godina deportiran je s cijelom obitelji u Auschwitz. Piero je na jednom skupu svjedočio: "Bio sam sretan dječak, najmlađi u obitelji od osmero djece. Tri dana prije nego što sam napunio 10 godina kao i svakog drugog dana, ušao sam u učionicu i krenuo prema svom klupa i imao sam osjećaj da me moji kolege nekako neobično gledaju. Tek kad sam došao do svoje klupe u učionici moj učitelj mi je rekao da moram otići. Na moje pitanje: "Zašto, što sam učinio?" On je odgovorio: "Zato što si Židov". U tom trenutku je završilo Pierovo djetinjstvo, a on je od talijanskog dječaka naglo postao "Židov" o čemu je pričao u svom svjedočanstvu: "Osjećao sam se izgubljeno, ljuto i svjesno da trpim strašnu nepravdu. Odgojen sam da volim učiti i moja majka nikada

nije propuštala priliku da me podsjeti da je uspjeh u učenju sredstvo za uspjeh u životu. Razmišljao sam o svojoj budućnosti i vidio sam sebe prisiljenog raditi najniže poslove kako bih zaradio za život. A tek moji prijatelji? Svi su i dalje bili tamo u tom razredu. Mogu li ih uopće više zvati prijateljima?". Desetogodišnji Piero je krenuo u segregiranu židovsku školu koja je bila na brzinu organizirana za smještaj velikog broja djece koja su izbačena iz škola svih vrsta i razina (čak i nevladinih, kako je stajalo u proglasu). Svakako nije bilo teško formirati vrlo sposoban učiteljski kadar, budući da su svi židovski učitelji od osnovne škole do sveučilišta također morali napustiti javne škole i odjednom su ostali bez posla. Iz ove segregirane škole ostala su mu lijepa sjećanja na učitelje, a posebno na ravnatelja, profesora Cimina, mladog profesora nežidova kojeg je imenovalo ministarstvo. Često je ulazio u učionice i poticao djecu da uče jer, rekao je: "Vi i samo vi morate i možete pokazati da, unatoč onome što oni žele da vjerujemo, niste inferiorni u odnosu na druge mlade ljude vaših godina".

No ta je škola djelovala samo do školske godine 1943/44. Onda je s 8. rujnom 1943. i njemačkom okupacijom uslijedio

niz tragičnih događaja izručenje Piera i članova obitelji zajedno s tisućama drugih Židova. Piero se sjeća da je toga dana kada se slavila Pesah stiglo sedam SS-ovaca u punoj ratnoj opremi, uzvikujući nerazumljive stvari. Odveli su ih najprije u logor Fossoli, a potom u Auschwitz. Ono što ga je zapanjilo, a ni dan danas mu nije jasno je ravnodušnost koju je vidio kod drugih, koji nisu obraćali pažnju na ove do vrha ispunjene teretne vlakove, u kojima su muškarci, žene i djeca bili zatvoreni sedam dana, bez vode, hrane i prostora za fekalije. Na stanicama se nitko nije udostojio da ih pogleda. Nitko nije ništa učinio. O logoru svjedoči sljedeće: "Auschwitz?! Bio je to beskonačan red, muškarci, žene i mnogo djece koji su svakodnevno slani u plinske komore. Shvaćate li što znači živjeti u takvim uvjetima? Dan i noć iz peći krematorija izlazio je dim i plamen... jasno su se vidjele iskre. Bio je to nepregledni niz muškaraca iz svih dijelova Europe... koji su bili sinovi, sestre, očevi, majke, svi sa svojim životima, svi koji su morali umrijeti." Piero Terracina je često u intervjuima i javnim izlaganjima znao usred rečenice zastati: "O ostalim stradanjima neću vam govoriti jer, po mom mišljenju, postoji granica vjerodostojnosti užasa."

PIERO TERRACINA

Kad je logor oslobođen, imao je samo 38 kilograma. Ipak, mogao je hodati što je bilo pravo čudo, s obzirom da je bilo mnogo onih koji nisu mogli čak ni ustati. Nakon nekog vremena se ipak onesvijestio, a Rusi su ga odveli u vojnu bolnicu. Poslije je premješten u civilnu bolnicu u Lavovu. Terracina često priča o osjećaju koji spaja sve one koji su se vratili: “Morate znati da kada sam izašao živ iz tog pakla zvanog Birkenau osjećao sam se loše, osjećao sam se privilegirano: nisam želio preživjeti, želio sam biti uz tatu, sestru, rođake, uz sve one koji su umrli. “Zašto ja?” Ovo pitanje me pratilo cijeli život.”

SAMI MODIANO

Samuel Modiano rođen je 1930. na grčkom otoku Rodosu. Njegova životna priča o naglo prekinutom djetinjstvu podsjeća na onu Terracinovu: “Bio sam dijete. Išlo mi je u školi, sviđalo mi se učiti. Jednog dana učitelj me prozvao. Bio sam baš sretan jer sam mislio da će me ispitivati, a dobro sam se pripremio. Šokirao sam se i briznuo u plač kad sam čuo riječi: “Sami Modiano, izbačen si iz škole”. Stavio mi je ruke na glavu i rekao: “Nemoj plakati Sami, nisi učinio ništa loše, idi kući, otac će ti objasniti”. Otac me pokušao umiriti i natjerati me da shvatim, ali što sam ja mogao razumjeti u tim godinama? — da sam bio drugačiji od svojih kolega? Izbacivanje iz škole bila je prva velika tragedija za mene.”

Čim su Modiani stigli u logor Auschwitz-Birkenau, 16. kolovoza 1944. godine, muškarci su odvojeni od žena, a četrnaestogodišnji Modiano ostao je s ocem: “Nakon nepunih mjesec dana shvatio sam da nema nade da preživimo i odlučio sam potražiti sestru s druge strane bodljikave žice, da je vidim posljednji put. Moja sestra je bila lijepa, duge kose, dok je osoba koja me je dočekala bila obrijane glave, vrlo mršava i u prugastoj pidžami. Kad sam ju pronašao bilo je radosti, sreće, boli, riječi

SAMUEL MODIANO

koje se ne mogu opisati i zagrljaja izdaleka. Sutradan sam odlučio ne pojesti svoju krišku kruha (jedino što su nam dali za jesti uz litru juhe) i dati njoj. Kruh sam s velikom ljubavlju zamotao u krpu i bacio kroz bodljikavu žicu. Zahvalila mi je i vratila mi krpu. Kad sam ju otvorio imao sam što vidjeti jer je moja kriška kruha još je bila tu, a ona je stavila i svoju. To su stvari koje nikada ne možete zaboraviti.”

Modiano se u logoru sprijateljio s još jednim deportiranim talijanskim dječakom, upravo Pierom Terracinom, dvije godine starijim od njega, koji je došao iz Rima, a koji će mu ostati jedan od najboljih prijatelja do kraja života: “Bilo je to pravo, duboko, bratsko prijateljstvo.”

Poslije rata je napisao je knjigu: “Za ovo sam živio. Moj život u Auschwitz-Birkenau i drugim egzilima” (“Per questo ho vissuto. La mia vita ad Auschwitz-Birkenau e altri esili”). U njoj piše sljedeće i to ponavlja na svojim predavanjima: “Ispričao sam vam samo kratke epizode jednog malog dječaka, ali bilo je mnogo drugih koji nisu preživjeli. Ovo se ne smije zaboraviti, moramo ih zapamtiti. Radi njih imam misiju i zato sam pristao napisati knjigu. Jer vi ste nada za budućnost. Zna li što se dogodi kada iz pakla izađete živi? Svaki dan se pitate zašto. Zašto

nisam umro sa svim ostalima? Jesam li privilegirani? Zašto sam ih ostavio? To je nepodnošljiva bol! Nakon mnogo godina shvatio sam da smo odabrani: ja, Piero Terracina, Shlomo Venezia, Primo Levi, sestre Bucci i drugi da vam nešto damo. To je motivacija koja me drži i tjera naprijed.”

ZAKLJUČAK

Svjedočenjem o Auschwitzu ne mogu se u potpunosti izraziti dimenzije Zla koje se tamo događalo. Nema riječi kojima bi se opisao Holokaust i ne može se tek tako sažeti u puki osjećaj tuge, ljutnje ili očaja. Svjedoci ovih strašnih događaja svjedoče, ali ostaju zarobljenici vlastitih iskustava koje ne mogu posve vjerno prenijeti slušateljima koji zapravo dobiju tek mrvice. Zato valja istaknuti da svjedočenjem ne rješavamo u potpunosti probleme nekog novog dubokog nasilja i sličnog užasa koje nam prijete. Ipak, ponavljanje, čitanje svjedočanstava potrebno je suvremenom čovjeku jednako kao obilježavanje ili slavljenje rođendana. Tisuće i tisuće preživjelih priča jedno te istu priču tisuću puta, ali svaki put na drukčiji način. Pripovijedanjem se liječe rane onih koji su proživjeli strahote, a katarzično pročišćavaju slušatelji.

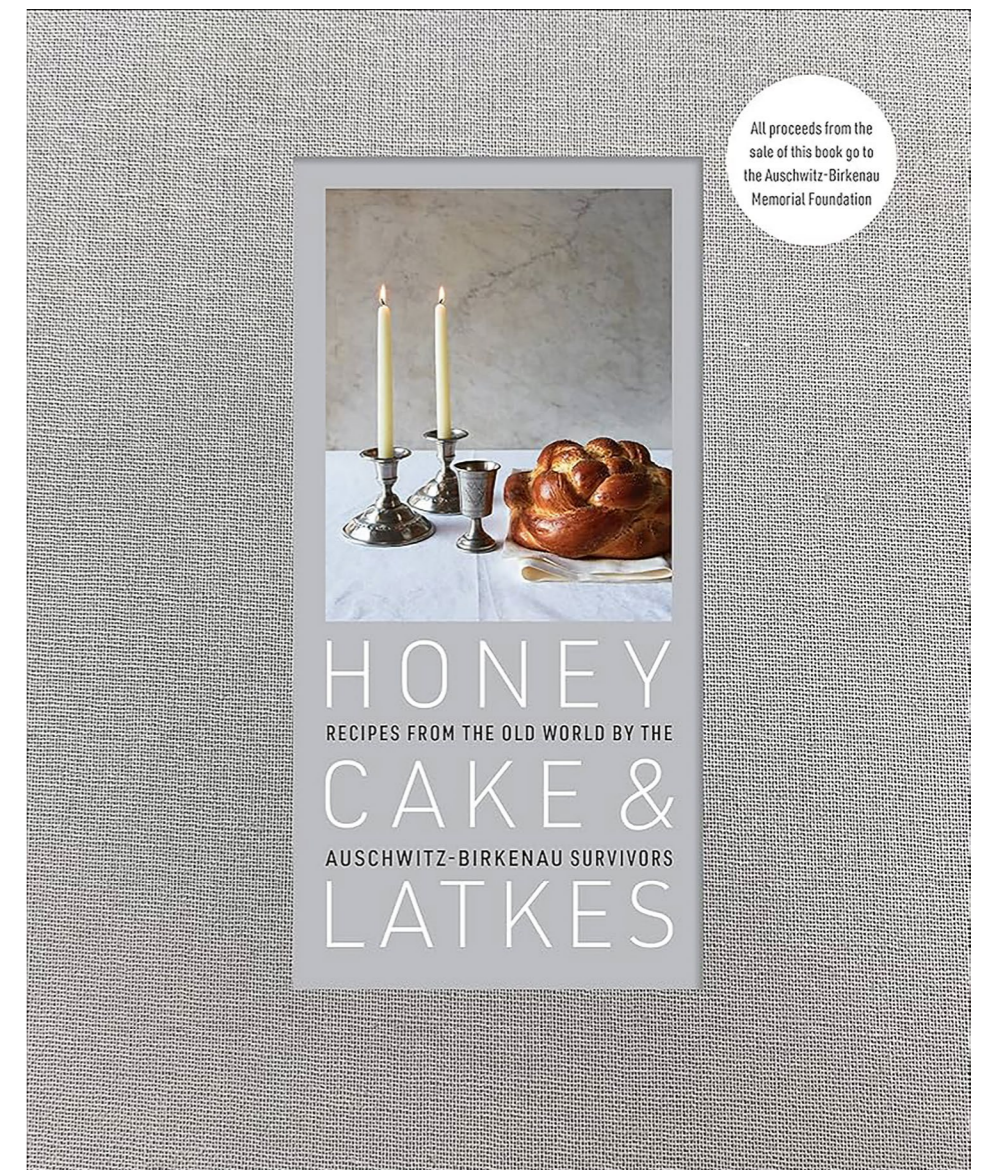
OBITELJSKI RECEPTI PREŽIVJELIH ŽRTAVA AUSCHWITZA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Eugen Ginter imao je šest godina kada je oslobođen iz Auschwitza u siječnju 1945. godine. Mršav, iscrpljen i sam, prvo je odveden u bolnicu a zatim u sirotište u Krakovu, gradu u kojem je rođen. Nekoliko mjeseci kasnije dogodilo se čudo i on se ponovno našao sa svojom majkom.

Prvi zadatak koji si je njegova majka zadala, bio je da mu pomogne da dobije na težini i da mu se poboljša zdravstveno stanje. Ali Eugen je tako dugo bio gladan da nije pokazivao nikakav interes za hranom. Tako je njegova majka počela razmišljati što da učini te je osmislila bogati sendvič pun svega onoga što je Eugen volio: crni kruh debelo premazan maslacem, s nari-banom tamnom čokoladom.

Osamdeset godina kasnije taj “Čokoladni sendvič” postao je prvi recept u novoj kuharici nazvanoj “Kolač od meda i Latkes: recepti iz Starog svijeta preživjelih žrtava Auschwitz-Birkenaua” (Honey Cake & Latkes: Recipes from the Old World by the Auschwitz-Birkenau Survivors). Ova kuharica donosi recepte koji povezuju preživjele žrtve sa svijetom kojeg su izgubili i svijetom koji više ne

postoji. To su recepti koji su preživjelima pružali utjehu dok su gradili nove živote nakon Holokausta.

“Ona je povezivala hranu i hranjenje sa životom i preživljavanjem”, govori Joe Finkelstein o svojoj majci Goldie, koja je bila poznata po tome što je uvijek služila ogromne količine hrane. U novoj kuharici nalazi se 11 Goldienih recepata. “Za nju je hrana bila način da nam pruži sigurnost i da ima kontrolu u svojim rukama”, dodaje Joe.

Baš kao i “Kuharica preživjelih žrtava Holokausta” (Holocaust Survivor Cookbook) koju je objavio Jad Vašem 2007. godine, “Honey Cake & Latkes” puno su više od same zbirke recepata i standardnih kuharica. Ova kuharica također sadrži i inspirativne priče o preživjelima kao i stare i nove fotografije koje pokazuju kako ih se ne može slomiti i kako su usprkos svega preživjeli.

Ideja o kuharici počela se rađati u siječnju 2020. godine kada je Ronald Lauder, poslovni čovjek, predsjednik Svjetskog židovskog kongresa i predsjednik Memorijalne zaklade Auschwitz-Birkenau, doveo 120 preživjelih žrtava i njihove obitelji u Auschwitz na obilježavanje 75. godišnjice njihova oslobođenja.

Tri mjeseca nakon što su se vratili svojim kućama, na sastanku održanom preko Zooma, Lauder je zamolio sudionike da podijele svoj recept za gefilte fish, klasično jelo istočno-europskih Židova i omiljeno jelo Ronalda Laudera. Svi su spremno pristali a Maria Zalewska, izvršna direktorica Zaklade, nakon toga je primila oko 20 verzija recepta za gefilte fish — od slatkih do slanah, od teških do laganih.

Zalewska i Lauder su shvatili da su preživjele žrtve čak i u njihovoj poznoj dobi (najmlađi je 2020. imao 76. godina što znači da je imao godinu dana kada je dočekao oslobođenje Auschwitz) i više nego spremni dijeliti svoja iskustava a i obiteljske recepte. “Hrana je nešto o

čemu oni govore. To je njihova veza s prošlošću”, objašnjava Lauder.

Uz Lauderovu financijsku pomoć, Zalewska je počela prikupljati recepte za kuharicu. Vrijeme je bilo jako važno, jer nije ga puno preostalo. Svake godine sve je manje preživjelih žrtava i sve manjih onih koji mogu prenijeti svoja sjećanja ili svoje recepte. Lauder i Zalewska bili su odlučni u nakani da knjigu što prije dovrše.

Trideset i devet preživjelih žrtava Auschwitza i Birkenaua, od kojih svi osim jednog žive u SAD-u i u Kanadi, pridonijeli su stvaranju kuharice sa 110 recepata a ispričali su i svoje životne priče i sjećanja prije i tijekom Drugog svjetskog rata.

Recepti su razni: od novih i inovativnih, poput sendviča s čokoladom, do klasičnih recepata europskih Židova: poput “rakott krumpli”, mađarskog složenca od krumpira, vrhnja i tvrdo kuhanih jaja. Neki recepti imaju otisak novog života: poput kolača s whiskeyem Goldie Finkelstein.

A prije svakog recepta čitatelj dobiva i priču: Kada je obitelj jela to određeno jelo? Tko ih je naučio kako pripremiti određeno jelo? Čega se sve sjećaju kada pomisle na određeno jelo?

Eva Szepesi podijelila je svoj recept za “palascintu”, mađarsku palačinku uz koju se služio džem koji su njezina mama i baka radile od marelica iz njihovog vrta. Angela Orosz-Richt, rođena 21. prosinca 1943. godine u baraci C u Auschwitzu, nikada nije probala hranu koja je kuhala njezina majka prije rata. Njezin doprinos je recept za “madartej”, ili ptičje mlijeko, slatka bogata krema koju je njezina majka kuhala u poslijeratnoj Mađarskoj.

Usprkos poznih godina i izazova oko organiziranja skupa za vrijeme pandemije, pet preživjelih žrtava Holokausta iz ove “Lauderove skupine”, sastalo se u listopadu 2021. godine u New Yorku kako bi priredili neke od recepata iz knjige. Zalewska je željela napraviti knjigu koje je “elegantna i bezvremenska, klasična

i koju želite primiti u ruke”: Cilj je bio, objašnjava, da se “fokusiramo na ljepotu jela. Fokusirali smo se na hranu”.

“Satima smo pričali i sanjali o kompotima i drugoj hrani. Živjeli smo od priča o hrani”, sjeća se Elisabeth Citrom. Njezin recept za salatu od patlidžana pratio ju je čitav njezin život — njezine majka i bake radile su salatu od patlidžana u rodnoj Transilvaniji, a to je bilo i popularno jelo u prvim godinama Države Izrael, u koju se Elisabeth Citrom nakon rata preselila.

Ovo jelo pratilo ju je i kada su se ona i njezin suprug još jednom preselili: ovoga puta u Švedsku kako bi se tamo Elisabeth ponovo našla sa svojim ocem, za kojeg je tek mnogo godina nakon rata saznala da je preživio Holokaust.

Rachel Roth ima poseban talent za pričanje priča i svojim je pričama o sjećanjima na šabatne večeri i obilne obroke pokušavala skratiti vrijeme i olakšati muke logorašima s kojima je dijelila baraku u logoru. “Rachelina fantastična pileća juha” klasični je recept kojeg je podijelila u kuharici — uz neke obiteljske posebne dodatke.

U kuharici se nalazi i recept za palačinke od krumpira Nobelovca Elija Wiesela, koji je preminuo 2016. godine a koji je bio blizak Lauderov prijatelj. Njegova udovica Marion spremno je podijelila obiteljski recept za kuharicu.

U uvodniku kuharice Lauder je napisao da je taj projekt testament snage ljudskog duha te izrazio nadu da će primjerak ove kuharice kao poklon dobiti svaki židovski bračni par na početku svog zajedničkog života.

“Ova nas knjiga povezuje s prošlosti. Nema jače veze od one koju možete imati s hranom. Ne možete nositi odjeću vaših predaka ili posjetiti njihove domove. Ali možete pripremiti istu hranu koju su oni nekada pripremili”, zaključio je Lauder u svom uvodniku.

EVA.STORIES

— INSTAGRAM PROFIL DJEVOJKE UBIJENE U HOLOKAUSTU

PIŠE: J. C

Zamislite na čas da su u doba Holokausta postojale društvene mreže. Kako bi izgledao profil na Instagramu tinejdžerice, Židovke koja pokušava živjeti i preživjeti u najmračnijem trenutku novije svjetske povijesti? Profil na Instagramu nazvan Eva.Stories inicijativa je koja komemorira Holokaust tako da ga približi tinejdžerima, a istovremeno dokumentira posljednje mjesec u životu Eve Hayman, trinaestogodišnje mađarske Židovke ubijene u Holokaustu.

Evin profil na Instagramu temelji se na njezinom životu o kojem je pisala u svom dnevniku. I to je ustvari visokobudžetni vizualni prikaz njezina dnevnika ali uz hashtagove, emojije i sve ono što danas koriste tinejdžeri u 21. stoljeću.

Eva je rođena 13. veljače 1931. godine u Nagyvaradu, tada dijelu Rumunjske, u asimiliranoj mađarsko-židovskoj obitelji. Njezin otac Bela bio je arhitekt a njegova obitelj posjedovala je hotel koji je bio, kako je zapisala Eva, “prepun perzijskih tepiha”. Roditelji su se rastali kada je Eva bila mala a ona je nastavila živjeti s bakom i djedom. Evina majka Agnes Agi bila je farmaceutkinja a Eva

je napisala da je bila “ljepša od Grete Garbo”. Agnes se nakon rastave ponovno udala. Eva je dnevnik je počela pisati na svoj 13. rođendan 13. veljače 1944. godine. Posljednji zapis u dnevniku datiran je s 30. svibnjem, tri mjeseca kasnije, samo tri dana prije nego što je Eva deportirana u Auschwitz zajedno sa svojom obitelji. Auschwitz je bila njezina posljednja stanica. Evina majka preživjela je Holokaust i nakon rata pronašla dnevnik svoje jedinice te ga objavila. U nemogućnosti da dalje živi sa svime onime što je vidjela i proživjela, Evina majka je počinila samoubojstvo.

Evin profil na Instagramu pokrenut je 2019. godine a do danas ima više od milijun pratitelja. Pokušaj da se ovako osjetljivo pitanje prikaže na suvremeni način izazvao je niz kontroverzi a bilo je i kritika da projekt trivijalizira zločine počinjene tijekom Holokausta.

U nekim objavama Evin lik koristi hashtag #lifeduringwar i označava svoju lokaciju kao “Ghetto”.

U Izraelu je Evin profil na Instagramu reklamiran na velikim panoima na kojima je bila prikazana ruka iza bodljikave žice koja drži mobitel. Veliki broj pratitelja profila Eva.Stories ipak dokazuje

da su na ovaj način brojni mladi ljudi naučili neke stvari koje nisu znali. Projekt je financirao i inicirao izraelski poduzetnik Matt Kochavi zajedno sa svojom kćerkom Mayom. Oni odbijaju kritike na račun ove ideje.

“Puno ozbiljnih pokreta događa se danas na društvenim mrežama”, kazala je Maya Kochavi, te istaknula da Instagram može biti platforma za ozbiljan sadržaj ako se radi s pažnjom i poštovanjem.

Matt Kochavi, koji se bavi tehnologijom a i sam potječe iz obitelji preživjelih žrtava Holokausta, uložio je nekoliko milijuna dolara u film “Evin dnevnik”, koji je svojedobno bio sniman u Ukrajini a na snimanju je sudjelovalo 400 glumica, statista i pomoćnika produkcije.

Objave na Instagramu prikazuju Evine prijatelje i obitelj, ulazak nacističkih snaga u njihov grad, primjenu rasnih zakona i sve ono što je Eva u svom kratkom životu doživjela. Objave prikazuju i posljednju etapu njezina života: vožnju vlakom do Auschwitza gdje je ubijena.

“Ovo je način da se Holokaust približi mlađim generacijama. Samo 2,7 posto ukupne rasprave o Holokaustu u svijetu danas pokreću mlađe generacije, što je značajan pad u odnosu na prethodne godine. Ako im se želimo približiti moramo koristiti modernu tehnologiju. Jer mladi su danas na Instagramu”, rekao je Kochavi.

“Danas kada je sve manje preživjelih žrtava Holokausta s nama, pojavila se potreba za pronalaženjem novih modela sjećanja i svjedočenja”, kazao je Kochavi koji se nada da će njegova inicijativa pomoći u održavanju sjećanja na svih šest milijuna žrtava Holokausta.

Memorijalni centar Holokausta Jad Vašem nije službeno dio ovog projekta, ali smatra da je “upotreba platformi društvenih medija za komemoriranje Holokausta legitimna i učinkovita”.

Evin dnevnik danas se često uspoređuje s “Dnevnikom Anne Frank”.

POVRATAK OKUSA DJETINJSTVA ILI KAKO JE POZNATI KUHAR POMAGAO PREŽIVJELOJ ŽRTVI HOLOKAUSTA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Kada je chef Alon Shaya prije desetak godina posjetio Jad Vašem imao je prilike vidjeti neke recepte koji nisu uvijek dostupni posjetiteljima ovog memorijalnog muzeja Holokausta.

Poznati kuharski majstor tada se upoznao s činjenicom da su logoraši među sobom dijelili svoje omiljene recepte — često su ih zapisivali na ukradenim komadićima papira ili na odjeći — jer upravo to ih je podsjećalo na živote koje su vodili prije rata.

“Hrana je tako veliki dio svega što radim. Pogodilo me kada sam shvatio da je ljudima koji su bili uhićeni, kojima je prijetila smrt, pomagalo prisjećanje na hranu. To me podsjetilo na snagu hrane”, objašnjava Shaya.

Shaya je rođen u Izraelu a danas sa svojom suprugom Emily živi u New Orleansu i vlasnik je tvrtke Pomegranate Hospitality koja vodi nekoliko restorana u SAD-u. Tijekom godina Shaya nije zabora-

vio recepte iz Jad Vašema. “Priprema li još netko hranu prema tim receptima? Znaju li obitelji da ti recepti postoje?”, pitao se.

Nekoliko godina kasnije nakon što je posjetio Muzej Holokausta u Washingtonu saznao je za Stevena Fenvesa, preživjelu žrtvu Holokausta i volontera muzeja koji je prikupio više od 140 recepata svoje obitelji.

Fenves se sjećao kako je sa svojom majkom i starijom sestrom bio prisiljen otići iz njihovog doma na jugoslavensko-mađarskoj granici 1944. godine. Njegov otac je već prije bio odveden. Steven je vidio kako su se na stepenicama njihove kuće nalazili ljudi koji su čekali da opljačkaju njihovu imovinu. Među tim ljudima bila je i Maris, dugogodišnja kuharica obitelji Fenves. Ona je bila tamo kako bi spasila neke predmete koji su imali sentimentalnu vrijednost za obitelj. Nakon rata, preživjelim je članovima obitelji predala kuharicu, bilježnice i umjetnička djela Fenvesove majke koja je stradala u Holokaustu. Fenves je preživio zajedno sa svojom sestrom i ocem, koji je ubrzo nakon toga preminuo.

Steven Fenves danas ima 90 godina i sjeća se kako se obitelj okupljala oko stola i kako su oni i njegova sestra voljeli pečenu puricu. Više od sedamdeset godina on nije osjetio okuse kojih se sjećao iz mladosti. A onda se u njegovom životu pojavio Shaya, odlučan u tome da oživi davne okuse.

Fenves je preveo 13 recepata s mađarskog na engleski a to nije bio jednostavan

zadatak unatoč njegovom smislu za jezike. Recepti su bili pisani rukom, pa je morao dešifrirati stogodišnji rukopis koji je u sebi sadržavao i riječi iz raznih dijalekata. Neki recepti su bili napisani na kombinaciji više jezika.

Shaya je odlučio napraviti ona jela koja nikada prije nije pripremao kao i jela koja su Fenvesu nešto emotivno značila. Među tim se jelima našla i pečena purica, kolač od oraha te štapići od griza, koje je Fenves opisao kao delikatesu.

Recepti su sadržavali sve sastojke, ali nisu bile opisane tehnike pripreme kao ni temperature pečenja. Shaya je zajedno s Fenvesom radio na rekonstrukciji ovih recepata, a to zbog pandemije korona virusa nije bilo jednostavno. Shaya je kuhao u New Orleansu i zatim Fenvesu dostavljao pakete s hranom na suhom ledu. Fenves bi zatim hranu podgrijao i prenio Shayi svoja zapažanja. Ovaj proces trajao je gotovo godinu dana. Zahvaljujući novoj tehnologiji, Shaya je mogao promatrati Fenvesa i njegovu obitelj kako jedu hranu, iako je strašno želio da on bude u tom trenutku s njima.

“To što sam preživjeloj žrtvi Holokausta mogao poslati hranu i omogućiti mu da proba okuse koje nije osjetio 75 godina, jedna je od najdirljivijih stvari koje sam ikada napravio”, rekao je Shaya.

Fenves je bio više nego dirnut i sretan. Na ovaj način uspješno je rekonstruiran jedan dio židovskog života prije Holokausta.

ČUDESNA ZBIRKA PORCULANA OBITELJI OPPENHEIMER

PIŠE: J. C.

Nevjerojatna zbirka vrlo vrijednog porculana Meissen, koja je prije Drugog svjetskog rata bila u vlasništvo jedne židovsko-njemačke obitelji nedavno se našla na aukciji u New Yorku.

Ova zbirka uključuje i neke dijelove koje potiču iz 17. i 18. stoljeća i navodno su pripadali poljskom kralju Augustu II. Jakom. Meissen porculan, koji potiče iz istoimenog grada u blizini Dresdena, smatra se među najluksuznijim i najskupljim na svijetu.

Zbirku ovog vrijednog porculana sakupili su hamburški poslovni čovjek Franz Oppenheimer i njegova supruga Margarethe na početku 20. stoljeća. Obitelj Oppenheimer živjela je u Berlinu a u obitelji se rodilo i dvoje djece. Kako se zbirka godinama povećavala, pozvali su 1927. godine povjesničara umjetnosti Ludwiga Schnorra von Carlsfelda, profesora i stručnjaka za porculan i keramiku, da katalogizira obiteljsku zbirku.

Kada su nacisti došli na vlast 1933. godine, židovska obitelj Oppenheimer bila je proganjana i prisiljena 1936. godine napustiti Njemačku. Nakon što su platili “Reichfluchtsteuer” (porez na odlazak iz Reicha) pobjegli su u Beč, zatim u Budimpeštu, Švedsku i Kolumbiju a na kraju su spas pronašli u New Yorku.

Nije jasno što se događalo sa zbirkom porculana za vrijeme tog razdoblja bijega ali moguće je da su ju prokrijumčarili iz Berlina u Nizozemsku gdje se za nju bri-

nuo drugi sakupljač, židovsko-njemački bankar Fritz Mannheimer.

Njegovu banku su nacisti zatvorili a Mannheimer je zbog toga bankrotirao. Mannheimerovu imovinu je zaplijenio zloglasni SS, koji se tako dočepao i porculana obitelji Oppenheimer.

Kako bi zaštitili umjetnička djela od bombardiranja Saveznika, nacisti su otete umjetnine, među kojima je bio i Oppenheimerov porculan, prebacili u podrum jednog samostana u Češkoj, a zatim u rudnike soli u austrijskim Alpama. Zbirku je nakon što je Drugi svjetski rat završio, otkrila saveznička skupina poznata pod imenom “Određ za baštinu”.

Stručnjaci smatraju kako je nevjerojatno da je zbirka porculana uspjela sve to preživjeti i ostati u tako savršenom stanju. Zbirku su stalno pakirali i raspakiravali, prevozili, tresli, skrivali.

“Ova zbirka nam otvara prozor u živote onih koji su znali uživati u životu na početku 20. stoljeća u Berlinu, onih koji su voljeli lijepe stvari i mogli su ih si priuštiti. Ovu priču ne predstavlja samo vaza, zdjela ili sat, već je to priča o europskoj povijesti prošloga stoljeća. Ta je zbirka nasljeđe vrlo uglednog bračnog para, čiji su životi bili uništeni i koji bi inače možda bili zaboravljeni”, rekao je jedan od kuratora izložbe. Zbirka porculana bila je prije aukcije izložena javnosti u New Yorku.

Na aukciji je bilo 117 predmeta, od kojih svaki vrijedi između 300 i 400.000 dolara. Stručnjaci su prije aukcije procijenili da bi ukupna cijena kolekcija ovog rijetkog i vrijednog porculana mogla iznositi oko tri milijuna dolara. Ali nisu bili u pravu — konačna cijena iznosila je vrtoglavih 15 milijuna dolara. Novac od prodaje dobili su nasljednici obitelji Oppenheimer.

KAKO JE MALI PLIŠANI MAJMUN SPOJIO RAZDVOJENU OBITELJ

PIŠE: J. C.

Majmunčić izgleda istrošeno, ali to nije čudno s obzirom da ima gotovo stotinu godina. Omiljena igračka davno je bila spakirana za daleki put — za bijeg iz nacističke Njemačke, pa zatim za Švedsku i SAD. Danas je ova mala plišana igračka bila ključ koji je vodio do otkrića koje je promijenilo jednu obitelj.

Majmunčić je pripadao Gertu Berlineru, dječaku koji je tridesetih godina svojim biciklom istraživao ulice rodnog Berlina. Na rukohvatu se privezana nalazila njegova omiljena igračka — majmunčić.

Gert Berliner danas ima 94 godine i prisjeća se kako je vjerovao da mu mali majmun donosi sreću.

Sretan život židovskog dječaka uskoro se promijenio. Uslijedila je Kristalna noć, počeli su progoni Židova, koji su počeli osjećati strah. Odlazak Židova iz Njemačke postajao sve kompliciraniji i teži. Jedan od načina spasa, barem za dio židovske djece, bio je Kindertransport - židovska djeca bila su ukrcana na vlakove koji su ih vozili do udomiteljskih obitelji. Djeca su odlazila na put sama, bez roditelja, većinom su ih vlakovi vozili u Englesku. A Gert Berliner imao je drugačiju destinaciju — cilj njegova putovanja bila je Švedska.

U dobi od 14 godina, godine 1939., morao se oprostiti od svojih roditelja, Paula i Sophie. Ukrcao se na vlak s malom torbom, s malo stvari. A na torbi se nalazio i njegov mali majmun, njegov talisman.

Majmun nije bio koristan ali Gert ga je svejedno ponio sa sobom. Bilo ga je strah, bojao se za svoje roditelje. Našao je utočište u dobroj obitelji i počeo je ponovno disati.

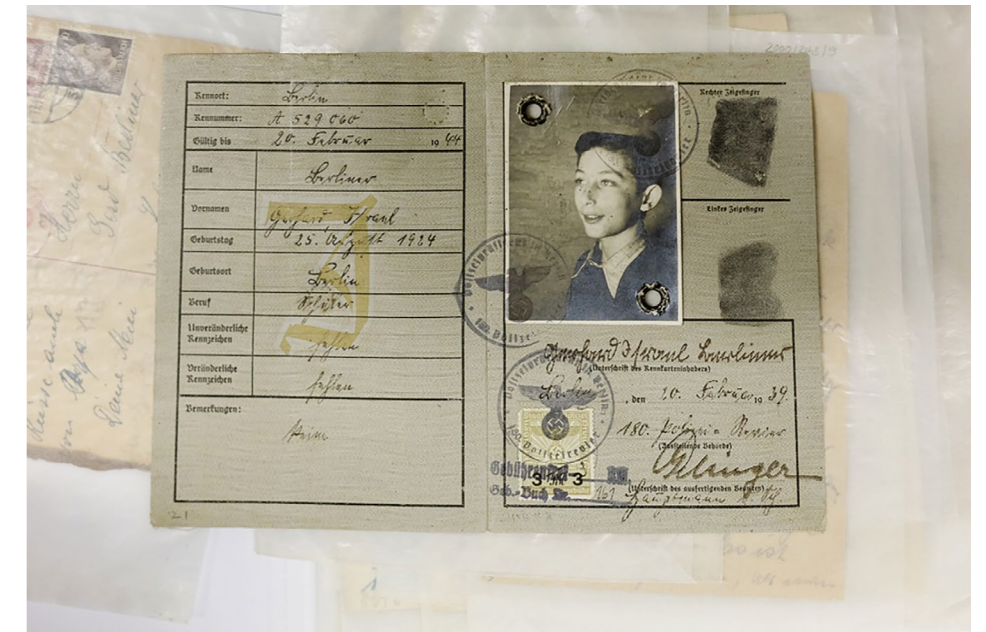
Ali sudbina njegovih roditelja i dalje je bila neizvjesna. S vremenom su pisma prestala stizati, a Paul i Sophie Berliner su uhićeni i odvedeni u Auschwitz gdje su ubijeni.

Nakon rata Gert Berliner se preselio u SAD. Kada je stigao u New York imao je 22 godine i bio je sam, bez roditelja, braće, rodbine. Sa sobom je donio i malog majmuna. Ta mala igračka tada je predstavljala jedinu opipljivu vezu s Gertovim djetinjstvom, s vremenom kada je bio nevino biće, kada je bio siguran i sretan.

Gert je većinu vremena živio u New Yorku gdje je radio kao fotograf i umjetnik. I više od pola stoljeća njegov ga je majmunčić pratio na poslovnim i privatnim putovanjima. Gert je stekao obitelj ali nije volio govoriti o svojoj prošlosti, o svojim roditeljima, o tome kako se osjećao kao mladi izbjeglica. Postojala je distanca između njega i njegovog sina, distanca ispunjena šutnjom. Ali tada su se dogodile dvije stvari — a u tome je veliku ulogu odigrao i mali majmun.

Godine 2003. jedan arhivist iz Židovskog muzeja u Berlinu posjetio je Gerta u New Yorku i zamolio ga za uslugu. Pitao ga je ima li nešto što ga povezuje s vremenom kada je kao židovski dječak živio u nacističkoj Njemačkoj? Nešto s čime bi se posjetitelji muzeja mogli osobno povezati?

Gert je bio rastrgan, s jedne strane smatrao je da bi trebao dati svog malog majmuna, a s druge strane to mu je bilo teško učiniti. Njegova supruga Frances

nije željela da se Gert odvoji od svog malog majmuna. I imala je pravo. To je bio najintimniji predmet kojeg je imao iz svog djetinjstva. Ali Gert je s vremenom odlučio da se igračka treba vratiti u svijet u kojem će biti mali ambasador povijesti.

I tako se majmunčić vratio u Berlin, a ovoga je puta živio u muzeju, a ne na dječjem biciklu.

Tijekom godina milijuni posjetitelja vidjeli su bezimenog majmunčića na raznim izložbama u berlinskom muzeju.

Jedna od posjetitelja bila je Erika Pettersson. Ona je 2015. godine posjetila muzej sa svojim dečkom, Joachimom. I onda je ugledala majmunčića i fotografiju njegovog vlasnika, malog židovskog dječaka imenom Gert Berliner. "I onda sam pomislila: koja slučajnost. I moja mama se prezivala Berliner", prisjeća se.

Erika nije puno o tome razmišljala ali spomenula je tu slučajnost svojoj majci. Ali njezina majka Agneta Berliner nije mogla prestati misliti na tu fotografiju. Erika i Agneta su bile Švedanke. I bile su obiteljski povezane s Berlinom i Nje-

mačkom. Agneta je počela istraživati i otkrila Gerta Berliner i njegove fotografije. Nakon dugog razmišljanja odlučila mu je pisati. Gert je bio zburjen ali se odlučio javiti.

Susret Agnete, njezine sestre Suzanne i Gerta dogodio se u Berlinu, gdje je Gert imao izložbu fotografija. I onda su se svi komadići priče posložili.

Gertov otac Paul imao je brata Carla. Carl je imao dva sina koje je također poslao u Švedsku, na udaljene farme, ali ne Kindertransportom. Ti su dječaci bili Gertovi bratići ali s godinama su izgubili svaki kontakt. Dječaci su nakon rata ostali u Švedskoj i stvorili novi život, dobili djecu, između ostalih i Agnete i Suzanne.

Razdvojenu obitelj Berliner osamdeset godina kasnije spojio ih mali majmun, koji je Gertu uvijek nosio sreću.

NEVJEROJATNA ZBIRKA MINIJATURNIH KNJIGA LILLY TOTH

PIŠE: J. C.

Preživjela žrtva Holokausta Lilly Toth uspjela je sakupiti vrlo vrijednu zbirku od 1.119 minijaturnih knjiga. Tijekom 96 godina života, Lilly Toth nije uspjela steći veliko formalno obrazovanje. Lilly je rođena 1925. godine u Budimpešti i prema vlastitim riječima bila je razmazano derište koje se često ponašalo onako kako nije trebalo, zbog čega je imala problema u školi.

A kada je došlo vrijeme za studije, Lilly je doslovce morala bježati kako bi spasila život — skrivala se kod susjeda, preživjela pokušaj egzekucije na obalama Dunava, a zatim je radila za fašističku organizaciju koja ju je željela ubiti.

Usprkos burnog života punog prevrata, upornošću je uspjela sakupiti zbirku od 1.119 minijaturnih knjiga.

Lilly Toth je prije nego što je preminula prije nekoliko godina, svoju zbirku minijaturnih knjiga, na kojoj je bila s pravom ponosna, donirala Židovskoj javnoj knjižnici u Montrealu. A zbirka sadrži više nego različita djela: od kuharica, knjiga o sportu, dječjih knjiga, pa sve do molitvenika i romana. U predivnoj zbirci svoje je mjesto našla i knjiga “Priče o Petru Zecimiru”, prvi puta objavljena između

1902. i 1909. kao i Shakespeareova djela objavljena u 24 knjige, tiskane između 1890. i 1930. godine.

“Nikada nisam vidjela ništa slično ovoj zbirci, a radim u knjižnici već 26 godina”, kazala je viša direktorica Židovske javne knjižnice Eddie Paul.

Povjesničarka Kristen Howard kazala je da se radi o jednoj od najboljih kolekcija minijaturnih knjiga u Kanadi. Da bi knjiga bila kvalificirana kao minijatura, kazala je Howard, mora biti uvezana i biti manja od 7 centimetara. U zbirci Lilly Toth nalaze se neke tako

male knjige da se mogu čitati samo uz pomoć povećala.

Minijaturne knjige su fascinantne a osim toga vrlo ih je jednostavno prenašati s jednog mjesta na drugo — posebice ako se radi o molitvenicima ili djelima nekih od vaših omiljenih autora.

U zbirci Lilly Toth svoje mjesto našao je i englesko-jidiš rječnik s početka 20. stoljeća. Ovaj rječnik koji sadrži 1.200 riječi tiskan je u Njemačkoj. Lilly Toth nije odrasla u religioznoj obitelji pa je sakupljala i židovske i kršćanske knjige. Neke od njih stare su nekoliko stoljeća, a uključuju Biblije, ukrašenu hebrejsko-mađarsku Hagadu i ultra-minijaturni molitvenik na sedam jezika.

Zbirka sadrži knjige na engleskom, hebrejskom, francuskom, španjolskom, njemačkom i ruskom jeziku, kao i veliki broj knjiga na mađarskom. Sredinom 20. stoljeća sakupljači minijaturnih knjiga smatrali su da su mađarske minijaturne knjige među najboljima i najcjenjenijima na svijetu.

Lilly Toth rođena je u Budimpešti i bila je jedino dijete Viktora i Clare Gluck. Nakon što je Njemačka napala Mađarsku 1944. godine, fašistički Streličarski križevi ujedinili su se s nacistima i preuzeli vlast u zemlji. Viktor Gluck je bio poslan na prisilni rad i ubijen je u Austriji. Lillyna majka, teta i ujak uhićeni su i ubijeni u blizini austrijske granice. Lilly se prvo skrivala kod susjeda sve dok ih netko nije izdao pa su bili prisiljeni bježati.

“Odvedena je s drugim Židovima na obale Dunava gdje su bili vezani i bačeni u rijeku. Lilly se uspjela odvezati i preplivala je kilometar u ledenoj rijeci te se tako spasila. Iz rijeke ju je izvukao jedan mađarski policajac a kada je shvatio da je ona Židovka predao ju je njemačkim vojnicima koji su je doveli u židovsku bolnicu na oporavak: Lilly je preživjela i masovnu deportaciju mađarskih Židova koja je započela u svibnju 1944. godine,

a kraj rata dočekala je radeći pod lažnim imenom kao čistačica u zgradi Streličarskih križeva.

Za vrijeme mađarske revolucije 1957. godine, preselila se u Kanadu kako bi

bila bliže svojoj obitelji u Montrealu. Ubrzo nakon toga počela je prikupljati svoju zbirku koja će uskoro biti dostupna javnosti.

DJEVOJKA U DŽEMPERU BOJE SAFIRA

PIŠE: J. C.

Elegantna dama, u dobi od 95 godina, ušetala je druge noći Pesaha u prostoriju punu ljudi. Izgledala je aristokratski i sve su oči bile uprte u nju. Imala je bakrenu valovitu kosu, nosila je plavi džemper boje safira i bisernu ogrlicu. “Kakav divan džemper”, kazala je jedna gošća. Nije znala da Helena svake godine na Pesah nosi isti džemper, koji govori o progonu, preživljavanju i oslobođenju, a time odražava i priču o Pesahu. Na sreću i priča o Pesahu i priča o Heleni završili su sretno.

Priča počinje u Düsseldorfu u Njemačkoj 1924. godine kada je rođena Helena Weinstock Weinrauch. Njezina majka bila je pijanistkinja a otac inženjer. Obitelj se nekoliko godina kasnije preselila u Poljsku kada je njezin otac prihvatio posao za poljsku vladu. Deset godina živjeli su ugodnim i lagodnim životom. A onda se sve promijenilo 1939. godine.

Nakon kratke njemačke okupacije stigli su Rusi i bogatim ljudima prijetila je deportacija u Sibir. Helenini roditelji i starija sestra Erna bili su se prisiljeni skrivati. Šesnaestogodišnja Helena nastavila se školovati i radila je u jednom uredu. Godinu dana kasnije obitelj Weinstock je ponovno bila zajedno ali to je kratko trajalo. Vratili su se nacisti i život za Židove je postao nepodnošljiv

a bila su im nametnuta i brojna ograničenja. Jednog dana dok je Helena bila na poslu, nacisti su odveli članove 300 židovskih obitelji, među kojima su bili i Helenini roditelji i sestra. Više nikada ih nije vidjela.

Spas za Helenu se pojavio u obliku njezina šefa, koji je riskirao svoj život ne bi li joj nabavio krivotvorene dokumente prema kojima je ona bila arijevka, čiji

zaručnik se borio na njemačkoj strani. S novim identitetom, otišla je za Krakov u kuću prijatelja svoga šefa. Za njih ona je bila lijepa mlada Njemica. Povelili su ju sa sobom čak i na ples gdje je nervozno plesala u rukama nacističkog oficira. Taj ples kasnije će joj spasiti život. Ali ova prevara nije dugo trajala. Dok je jednog jutra hodala ulicom, prepoznao ju je jedan bivši školski kolega i prijavio Gestapou.

I tada počinje užasno poglavlje njezina života. Gestapo ju je mučio gotovo do smrti pokušavajući ju natjerati da prizna tko joj je nabavio krivotvorene dokumente. Ali ona nije progovorila i uskoro se našla pred streljačkim vodom. Tada se u priču uplela sudbina: nacistički oficir s kojim je plesala prepoznao ju je i zaustavio pogubljenje. Ponižen činjenicom da ga je prevarila židovska djevojka, osudio ju je na ono što je smatrao gorim od smrti: na koncentracijski logor.

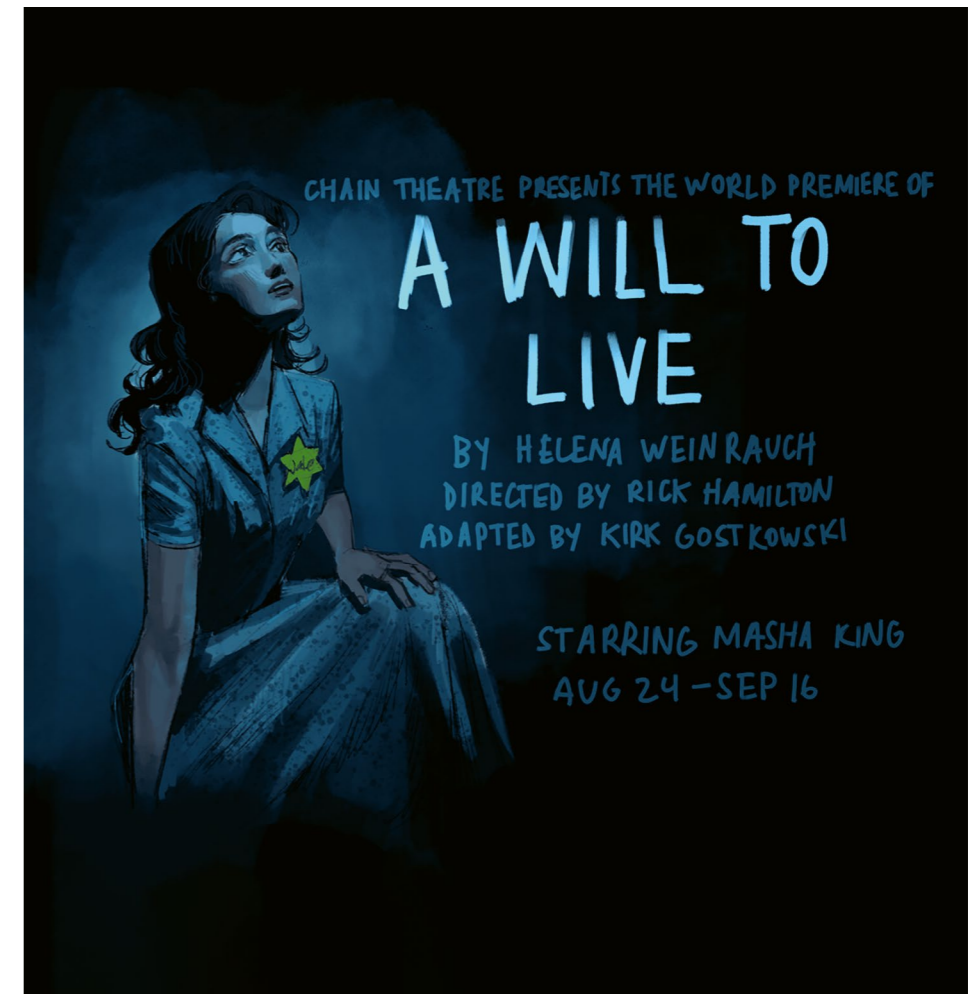
Helena je tako stigla u Auschwitz. U zimi 1944. Nijemci su počeli tjerati logoraše Auschwitza na stravičan marš smrti prema Bergen-Belsenu. Logoraši su hodali tri tjedna na temperaturama ispod ništice, noseći na sebi samo logoraške uniforme. Helena je bila jedna od onih sretnika koji su preživjeli marš smrti. Ali bila je jedva živa. Kada je britanska vojska oslobodila Bergen-Belsen 15. travnja 1945. godine, mislili su da je Helena mrtva, sve dok jedan časnik nije shvatio da je njezino tijelo još toplo i živo.

Britanci su Helenu stavili na brod Crvenog križa koji ju je odveo u bolnicu u blizini Stockholma. “Nikada neću zaboraviti Šveđane. Preuzeli su 6.000 preživjelih žrtava Holokausta i nesebično su se brinuli za nas. Vratili su mi vjeru u čovječanstvo”, rekla je Helena.

U bolnici je Helena upoznala još jednu preživjelu žrtvu Auschwitza — Ann Rothman, majstoricu u pletenju. Ann je geto u Lodzu preživjela upravo zahvaljujući svom talentu — plela je za žene nacističkih časnika.

U bolnici je plela za medicinske sestre, doktore i druge pacijente. Za Helenu Ann je osmislila plavi džemper boje safira koji i 75 godina kasnije oduševljava sve one koji ga vide.

“Ann mi je rekla: ‘Iako nemamo dom, obitelj ni novce, mi još uvijek imao Pesah i sjećanje na naše obitelji’. Tada mi je predala plavi džemper i kazala mi je da

mi ga moram nositi za Pesah”, prisjeća se Helena. Od tada Helena je svakog Pesaha oblačila džemper boje safira.

Džemper je ponijela za sobom kada se 1947. godine preselila u New York, gdje se udala za Josepha Weinraucha. Ann se također preselila u New York i njih su dvije ostale prijateljice cijeloga života. U još jednoj tragediji koja ju je zadesila, Helena je izgubila supruga i kćerku i sada živi sama.

Za njezin mladoliki izgled zaslužni su, smatra Helena, sir, jaja i tamna čokolada.

“Nakon što sam godinama bila gladna, zarekla sam se da nikada više neću paziti što jedem”, ističe. Helena je imala 88 godina kada je odlučila početi plesati i

zaljubila se u ples. Njezini ormari prepuni su prekrasnih plesnih haljina.

Nevjerojatna priča o Heleni i njezinom životnom putu ovdje ne završava. Dizajnerica pletiva iz Chicaga Alix Kramer razvila je uzorak za pletenje kao počast Heleninom džemperu boje safira. Ideja je bila da se napravi prava “mala revolucija plavih džempera, koje će Židovi nositi na svakom Pesahu kao simbol otpora i nade”.

Uzorak je nazvan dayenu (“bilo bi dovoljno” ili “bilo je dovoljno”) i prodaje se na popularnoj stranici za pletenje Ravelry. Cijena je deset dolara a sav novac ide organizaciji KAVOD, koja pruža pomoć preživjelim žrtvama Holokausta.

LOGOR JE PROGUTA LEONTINU

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Nedaleko poznatih Varaždinskih Toplica, termalnog kupališta sa sumpornom vodom starih Jasa i Rimljana, stoji malo naselje Pišćanovec. Kao i većina naselja u topličkom kraju, Pišćanovec je imao svoj zenit oko 1900. godine kada je u njemu obitavalo 180 žitelja. Danas ih je tek pedesetak. Najveća znamenitost sela je kurija podignuta negdje u 19. stoljeću koja je, kao i većina drugih kurija i dvoraca, prošla kroz mnoge ruke plemića, crkvenjaka, zakupaca. Jedan od njih, Mirko pl. Drenovački, preprodao je friško stečeni imetak zagrebačkom Kaptolu, posjedniku trgovišta Toplice. Krajem 19. stoljeća kuriju s posjedom u zakup je uzeo trgovac Josip Kraus (ili Krausz). Josip je bio Židov, oženjen s Henriettom, kćerkom kotarskog liječnika iz Ludbrega, dr. Ivana Erleweina koji je bio njemačkog podrijetla. Krausovima se 16. travnja 1881. rodila kći Leontina, najvjerojatnije u samoj kuriji Pišćanovec. U malom gradiću pod biskupijskim patronatom tinjao je stoljetni antisemitizam, a i Josip je vidio više šanse u biznisu nakon obraćenja na katoličanstvo što je učinio 1884. godine. Mala Leontina imala je tri godine kada je i ona krštena. Kao šestogodišnje dijete roditelji su je poslali u uršulinski samostan, a kasnije je prešla u samostan Milosrdnih sestara u Zagrebu gdje je i završila učiteljsku školu. Krajem 19. stoljeća učiteljstvo je bilo jedno od rijetkih mogućih ženskih zanimanja. Tijekom školovanja u samostanskoj školi Leontina je izgubila povezanost s vjerom: "To-

LEONTINA KRAUS, IZVOR INTERNET

kom daljeg života odbacila sam od sebe svaki osjećaj vjere i osporavam pravo na postojanje bilo kojoj vjeroispovijesti", otkrila je tijekom saslušanja umirovljena učiteljica Leontina. Nije ni skrivala da je tijekom života imala problema svojim

pristajanjem uz komunističke ideje, a zbog odbijanja vođenja učenika u crkvu na misu, prisilno je umirovljena te su joj primanja smanjena za polovicu.

Početak Drugog svjetskog rata dočekala je u Beogradu, na adresi Cvetkova 6.

U svom stanu doživjela je bombardiranje 6. travnja, dolazak njemačke vojske, kapitulaciju Jugoslavije, uspostavu kvislinške srpske tvorevine s tzv. Vladom narodnog spasa generala Milana Nedića. Nijemci su osnivali logore, propisivali antisemitске odredbe, hapsili Židove. Marionetska srpska vlada u svemu je surađivala s Nijemcima pa i onda kada su otpočeli progone Židova i ostalih nepoćudnih. Mnogi su završili u Nišu, na beogradskom Sajmištu, u Topovskim šupama ili obližnjoj Banjici. Ili su sprovedeni na zloglasno stratište u Jajincima. Do kraja 1941. Beograd je postao Judenfrei, od Židova je ostalo vrlo malo. Logori su se punili protivnicima Nedićevog režima. Iako se danas tvrdi da se nije znalo što je sa zarobljenima, mnogi su znali. Znala je i Leontina. Kao učiteljica koja je život posvetila odgajanju i obrazovanju mladih, Leontina je odbijala brutalnu represiju nad građanima njenog grada. Obratila se Milanu Nediću, osuđujući postupke srpske žandarmerije i progone nevinih civila. U jednom od pisama koje mu je uputila, predložila je da Specijalna policija zamijeni njen život za život najmlađeg zatočenog komuniste. Ovo poznato pismo Leontina Kraus poslala je 8. prosinca 1942. godine:

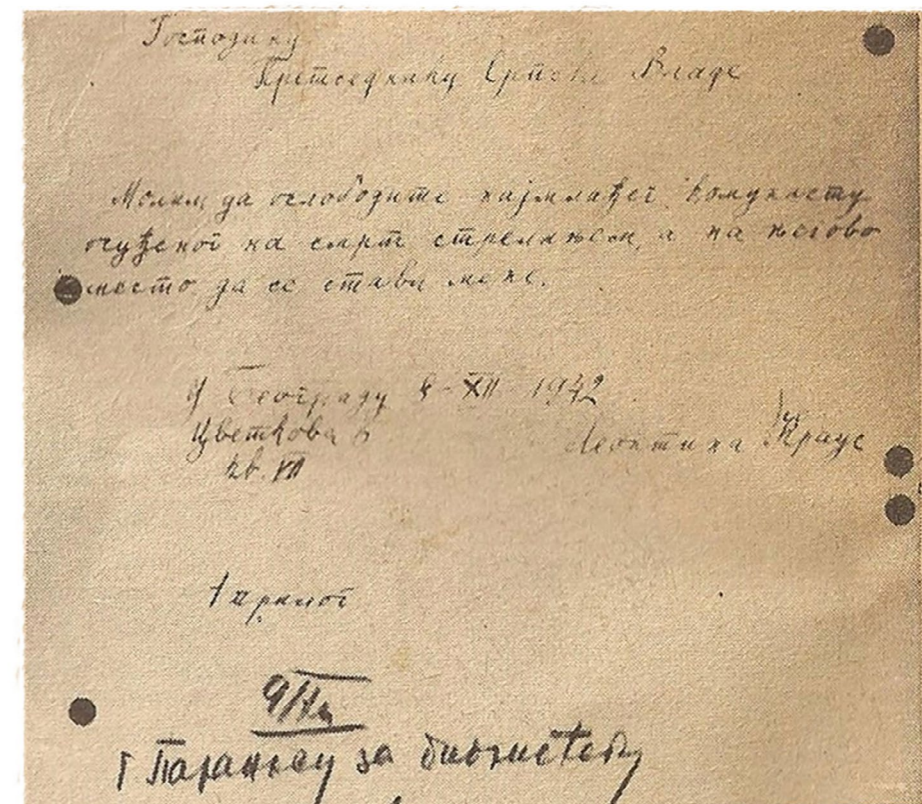
Gospodinu Predsedniku Srpske Vlade

Molim da oslobodite najmlađeg komunistu osuđenog na smrt streljanjem, a na njegovo mesto da se stavi mene.

U Beogradu, 8. 12. 1942. Cvetkova 6, kvart 7

Leontina Kraus

Koliko samo simbolike i snage sadržava ovo kratko i jasno pismo — šezdesetjednogodišnja umirovljena učiteljica Leontina Kraus nudi svoj život za život nekog nepoznatog mladića. Koliko bi se ljudi povelj njenim slučajem? I što je Leontina očekivala od tog pisma, hoće li se otpustiti iz logora neki nevini mladać ili će pod

LEONTININO PISMO NEDIĆU

okrilje noći doći i po nju? Ostavila je još nekoliko pisama, jedno posvećeno srpskom narodu i komunistima, iako nije bila član političke organizacije. Leontina je jednostavno bila humanist, a humanosti tijekom rata nikad dosta. Nekoliko dana poslije je uhapšena. Na ispitivanju je otkrila svoje podrijetlo — židovsko, ali s osjećajem pripadnosti srpstvu te ateizam. Odlučna učiteljica vjerojatno je zbunila svoje uznike dostojanstvenim držanjem. Ipak, u njoj nisu pronašli elemente za likvidaciju pa joj je određena druga kategorija zarobljenih.

Prvi logoraši u Banjicu su stigli već tijekom svibnja 1941. godine. Logor je bio podijeljen na dva dijela — jednim je upravljao Gestapo a drugim srpska policija. U logor su dovođene na stotine žena, djece i starijih, bez obzira na zdravlje ili spol. Židove su brzo micali, odvođenjem na stratište ili u zloglasnoj dušegupki. Samo u toku ožujka 1942. strijeljano je 69 Židova, među

njima dvoje djece. Logorom su harale bolesti, a zatočnici patili od izgladnelosti, nedostatka odjeće, pljačke svega imalo vrijednog, maltretiranja i prokazivanja. Glavni čovjek od povjerenja u logoru bio je zločinac Svetozar Vujković Toza, izrazito antikomunistički orijentiran. Uhapšenu Leontinu mučio je i pretukao, a potom je osobno preselio u 1. skupinu zarobljenika koja je bila osuđena na smrt. Leontina je u logoru bila od prosinca 1942. do ljeta 1943. godine. Strijeljana je 7. lipnja 1943. godine na masovnom stratištu Jajincima, južno od Beograda. U znak sjećanja na njenu žrtvu i odvažnost, jedna od manjih ulica na Voždovcu nosi naziv Ulica učiteljice Leontine Kraus.

U rodnom Pišćanovcu kod Varaždinskih Toplica sjećanje na Krausove i hrabru Leontinu potpuno je izbljedito. Ostala je samo ruševna kurija kao podsjetnik na neka davna stara vremena.

POSLJEDNJI ŽIDOV OSWIECIMA

PIŠE: J. C.

Shimson Kleuger (čije se ime ponekad piše i Szymon Klieger ili Szymon Klüger) bio je posljednji Židov koji je živio u poljskom Oswiecimu, gradiću koji je postao poznat po svom njemačkom imenu Auschwitz.

Shimson Kleuger rođen je 19. siječnja 1925. godine u hasidskoj židovskoj obitelji koja je živjela u Oswiecimu. Obitelj je posjedovala kuću koja se nalazila blizu sinagoge u Oswiecimu. Kuća je prvo pripadala Shimsonovom djeđu Bernardu Teichmanu i njegovoj kćerki Frymet, a kupili su je 1928. godine. Bernard Teichman bavio se trgovinom a prema dostupnim podacima posjedovao je i dućan u Bytomu. Shimsonov otac Symcha bio je melamed ili vjerski učitelj — jedan od osmero vjerskih učitelja u Oswiecimu.

Shimson je živio u velikoj obitelji, bio je jedan od devetoro braće, a u velikoj trokatnici koja se nalazila pored sinagoge Lomdei Mishanyot, uz djecu i roditelje, živjeli su i baka i djed. Djeca su se školovala kod kuće i obitelj je živjela mirnim životom.

Kada je 1939. godine izbio Drugi svjetski rat Shimson je imao 14 godina. Svjedočio je postepenoj likvidaciji židovske zajednice svog rodnog grada i vjerojatno je nazočio i užasnom događaju kada su nacisti zapalili i uništili Veliku sinagogu u rujnu 1939. godine. Pretpostavlja se da je Shimson zajedno s dijelom svoje obitelji završio u getu u

Bedzinu (Bendsburgu). Kada je geto likvidiran, svi preživjeli prebačeni su u logor Blechhammer (jedan od podlogora Auschwitza) a nakon toga Shimson je bio i logoraš u logorima Buchenwald i Gross-Rosen. Nosio je broj 17953.

Od devetoro braće Kleuger, samo je troje preživjelo Holokaust — Shimson, Mojzesz i Bronia. Nakon oslobođenja Shimson je otišao u Švedsku, gdje se liječio i školovao, a Mojzesz i Bronia emigrirali su SAD. Shimson se 1962. usprkos velikog negodovanja preostalog dijela svoje obitelji vratio u Oswiecim. Kada se vratio, shvatio je da su svi preostali preživjeli članovi nekadašnje židovske zajednice otišli iz grada i preselili se u SAD ili Izrael.

Ali Shimson je odlučio ostati i živio je prizemlju obiteljske kuće. Jedno je vrijeme radio u lokalnoj tvornici ali u jednom je trenutku jednostavno prestao dolaziti na posao, a smatra se da je imao strašne psihološke posljedice zbog svega što je proživio u tri nacistička koncentracijska logora.

Nakon što je prestao raditi, Kleuger je samo petkom napuštao svoju kuću kako bi pored zidova sinagoge zapalio svijeće za šabat. Namjeravao je obnoviti sinagogu Lomdei Mishanyot a mali broj onih s kojima je razgovarao kazali su kako je vjerovao da je upravo on čuvar sinagoge. Obnova stradale sinagoge konačno je bila omogućena zahvaljujući inicijativi

Židovskog centra Auschwitz. Danas je Kleugerova kuća dio muzeja koji nije posvećen Holokaustu već životu Židova u Oswiecimu.

Shimson Kleuger preminuo je u svibnju 2000. godine, samo tri mjeseca prije završetka obnove sinagoge. U Oswiecimu nije bilo Židova koji bi ga mogli pripremiti za pokop prema židovskim običajima. Zbog toga je bio pozvan najbliži rabin — rabin Sacha Pecaric iz Krakova. Minjan su činili američki židovski studenti koji su se slučajno tada tamo nalazili i pristali su doći na sprovod. Shimson Kleuger posljednja je osoba koja je pokopana na starom židovskom groblju u Oswiecimu.

Nakon Shimsonove smrti, njegov brat Moshe i sestra Bronia donirali su kuću Židovskom centru Auschwitz, koji se brine i za sinagogu i obližnji židovski muzej.

Židovi su u Oswiecimu živjeli još od Srednjeg vijeka a 1940. godine bilo ih je 4 tisuće i činili su 40 posto ukupnog stanovništva. Smrću Shimsona Klugera završila je duga povijest Židova u Oswiecimu.

KRIVOTVORENA GROFICA

PIŠE: J. C.

U prosincu 1941. godine, mala, elegantna žena otišla je iz svog doma u istočnoj Galiciji, gdje je bila poznata kao židovska matematičarka Janina Spinner Mehlberg. Tri dana kasnije stigla je u Lublin — koji će uskoro postati epicentar nacističke eksterminacije u okupiranoj Poljskoj — s novim identitetom. Sada je bila grofica Janina Suchodolska, poljska aristokratkinja i uskoro će pregovarati s nacistima o oslobađanju tisuća zatvorenika a zahvaljujući dostavi hrane i lijekova pomoći će u spašavanju tisuća logoraša.

Ispod svoje maske aristokratkinje koja se bavi pružanjem pomoći, Janina je od svijeta skrivala da je ona časnica ilegalne poljske domovinske vojske, a svojim suborcima nije priznala da je Židovka. Ova nepoznata junakinja glavni je lik knjige “Krivotvorena grofica”, povjesničarki Elizabeth B. White i Joanne Silwa.

Janinina priča bila je gotovo zaboravljena a onda su povjesničarke dobile njezine neobjavljene memoare koji su ih potaknuli na daljnja istraživanja.

Nakon Drugog svjetskog rata, Janina i njezin suprug Henry Mehlberg emigrirali su u SAD i nastanili se u Chicagu, gdje je ona predavala matematiku na Institutu za tehnologiju, a on filozofiju na Sveučilištu u Chicagu. Svoje je memoare napisala neposredno prije smrti 1969. godine. Njezin suprug preveo je rukopis na engleski i bezuspješno ga pokušao objaviti. Prije vlastite smrti 1979. paket je povjerio Arthuru Funku, profesoru povijesti na Sveučilištu Florida. Funk

je također uzaludno pokušavao zainteresirati izdavače i 1989. dao je rukopis Elizabeth White, povjesničarki u Memorijalnom muzeju Holokausta SAD-a.

“U to vrijeme memoari i dnevnički preživjelih nisu se često objavljivali”, kazala je Joanne Silwa, “Fokus je bio na počiniteljima — na razumijevanju kako se Holokaust dogodio — a ne na svjedocima”.

Autori su Janinino svjedočanstvo nadopunili ratnim dokumentima i izjavama njezinih kolega i bivših zatočenica Majdaneka, logora u kojem je radila, kao

i detaljima o njezinom životu koje sama Janina nije smatrala važnim zabilježiti.

Janina je rođena kao Pepi Spinner 1905. godine i uživala je u privilegiranom djetinjstvu u Żurawnu (današnjem gradu Żuravno), gradu koji je tada bio poljski, a sada je dio Ukrajine. Otac joj je bio bogat posjednik koji se družio s poljskim plemićima; njihova su djeca bila njezini prijatelji. Obitelj je iskusila malo otvorenog antisemitizma i Janina je upila poljski patriotizam svoje klase. Uz poljski i francuski govorila je njemački, engleski i ruski.

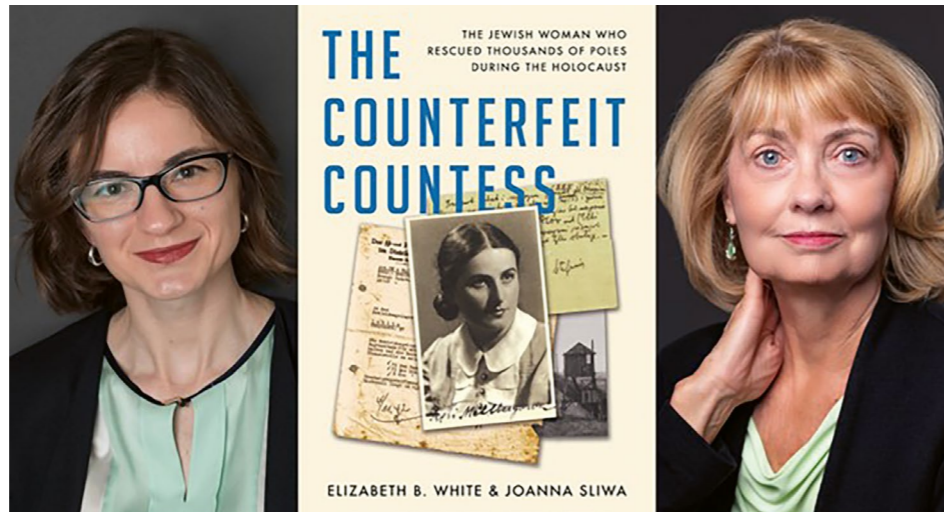
Janinino djetinjstvo naglo je prekinuto Prvim svjetskim ratom. Zajedno s drugim židovskim zemljoposjednicima, njezinog oca su otele ruske snage i umro je 1918. godine. U valu pogroma koji je zahvatio je srednju i istočnu Europu nakon rata ubijeno je čak 100.000 Židova.

Ipak, Janina je napredovala kao izvrsna studentica matematike na Sveučilištu Jan Kazimierz u Lwówu (danas Lavov). Unatoč zatvorenim vratima za žene i Židove u akademskoj zajednici, studirala je kod vodećeg filozofa Kazimierza Twardowskog i stekla doktorat iz filozofije. Godine 1933. udala se za još jednog ambicioznog židovskog učenika Twardowskog, Henryja Mehlberga.

Uživali su u udobnom životu kao poljski intelektualci, on je predavao filozofiju u Lwówu, a ona matematiku. Uskoro se sve to promijenilo kada su njemačke snage zauzele Lavov 1941. godine.

Uz pomoć ukrajinskih nacionalista, nacisti su odmah izveli masovna strijeljanja Židova i istaknutih poljskih profesora, uključujući i mnoge nežidove koji su bili prijatelji Janine i Henryja. Kamioni puni Židova svakodnevno su vozili na brdo iznad grada, gdje su Židovi strijeljani i pokapani u masovne grobnice. Zatim je Židovima u Lavovu naređeno da se presele u geto, za što su Janina i Henry znali da je smrtna kazna. Pobjegli su uz pomoć Janinina obiteljskog prijatelja, grofa Andrzeja Skrzyńskiego, koji im je obećao nabaviti lažne dokumente, posao i mjesto za život u Lublinu.

Henry se predstavljao kao grof Piotr Suchodolsky i dobio je posao koji mu je omogućio da ostane povučen. Ali Janina — sada grofica Suchodolska — nije bila zadovoljna time što su za dlaku izbjegli smrt i slijedila je matematičko načelo: “Vrijednost jednog života manja je od vrijednosti više života, a njezin život, ako je preživjela bez pokušaja spašavanja drugih, ne bi imao nikakvu vrijednost.”

Janina se pridružila Poljskom glavnom vijeću za socijalnu skrb (poznatom po poljskim inicijalima RGO), jedinoj poljskoj organizaciji civilnog društva kojoj je bilo dopušteno djelovati pod nacističkom vladom. Dok je radila na tajnom zadatku za poljski pokret otpora, Janina je nekoliko dana u tjednu ulazila u logor Majdanek gdje je nacisti uvjerali kako bi spašavanje određenog broja života Poljaka služilo njihovim interesima.

“Krivotvorena grofica” opisuje kako je Janini njezin matematički um dao uvid u proračune života i smrti u nacističkoj Njemačkoj. Iskoristila je pomak u ratu, kada su nacisti shvatili da neće osvojiti Sovjetski Savez tako brzo kako su se nadali. Do veljače 1943. ruske su snage slomile Nijemce kod Staljingrada. Nijemcima su trebali radnici koji će zamijeniti veliki broj Nijemaca koji su morali ići na front, pa je Heinrich Himmler želio razviti koncentracijske logore kao rezervoare prisilnog rada i naredio je slanje tisuća Poljaka u logore, posebice u Majdanek i Auschwitz.

Koncentracijski logori nisu bili namijenjeni za produktivan rad, već za masovnu smrt: mnogi zatvorenici koji nisu odmah ubijeni umrli su od gladi, iscrpljenosti ili bolesti. Ali ako su Himmlerovi podređeni željeli pomoći Reichu, trebali su više za-

tvorenika koji su zapravo preživjeli kako bi nastavili raditi — idealno kroz organizaciju koja ih je hranila bez troškova SS-a.

Janina je koristila ovaj adut za pregovaranje kako bi dostavljala sve veće količine hrane i odjeće poljskim zatvorenicima Majdaneka. Kad je tifus harao logorom, pregovarala je o nabavi lijekova. Povrh svojih ovlaštenih isporuka, prokrijumčarila je još hrane i poruka od poljskog otpora, a zalagala se za puštanje poljskih zatvorenika koji su ocijenjeni nesposobnima za rad, poput bolesnih, djece bez roditelja i zatvorenika s invaliditetom, na skrb RGO-a. Prema dostupnim podacima, Janina je pregovarala o oslobađanju najmanje 9.707 logoraša, uključujući 4.431 iz Majdaneka.

Radilo se isključivo o Poljacima, a Janina nije mogla pomoći svojim Židovima, a svoj židovski identitet tajila čak i unutar RGO-a.

Njezini naponi da pomogne Židovima bili su usamljeni i ograničeni na margine njezina birokratskog rada. Znala je da u Majdaneku Židovi žive zajedno s Poljacima i da se u kuhinji svakog kompleksa hrane zatvorenici iz istih kotlova, pa se nadala da će hrana koju je dostavljala obogatiti juhu kojom su hranili sve zatvorenike. Ali prilikom jednog posjeta Majdaneku u

svibnju 1943. godine vidjela je kako rade krematoriji u kojima su ubijeni posljednji Židovi iz Varšavskog geta. Svjedočila je i drugim užasnim situacijama a u svojim memoarima Janina nikada nije opisala kako je na nju, prerusenu Židovku, utjecalo to što je svjedočila pokolju Židova.

Janina je sebe smatrala Poljakinjom koliko i Židovkom. Ona i Henry nisu bili religiozni, iako će nakon rata sudjelovati u sekularnim židovskim komunalnim aktivnostima u Torontu i Chicagu.

Iako nikada nije bila religiozna, Janina je svoje memoare završila gestom

prema svojoj židovskoj vjeri kao Janina Mehlberg i prema kršćanskoj kao grofica Suchodolska.

Janina je u svojim memoarima opisala obilazak Majdaneka sa švedskom delegacijom nakon što je logor oslobođen. Uvijek pragmatična matematičarka, koja je živjela po principu maksimiziranja broja spašenih života, tada je razmišljala o svim ljudima kojima takvi izračuni nisu bili utjeha.

“Pomislila sam na one koji su bili slomljeni, fizički i moralno, koji su izdali druge živote u nadi da će spasiti svoje”,

rekla je. “Bili su robovi i sav ljudski ponos je bio izbijen iz njih. Nisu tražili da budu mučenici. Većina njih nedvojbeno nije željela ništa drugo nego proživjeti svoje dane u prosječnom, jednoličnom životu, bez velikog utjecaja i bez slave.”

Za te duše, Janina se na trenutak okrenula od matematike molitvi, možda smatrajući da je njezina tuga prevelika za svijet živih.

“Ne preostaje mi ništa drugo nego zapamtiti. I kao moji preci, izgovoriti kadiš za sve mrtve”, napisala je.

ŽIDOVSKI MUZEJ U SLADOLEDARNICI U BOBOWI

PIŠE: F. B.

U malom gradiću u Poljskoj, lokalni sladoledar poslužuje i nešto što baš nije uobičajeno za sladoledarnicu: galeriju predmeta koji su nekada pripadali lokalnim Židovima, uključujući i obitelj koja je u toj zgradi živjela prije Holokausta. Jozef Gucwa otvorio je 2019. godine improvizirani muzej pored svoje sladoledarnice u Bobowi, gradu u blizini Krakova. Glavni poljski židovski muzej Polin nalazi se u Varšavi a uprava tog muzeja predložila je Gucwu za nagradu zbog očuvanja židovskog nasljeđa. S druge strane jedan odvjetnik smatra da bi ga trebalo kazniti zbog toga što je ilegalno prisvojio židovsku imovinu.

U “Beit Landau” posjetitelji mogu, između ostaloga, vidjeti hanukiju, svitak Tore, čaše za kiduš, otvarač za boce u obliku Davidove zvijezde i kutiju za nakit.

Muzej se zove Beit Landau odnosno Kuća Landau, prema prezimenu obitelji koja je u toj drvenoj kući živjela prije Holokausta. Obitelj Landau predvodi sektu boboverskih Hasida, koja je do Drugog svjetskog rata djelovala u Bobowi, a zatim je nakon Holokausta ponovno obnovljena u Brooklynu.

Međutim, nisu svi oduševljeni s ovom idejom muzeja. Odvjetnik Meir Bulka predvodi skupinu J-Nerations čiji je cilj očuvanje židovskog nasljeđa u Poljskoj. Iz svog doma u Sh’arei Tikvah, on ističe da je “Beit Landau” ilegalno prisvojio imovinu Židova. Izloženi predmeti pronađeni su dok se zgrada obnavljala kako bi se proširila sladoledarnica, a Gucwa

je, smatra Bulka, otvorio “muzej” kako bi na taj način izbjegao povrat vrijedne imovine. Bulka je zbog toga uložio prigovor poljskoj policiji, a ističe i da potomci obitelji Landau u New Yorku žele preuzeti predmete svoje obitelji.

Gucwa se navodno brine i za grobove obitelji Landau na židovskome groblju u Bobowi. On je prvi puta izložio predmete koje je prikupio 2013. godine. Ova priča o neobičnom židovskome muzeju tek će dobiti svoj završetak.

SVJEDOČENJE O HOLOKAUSTU I DOK UMIRU OČEVICI HOLOKAUSTA — SVJEDOČE ZIDOVI, KAMEN...¹

¹ Autorica je za ovaj rad dobila prvu nagradu na 68. Književnom natječaju Saveza jevrejskih opština Srbije. Autorica je za Ha-Kol priredila kraći prikaz nagrađenog rada i na tome joj se najsrdačnije zahvaljujemo.

PIŠE: ANNA MARIA GRÜNFELDER

Na dan Međunarodnog sjećanja na Holokaust, neizbježno se nameće pitanje: koga Holokaust danas još zanima? Koga će “Auschwitz” zanimati sutra ili u bliskoj budućnosti, kad će posljednji očevici i izravni svjedoci pripadati prošlosti? Tko će očuvati sjećanje na Holokaust, kad umre i posljednja žrtva, posljednji osobni svjedok? Ili se precjenjuje vrijednost osobnih svjedočanstava? Neki se olako tješe činjenicom da su i napoleonski ratovi odavno prošli, pa nikog živog više nema tko bi o njima svjedočio a ipak znamo o njima i još se uvijek istražuju.

HOLOKAUST — NEUSPOREDIVO DRUKČIJE, “SINGULARAN”

Ovom argumentu lako je “kontrirati”: Holokaust je drukčiji, nije povijesni fenomen kao svaki drugi. Masakra, masovnih ubijanja bilo je tijekom povijesti napretek no nije bilo “industrijskog istrebljenja” i nije bilo istrebljenja cjelokupnih nacija i skupina zbog jednog jedinog razloga: zbog rase pripadnosti. Elie Wiesel inzistirao je na “singularnosti Holokausta”,

MEMORIJALNI CENTAR I MUZEJ AUSCHWITZ-BIRKENAU

zbog “industrijske metode ubijanja”, bez obzira na činjenicu da su visok postotak Židovki i Židova ubile Specijalne interventne jedinice po selima i gradovima, a ne u logorima.

Koncept “singularnosti” Holokausta, zasnovan na “industrijalizirano provedenom istrebljenja Židova (i drugih “bezvrijednih” života) zapravo je preuzak: Michael Wildt smatrao da je to složeniji fenomen od “tvornica smrti”, zato što su

se pored industrijskih metoda primjenjivali i drugi načini i okolnosti ubijanja: ne-židovski pojedinci koji su htjeli spašavati Židove; zatim ubijalo se i izvan “tvornica smrti”; počinitelji nisu bili oni isti kao u plinskim komorama, nisu čak ni bili samo Nijemci, nego domorodno stanovništvo. Također valja imati na umu da je pasivno držanje nežidovskog stanovništva ili čak “potpomaganje denunciranjem” omogućavalo provedbu Holokausta. Koncept

“singularnosti (židovskog) Holokausta pokazalo se previše isključivim zato, što se nisu uključili “Cigani”. Sve okolnosti židovskog Holokausta mogu se utvrditi i u istrebljenju “Cigana”, Roma i Sintija, tako da Romi svoje stradavanje imenuju svojim pojmom za “Holokaust”: tj. “Porajmos”.

Izravnu negaciju jedinstvenosti Holokausta izražavali su ne razmišljajući mnogo, ali nekritički prihvaćajući neke aktualne “main-stream” ideje europski ljevičari, optužujući Izrael da je “kolonijalistička država”. Napad Hamasa na izraelske kibuce 7. listopada 2023., uzimanje talaca, ubijanje 1.200 izraelskih građana i građanki u samo jednom danu: za to sve je europska ljevica bučno uzvikivala potporu palestinskom narodu, kolektivnoj žrtvi izraelskog “kolonijalističkog ugnjetavanja”, Holokaustu nad Palestincima. Ovo je izvrtanje činjenica isto toliko staro koliko su stari napadi arapskih država i — u njihovoj zamjeni — Palestinaca na Izrael: useljavanje Židova u Izrael uvijek je bilo popraćeno nasilnim sukobima. Palestinska je strana odbijala razborito zajedničko zalaganje za ukroćivanje zagovornika nasilja s obje strane, ali nikad nije pružila alternativu.

“Holokaust” je toliko drugačiji da nitko neće vjerovati onima, koji će svojim suvremenicima ispričati detalje: talijanski uznik Auschwitzta, Primo Levi (autor autobiografskog djela “Ecce homo”) sjetio se, kako su SS-ovi stražari osmislili posebno podmuku “patnju” za kandidate za plinske komore. “Zamislite”, govorili bi logorašima prije odlaska u plinske komore, “da kojim slučajem preživite, i da se nađete u New Yorku ili bilo gdje, na plaži, na nekom trgu, i da ljudima pričate o tome što se radilo u koncentracijskim logorima a Vi im opisujete logor, plinsku komoru, krematorij... bi li Vam ljudi vjerovali? Jasno da ne bi pa tko može vjerovati u takvo nešto!”

Holokaust je “singularan” i po tome, što ga se očevici ne sjećaju u gotovo ritualnom činu komemoriranja žrtava, nego zato što je sjećanje obaveza i to složen proces.

SJEĆANJE JE ŽIDOVU OBAVEZA

U židovskoj tradiciji, zapovijed sjećanja bezuvjetno obvezuje svakog Židova. Sjećanje je dužnost i dio židovskog identiteta. Dužnost je, međutim, ispunjena tek kad se događaj prvo upamti i zatim na nj reagira. Treći preduvjet: sjećanje mora iznjedrati etičku i moralnu motivaciju i čin: nastojanje učiniti Svijet boljim i pravednijim: ovu su poruku utemeljili nekolicina mladih židovskih zatočenika iz Poljske u Auschwitzu: oni su unatoč opasnosti i strahu za vlastite živote, bilježili život u logoru, a zatim bilješke zakopali duboko u zemlji. Malobrojni iz njihove skupine dočekali su oslobođenje, iskopali su bilješke i zajedno s preživjelim mladim povjesničarom Moritzom Josephom Feigenbaumom izradili dokumentaciju Holokausta. Na osnovu tih dokumenata, Feigenbaum je zajedno s bjeloruskim književnikom i predavačem povijesti Israelom Kaplanom, po savezničkim logorima za raseljene osobe sakupljao osobna svjedočanstva preživjelih logoraša. Do 1949. prikupili su više tisuća svjedočanstva i dokumenata židovskog stradanja, te osobnih predmeta stradalih Židova. Ovaj materijal sačinjava temelje memorijalnog centra Jad Vašem.

SVE BRIŽNO ZABILJEŽITI!

Moritz Feigenbaum je apelirao na sve preživjele svjedoke Holokausta da prije smrti sve savjesno, točno i detaljno zabilježe i da sebi ne dopuste da odu a da nisu udovoljili toj dužnosti.² Duboko je bio uvjeren da nežidovi ne bi znali pri-

mjereno dokumentirati Holokaust, jer im nedostaje perspektiva žrtve i iskustveni horizont neposrednih svjedoka; te bi mogli tendenciozno iskriviti povijest.

Neposredni očevici, preživjeli koji predstavljaju “She’erit Hapleta” (“Mali ostatak spašenih”), imaju autentično znanje i moralnu dužnost prenositi znanje budućim pokoljenjima. Pamćenje Holokausta ista je tolika sveta dužnost kao i pamćenje priča o uništenju Prvog hrama (586. p. n. e.), zatim i Drugog hrama (71. n. e.). Zapovijed “ne zaboraviti” nalaže potomcima obnovljenom hramu i uništenim dokumentima pružiti (nematerijalni) dom u ljudskom sjećanju.³ Vrijednost pisanih svjedočanstava, posebice pisanih izvora iz područja javne uprave i pravosuđa, nadilazi svaki drugi izvor saznanja, jer pisano svjedočanstvo se može provjeravati i uspoređivati gotovo bezbroj puta.

ZABILJEŽITI — PROTIV LAŽI I ISKRIVLJAVANJA POVIJESTI

Je li samo živi čovjek jamac za autentičnost svjedočanstava: dilema, pod kojima se još živi svjedoci nalaze — šutjeti zbog nepovjerenja okoline ili kako pobijediti nepovjerenje i nevjericu — može naložiti svjedocima da njihovi iskazi nemaju svrhe. Jugoslavenski Židovi, koji su preživjeli logore za istrebljenje i “marševne smrti”, mogli su — štoviše — morali svjedočiti pred ispostavama Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Fond Zemaljske komisije u hrvatskom Državnom arhivu u Zagrebu⁴ sačinjava više od 800 kutija dokumenata i predstavlja bogatu riznicu znanja. Nisu sva svjedočanstva iste dokumentarne

³ Manes Sperber, govor na dodjeli Mirovne nagrade njemačkog knjižarstva (Friedenspreis des Deutschen Buchhandels), Aachen 1983. [https://www.friedenspreis.de/Files/Downloads/1983_sperber%20\(4\).pdf](https://www.friedenspreis.de/Files/Downloads/1983_sperber%20(4).pdf) (pristupljeno 6. srpnja 2024.)

⁴ HR-HDA-306, sign. ZKRZ

² “To repair the omission in existing documentation.”: Martin Sabrow, *Der Zeitzeuge als Wanderer zwischen zwei Welten*. U: Martin Sabrow, Norbert Frei (urednici), nav.dj. str. 17.

vrijednosti no kvaliteta ovisi uvelike o okolnostima, pod kojima su svjedoci doživljavali događaje i u kojima su uvjeti za bilježili svoja saznanja. Pojedini su iskazi nedostatni, manjkavi, neprecizni, opterećeni činjeničnim. Nisu sva svjedočanstva u potpunosti uvjerljiva i zato autentična. Autentičnost nije, dakle, razlog zbog kojeg treba dati bezuvjetnu prednost živim svjedočima. Moramo i možemo živjeti s “konzerviranim svjedočanstvima”.

Zemaljska komisija za Hrvatsku osnovala je tzv. Potkomisiju za istraživanje zločina ustaških koncentracijskih logora. Za logore u Lici i na otoku Pagu, povjesničar iz Karlovca (i kasniji ravnatelj Državnog arhiva u Karlovcu) Đuro Zatezalo izradio je ne samo brojčanu bilancu žrtava, nego, povrh toga, dokumentaciju s iskazima preživjelih objavljenih u knjizi “Radio sam svoj seljački i kovački posao.”⁵ Ante Zemljarić, jedan od komunističkih “omladinaca” na otoku Pagu, koji su kradomice 1941. stigli do žrtava logora na Pagu i saznao pojedini, zabilježio ih je u knjizi “Haron i sudbine”.⁶ “Elaborat za progon Židova” izradio je zagrebački odvjetnik, dr. Leopold Singer⁷, uz suradnju pravnik

⁵ Đuro Zatezalo, *Jadovno. Kompleks ustaških logora*, Beograd 2007.

⁶ Ante Zemljarić, Haron i sudbine”, (Udruženje potomaka i poštovatelja žrtava kompleksa logora smrti NDH Gospić-Jadovno-Pag 1941 i Nakladnik Četvrti Jul), Beograd 1988. Ante Zemljarić (1922., Pag – 2004., Zagreb) studirao u Zagrebu komparativnu književnost, sudionik je partizanskog pokreta 1941. – 1945., a od 1949. do 1953., pod optužbom da je “IB-ovac”, boravio na Golom otoku. U književnosti se ogledao kao pjesnik, pripovjedač, putopisac, romanopisac, kritičar i scenarist. <https://jadovno.com/arhiva/o-autoru.html> (pristupljeno 18. srpnja 2024.)

H. Yablonska, nav. dj., str. 194. Judith Keilbach, Mikrofon, Videotape, Datenbank. Überlegungen zu einer Mediengeschichte der Zeitzeugen. https://www.academia.edu/5139662/Mikrofon_Videotape_Datenbank_%C3%9Cberlegungen_zu_einer_Mediengeschichte_der_Zeitzeugen (pristupljeno 29. srpnja 2024.)

⁷ Dr. Leo (Lavoslav) Singer (1901., Osijek – 1981.,

iz Druge okupacijske zone (talijanske) i iz predjela pod mađarskom okupacijskom, čakovečki odvjetnik dr. Wolf Stjepan, i sam židovski prisilni radnik u mađarskim logorima za Židove. Na osnovu svih tih dokumenata, jugoslavenski predstavnik na Međunarodnom tribunalu za ratne zločine u Nürnbergu, profesor međunarodnog kaznenog prava u Beogradu, Albert Vajs, uspio je isposlovati priznanje tribunala da su progoni Židova na jugoslavenskim teritorijama sastavni dio Holokausta.⁸ Albert Vajs sudjelovao je i u saslušanju pripadnika njemačke okupacijske vlasti pred jugoslavenskim sudovima: na osnovu tih iskustava dokazao je Međunarodnom tribunalu da se ustaše za svoja masovna ubojstva Židova i Roma nisu vodili ni kakvim drugim argumentom, osim “rasnom pripadnošću žrtava”, zbog koje je tribunal i jugoslavenskim žrtvama priznavao status “žrtve Holokausta”. Ovo je priznanje i te kako bitno za vrijeme, kad su žrtve još bile žive, a njihova sjećanja još svježija, dok se javnost nije željela sjećati.

Neposredno nakon kraja rata, pojavila se u javnosti svjedočanstvo i sjećanje na Jasenovac, bivšeg uznička Egona Bergera u njegovu “44 mjeseca u Jasenovcu” s brojnim detaljima iz logoraškog

Zagreb), u predratno vrijeme član židovskih strukovnih udruga. Pobjegao je u talijansku zonu, boravio u logoru na otoku Rabu, a nakon oslobođenja ZAVNOH ga je imenovao predsjednikom Pravnog odsjeka ZAVNOH-a. Od 1951. do 1978. obnašao funkciju predsjednika Židovske općine Zagreb. Židovski biografski leksikon Leksikografskog zavoda “Miroslav Krleža”, Zagreb: <https://zbl.lzmk.hr/?p=2210> (pristupljeno 4. srpnja 2024.)

⁸ In memoriam dr. Albert Vajs; str. 18.: 354518357.pdf <https://core.ac.uk/download/pdf/354518357.pdf> (pristupljeno 12. srpnja 2024.)

⁹ Egon Berger (1912., Nova Gradiška – 1988., Zagreb): trgovac i sportaš “Makabija”. Uhapšen je u lipnju 1941. u ustaškoj raciji u zagrebačkom “Makabiju”. U Jasenovcu je bio dodijeljen raznim “radničkim brigadama”; sudjelovao je u prodoru u travnju 1945. pa je zatim pristupio partizanima.

života. Oni su, prije svega, poslijeratnim istražiteljima dokazali da su ustaše nakon najvećih istrebljenja krajem 1942. godine spalili logorsku kartoteku. Uz to su istražitelji saznali da mnoge žrtve uopće “nisu” ulazile u logor i nisu bile evidentirane, jer su ih vodili izravno na likvidaciju na Gradinu i ostala stratišta oko Jasenovca. Knjiga je svjedočanstva za stvarnost Jasenovca no, nije spriječila nastanka narativa “Jasenovačke laži”.

Svjedočanstvo o naravi logora Jasenovac Milka Riffera, “Grad mrtvih — Jasenovac 1943.” (Započeto u Beču, nastavljeno u Zagrebu, završeno u Borovu u jesen 1945¹⁰), kao da je pothranjivao priče o “Jasenovcu — radnom logoru”, s gotovo idiličnim odnosima između stražara i uznička, s radom ali i rasonodom. Poglavlje o izvedbi logoraške operete “Raj na oceanu”, kao i nekoliko napomena o njegovim povlasticama, o pravu na pisanju i primanju pošte od članova obitelji, kasniji čitatelji bi uzimali “zdravo za gotovo”. Upravo to je cenzor Rifferove knjige (Rifferov uznički drug u Jasenovcu, Židov) predvidio te je stavio na nju zabranu. Knjiga je objavljena tek 2011. u nakladi Pavičić (Zagreb). Točno jest da knjiga sadrži takve detalje ali i sasvim drugačije: detaljne opise patnji logorskih drugova, prebijanja, izgladnjivanja, fizičku i duševnu bol zbog oduzimanja slobode i ljudskog dostojanstva. Opisi odišu dubokom empatijom, dok su stavci s napomenama Rifferovih povlastica, toliko sarkastični, s tolikom dozom gorčine, da čitatelj ne može ne osjećati piščevu

Židovska je općina često slala pakete na njegovo ime, no nije dobio ni jedan. Svoja sjećanja — mučenja i gubitak oca i dvojice braća opisao je u knjizi “44 mjeseci u Jasenovcu”, Zagreb 1966.; *Židovski biografski leksikon* “Leksikografskog instituta “Miroslav Krleža”, Zagreb: <https://zbl.lzmk.hr/?p=1503>

¹⁰ Milko Riffer, *Grad mrtvih — Jasenovac 1943.* Kako knjiga nije mogla izaći u vrijeme Jugoslavije, 1998. izdala ga je Naklada Pavičić iz Zagreba.

vlastitu bol. Da neki čitatelj može pročitati tekst, a da ne “čuje” tenor cjelokupnog teksta — nezamislivo! No, ipak upravo to se dogodilo. Neki su “tumači” Rifferova teksta shvatili očito “dobrodošlim” argumentom za “rehabilitaciju” Jasenovca. Određeni čitatelji i povjesničari-amateri nisu ni znali da su se i u Terezinom i u Auschwitzu izvodile operete, da su postojali “orkestri” koji su svirali, dok su stražari kandidate za plinske komore odveli u plin. U Jasenovcu je gudački orkestar Roma morao svirati dok su njihovi drugovi leševe bacali u jarke. Ilija Jakovljević, predratni novinar i istaknuti HSS-ovac, u svojoj knjizi “Konclogor na Savi” (Zagreb, 1999.) precizno opisuje “radni logor”, kakav je zaista Jasenovac i bio ali i što je taj pojam u tadašnje vrijeme i u tamošnjem kontekstu doista značio.¹¹

Druga pisana svjedočanstva pojavila se sa stanovitim zakašnjenjem: 2018. pojavila se knjiga Olega Mandića iz Opatije, “U sjeni Auschwitza”.¹² Sjećanja na Auschwitz bila su mu motivacija za širenje poznavanja te stvarnosti, naročito među mladima, po školama.

¹¹ Ilija Jakovljević, *Konclogor na Savi*, Konzor, Zagreb 1999. Ilija Jakovljević (1898., Mostar – 1948., Zagreb) kao odvjetnik sudjelovao u zagrebačkome javnome životu i objavljivao političke uvodnike i feljtone s liberalno-demokratskim stajalištima. God. 1939./1941. bio je predsjednik Društva hrvatskih književnika. Zatočen u logoru u Staroj Gradiški 1941./1942., a 1944. otišao je u partizane. Uhićen 1948. pod optužbom da je u dosluhu s bivšim vođama HSS-a, pa je ubrzo, pod nerazjašnjenim okolnostima, umro u kaznionici. *Konclogor na Savi* (1999); *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2013. – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/jakovljevic-ilija> (pristupljen 8. srpnja 2024.)

¹² Oleg Mandić, *U sjeni Auschwitza*, Znanje, Zagreb 2018. Oleg Mandić (r. 1933. godine). Bilo mu je 11 godina kad je uhićen, 1944. a s 12 godina napustio je Auschwitz kao “povijesno posljednji zatočenik”. Aleksandra Kucelj Iljić: *Oleg Mandić: “Sve dok budem imao snage, neću odustati od promicanja istine.”: Novi list*, Rijeka, 5. lipnja 2016.: <https://www.novilist.hr/novosti/hrvatska/oleg-mandic-sve-dok-budem-imao-snage-necu-odustati-od-promicanja-istine/> (pristupljeno 23.3.2024.)

MEMORIJALNI CENTAR I MUZEJ AUSCHWITZ-BIRKENAU

Hrvatski zatočenik Mauthausena, Hrvoje Macanović, sportski novinar “šef” logorskog odbora jugoslavenskih uznička u Mauthausenu¹³ kao svoju “baštinu” ostavio je “Svečanu zakletvu” “u ime svih političkih zatočenika, a sjećajući se milijuna ubijenih drugova”: da će uvijek

¹³ Hrvoje Macanović (1904., u Arbanasima kod Zadra – 1980., Mali Lošinj) prvi profesionalni hrvatski sportski novinar, publicist i sportski djelatnik. U travnju 1941. otpušten je iz uredništva *Novosti*. U kolovozu 1941 uhapšen zajedno sa suprugom Marom. Dne. 7. studenog 1943. uhitio ga je Gestapo i deportirao u siječnju 1944. u koncentracijski logor Mauthausen. Nakon oslobođenja i povratka iz logora bio je nastavnik Više škole za fiskulturu u Zagrebu i nastavlja djelatnost sportskog novinara. Ostavština Hrvoja Macanovića u Hrvatskom povijesnom muzeju sastoji se od 2 skupine dokumenata. Prvu i opsežniju (8 kutija ili otprilike 880 predmeta) čine autentični i originalni primjerci službenih izvještaja o zatočenicima KL Mauthausena s područja bivše Jugoslavije, nastali u periodu 1944.–1945., koje je H. Macanović — u funkciji predsjednika Narodnog odbora jugoslavenskih političkih zatočenika osobno dopremio iz Austrije nakon raspuštanja logora 6. svibnja 1945., te ustupio bivšem Muzeju revolucije naroda Hrvatske (MRNH) 1965. godine; Hrvatski povijesni muzej, Zagreb: <http://sjecanjanaost.hismus.hr/hr/Ostav%C5%A1tine/Hrvoje%20Macanovi%C4%9C>

zastupati “...pravo na izgradnju budućnosti u znaku međunarodne solidarnosti,... novi svjetski raspored i nastavak borbe protiv imperijalizma i šovinizma... Slobodan Svijet!”¹⁴

Rudi Supek je svoju logorsku kroniku povjerio Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.¹⁵ Kao osnivač i starješina Jugoslavenskog logoraškog odbora, Supek je svoj autoritet kod logorskih starješina iskoristio da bi pomogao logorašima, koji su bili izloženi najtežim uvjetima robovskog rada, u podzemnim tvornicama za izradu raketnog sustava “V2”. Nastojanja u tom cilju, UDBA je okvalificirala kao “suradnju s neprijateljem”, “na štetu drugova”, te ga nakon povratka u Zagreb

¹⁴ Zakletva je poznat kao Buchenwaldska zakletva. U Mauthausenu su logoraši formulirali sličnu zakletvu: *Der Schwur von Buchenwald* (Zakletva Buchenwaldskih uznička): <https://www.buchenwald.de/geschichte/themen/dossiers/schwur-von-buchenwald> (pristupljeno 6. kolovoza 2024.)

¹⁵ HR-HDA-1780, Ostavština Rudi Supek.

suočava sa “sumnjom u kolaboraciju”.¹⁶ Taj primjer tendencioznog tumačenja postupaka uznika/čovjeka u egzistencijalnoj borbi, s krajnje ograničenim utjecajem na vlastitu sudbinu, ta zlonamjerno pogrešna “shvaćanja” poslijeratne komunističke policije mogla su Rudija Supeka skupo stajati.

Židovi su bili žrtve Holokausta ali žrtve su bili i Romi: nisam pronašla ni jednu novinsku vijest o javnome nastupu njihovih svjedoka Holokausta, niti su sami javnosti predočili svoja pisana svjedočanstva. Broj Roma i Sintija, koje su nacisti i njihovi saveznici ubili tijekom Drugog svjetskog rata, procijenjen je na najmanje 500 tisuća do čak 1,5 milijuna muškaraca, žena i djece. U popisu žrtava jasenovačkog logora spomen-područja Jasenovac zabilježeno je¹⁶. 173 ubijena Roma. Nedovoljno poznavanje povijesti “Porajmosa” posljedica je i nepotpuno očuvane dokumentacije, jer su ustaške vlasti pred kraj sloma NDH spaljivali relevantne dokumente. Zanimanje za tragediju hrvatskih Roma raste, zahvaljujući i zalaganju romskih zastupnika, te nevladinih organizacija Roma u Hrvatskoj. Ustaške vlasti koncem rata spaljivale relevantnu dokumentaciju.¹⁷ “Laž o Auschwitzu” i “Jasenovački mit” odnose se i na romske žrtve Jasenovca i Rome ubijene u masakrima izvan logora.¹⁸

16 Osobni fond Rudi Supek, HR-HDA-1780, kutija 29: *Chronologie...* Slovenski su uznici koncentracijskog logora Dachau zbog takvih akcija “kolaboracija” bili osuđivani na smrt u zloglasnim “Dachauskim suđenjima”; NS-Dokumentationszentrum München: www.nsdoku.de (pristupljeno 6. kolovoza 2024.)

17 Danijel Vojak u intervjuu za *Al-Jazeera*: Božidar Korov, *Dan sjećanja na patnje Roma u Drugom svjetskom ratu*: <https://romi.hr/vijesti-rnv/hrvatska/dan-sjecanja-na-patnje-roma-u-drugom-svjetskom-ratu> (pristupljeno 2. kolovoza 2024.)

18 D.Vojak, u intervjuu za *Al-Jazeera*, nažalost, autor ne navodi “negatore” romskog Porajmosa među svojim kolegama povjesničarima.

Kritičari svih inicijativa za komemoriranje žrtava Holokausta i Porajmosa spočitaju svim dokumentacijama brojčane greške. Da se radi o greškama, djelom zbog zabune, ili nepažnje to određeni kritičari ne priznaju: za njih su greške u brojkama plod smišljene manipulacije u cilju obmane i uvećavanja statistika smrtnih slučajeva.¹⁹ Stručnjaci svih navedenih dokumentacijskih centara, nacionalnih, međunarodnih, uključivši renomirani centar u Jad Vašemu, bez ustručavanja potvrđuju da su ti brojčani podaci “privremeni”: što zbog uvijek mogućih nehotimičnih greški, što zbog namjernih iskrivljavanja. Zato se podaci kontinuirano dorađuju, nadopunjuju, brišu i sve te ustanove apeliraju na javnost, na posjetitelje, korisnike ili kolege u srodnim ustanovama, da kadgod dođu do novih saznanja, obavijeste dokumentacijske centre, kako bi dokumentaciju ažurirali. “Manjkav” popis u Jasenovcu, sa svim pogrešnim upisima proglasiti “neuvjerljivim”, nedostojnim, kao što to rade širitelji “laži o Jasenovcu” — to je ipak “prejeftin” argument za pobijanje postojanja koncentracijskog logora, u kojem su ljudi ubijeni, i nisu umirali samo prirodnom smrću.

Svjedoci Drugoga svjetskog rata u bivšoj Jugoslaviji, koji su preživjeli u Drugoj, talijanskoj okupacijskoj zoni, ostavili su također zapise svojeg preživljavanja: Branko Polić ostavio je hrvatskoj javnosti četiri Autobiografska zapisa, Slavko Goldstein 20, Imre Rochlitz²¹ — svi su

19 Vladimir Geiger, *Brojčbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac, 1941. – 1945. (procjene, izračuni, popisi)*. U: *Časopis za suvremenu povijest*, ČSP, Vol. 45, br. 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2013. Na: <https://hrcaak.srce.hr/file/161951> (pristupljeno 6. kolovoza 2024.)

20 Slavko Goldstein, *1941: Godina koja se vraća*. Zagreb 2007.

21 Imre Rochlitz, *Accident of Fate. A Personal Account*, Wilfried Laurier University Press, Wisconsin 2011.

oni svoja sjećanja objavili dugo nakon kraja rata, s vremenskim odmakom od skoro pola stoljeća. U razgovoru s nekim od njih²² — oni bi opravdavali svoju šutnju ne samo potrebom najprije osigurati egzistenciju, nego i bojazni da neće naići na zanimanje čitatelja. Zazirali su od cenzure i zazirali su od toga da se zlobna, traumatična sjećanja ponovno “probude”, nakon što su uspješno izašli na kraj s njima. Sram što su preživjeli, a članovi njihovih obitelji nisu, mučio je preživjele, kao što mnogi od njih priznaju. Na neki su se način mislili “iskupiti” — socijalnim i humanitarnim radom, ali i njegujući “kulturno židovstvo”, židovstvo kao vrijednu kulturnu baštinu, a ne nužno židovsku vjeru i duhovnost. Ova vrsta karizme židovskih žrtava nužno će iščeznuti, kad njih više neće biti.

No i sada se iznjedrila nova generacija kojoj će Holokaust također biti obaveza, a da nisu ni Židovi niti Romi — nego pripadnici onih, koji su se ogriješili — nedjelovanjem, okretanjem glava, pasivnim držanjem i aktivnim sudjelovanjem

NOVA GENERACIJA JUGOSLAVENSKIH SVJEDOKA — PISCI PROTIV ŠUTNJE I POTISKIVANJA SJEĆANJA

Nova generacija “svjedoka” Holokausta — to su potomci jugoslavenskih Nijemaca, “Podunavskih Švaba”: oni su relativno “neokaljeni” preživjeli rat, ali nakon kraja rata osjećali osvetu pobjednika: Slobodan Šnajder u svojem je romanu “Doba mjedi”²³ opisao svoj obračun s ocem, koji nije imao hrabrosti suočavati se sa zlom

22 Među njima bio je i Branko Polić, kojem treba zahvaliti za mnoge i teške razgovore.

23 Roman “Doba mjedi” (Fraktura, Zagreb 2015.) podsjeća na mjedenu zmiiju, što ju je Mojsije morao, po Božjoj zapovijedi, postaviti Izraelićanima, da bih ih podsjetio na vatrene zmiije što ih je Bog Izraelićanima poslao u pustinju, kad su napustili Egipat, a kukali zbog nevolja i muka. Mjedena zmiija imala je moć izlječenja od ugriza zmiija, kad bi joj se ljudi klanjali.

u svom okruženju, nego je okrenuo glavu i nije ni imao hrabrosti upoznati svojega sina s potpunom poviješću. Ludvig Bauer u svojem je romanu “Kratka kronika porodice Weber”, podjednako kao i Fabijan Šovagović sa svojim djelom “Sokol ga nije volio” prema kojem je osječki filmski redatelj, Židov Branko Schmidt snimio istoimeni film²⁴ također tematiziraju događaje tabuizirane od neposrednih svjedoka vremena: Zašto nisu spriječili zlo, zar nisu znali, ili nisu htjeli znati?

Jedno poglavlje u povijesti njemačke narodne skupine, također je nezasluženo prepušteno zaboravu: Podunavski Nijemci koji su se podredili nacistički zadojenom vodstvu Kulturbunda, prkosila je mala skupina muškaraca i žena u nekoliko sela Zapadne Slavonije. Dne. 15. kolovoza 1943. osnovali su u Slatinskom Drenovcu četu Ernst Telman (Thälmann)²⁵. Ta je partizanska četa bila jedina antifašistička jedinica u Europi sastavljena od boraca njemačke narodnosti. Na početku je brojila ukupno 30-ak osoba, muškaraca i žena uglavnom dezertera iz jedinica Wehrmachta, koji su se borili pod zastavom Weimarske Republike. “Wehrmacht” je raspisao “glavarinu” za pripadnike te “čete”, tako da se ona 1944. raspustila, a pripadnici su priključeni u Narodnooslobodilačku vojsku. Petorica (prema nekim informacijama šestorica)

24 “Sokol ga nije volio” (1988.), *Filmski leksikon* Leksikografskog instituta “Miroslav Krleža”: <https://film.lzmk.hr/clanak/sokol-ga-nije-volio>

25 Ernst Thälmann (1886., Hamburg – 1944., Buchenwald) član njemačke Socijaldemokratske stranke, a u tom svojstvu uhapšen je 1933. O njegovu životu: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, 2013. – 2024.: <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/thalman-ernst> (pristupljeno 3. kolovoza 2024.). O sudjelovanju pripadnika: *Čete Ernst Thälmann*, u: *Antifašistički vjesnik*, 2017. Zagreb: https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/vijesti/3/ceta_ernst_telman_prva_i_jedina_njemacka_partizanska_jedinica/198/ (pristupljeno 17. srpnja 2024.)

MEMORIJALNI CENTAR I MUZEJ AUSCHWITZ-BIRKENAU

preživjela je rat.²⁶ Iako ta “četa” nije igrala odveć značajnu vojnu ulogu, ona je i u svoje vrijeme bila simbol i dokaz za to da je “savijanje leđa” nije bilo jedina opcija na raspolaganju njemačkoj manjini.

Suvremena je Hrvatska iznjedrila je svjedoka, koji je radikalno presjekao šut-

26 Goran Gazdek, *Partizanska jedinica [sic!] Ernst Thälmann*, prilog za *Deutsche Welle*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske: <https://sabh.hr/partizanska-jedinca-ernst-thalman/>. (pristupljeno 3. kolovoza 2024.)

nju u obitelji i hrabro iskoračio sa svojim znanjem i svojim greškama. Ne štedeći ni sebe ni svoje roditelje i pretke, Drago Pilsel, “argentinski Hrvat”, u svom je autobiografskom djelu *Argentinski roman*²⁷ opisivao svoje nesnalaženje u hrvatskoj povijesti, svoje traženje i

27 Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*, Srednja Europa, Zagreb 2007., str.11–24.

MEMORIJALNI CENTAR I MUZEJ AUSCHWITZ-BIRKENAU

“krpanje” pojedinih dijelova, kao dio nice svojega puta od sina ustaše, čiji su pretci bili “Folksdojčeri”; svi su i u poslijeratno vrijeme nastavili njegovati ustaštvo — osobito izivljavati se nad židovskim imigrantima — i on sam je preuzeo obiteljsku tradiciju. Tek kad su Drago i njegov brat godine 1991. stigli kao dobrovoljci u Hrvatsku, Dragi se pokazalo “drugo lice” ustaša, ustaška provedba Holokausta i stvarnost “Jasenovca”. Svojim vršnjacima u Argentini, ali i onima u Hrvatskoj, koji se i dalje drže proricanja Holokausta u Hrvatskoj, nastoji utviti u glave da vjeruju u povijesne laži i krivotvorine, zato što su i njihovi očevi i djedovi spasili sebi život zahvaljujući lažima.

Danas živeći pripadnici njemačke manjine u Hrvatskoj ne trude se baš uspostaviti nekakvu poveznicu između držanja većine njihovih pripadnika 1941.–1945. i njihove sudbine 1945. godine: tada su, naime, morali osjećati posljedice kolektivnog okrivljavanja za zločine počinjene i u njihovo ime. Svjetski kongres Podunavskih Švaba izrekao je 2002. “Oprost za nepravdu nanese na im 1944./1945. godine i zahtijevaju satisfakciju te rehabilitaciju.”²⁸ No, “molbu za oprost” zbog zločina počinjenih od pripadnika njemačke narodnosne skupine nad Židovima,

²⁸ Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*, Srednja Europa, Zagreb 2007., str.11–24.

ali i Srbima i Romima, ni riječi. Nije mi poznato da su u međuvremenu zastupnici Podunavskih Nijemaca poduzeli nešto u tom smislu.

PLODOVI SJEĆANJA

Theodor W. Adorno (koji je i sam pobjegao od nacista iz Njemačke u SAD), vrativši se nakon rata na svoje sveučilište u Frankfurtu neprestano je apelirao: “Odgoj poslije Holokausta mora težiti tomu da se Holokaust ne ponovi. Učiniti Svijet boljim.”²⁹

Ali kako to postići? Adorno se zaklinjao u moć odgoja, koji mentalne mehanizme

²⁹ Th.W. Adorno, *Erziehung nach Auschwitz* u: Th.W. Adorno, *Kulturkritik und Gesellschaft. Prismen ohne Leitbild*, II. sv., str. 676

usmjerava — umjesto prema nasilništvu — u pravcu autonomije subjekta, prema razvijanju empatije i osobne hrabrosti. Njegovu preporuku — refleksija i samo-refleksija — kritičari su odbijali zato što Adorno društvenim procesima mislio pristupiti populističkim pedagoškim receptima: Adorno je naglašavao važnost da se svatko navikavati stalno raditi na sebi i promišljati svaki svoj potez.³⁰ Preporuka, takvim metodama “liječiti” društvene patologije poput antisemitizma ili rasizma, nije se pokazala učinkovitima: antisemitizam i dalje buje i razbuktava se, bez posebnih povoda.

Osobni svjedoci svojim iskustvima mogu potresti slušateljstvo, premda se i osobna svjedočanstva pokazala, s jedne strane manjkavima, s druge strane i tendenciozno “napregnutima”. Svjedočima se nalaže velika odgovornost i ne mogu se svi nositi s njome podjednako savjesno. Zato se i slušateljima nameće dužnost kritički slušati i propitkivati. Neki sugovornici iz prevelikog pijeteta ne usude se izravno intervenirati i ispraviti. Osobnim svjedočima zato u pravilu ne treba posvetiti veći stupanj uvjerljivosti nego njihovoj pisanoj baštini. Pisana svjedočanstva, kao i ona u audiovizualnim “konzervama” imaju značajnu prednost: mogu se provjeravati uvijek iznova, ispravljati i nadopuniti — kritički pristup njima nije opterećen pretjeranim pijetetom.

Učitelji povijesti, zaduženi i nadležni za “učenje o Holokaustu”, probudit će posebno zanimanje učenika, ali i učinkovitu nastavu, nastoje li razjasniti motive, zbog kojih se časnici građani mogu pretvoriti u zločince ili zašto se pasivni gledatelji tuđih nevolja ne daju poticati da interveniraju i pomognu nesretniku, zašto se netko odluči pomagati, a neki da bude samo indiferentni “by-stander”. Ukazujući na činjenicu da svaka osoba

³⁰ Th.W. Adorno, *Sabrana djela II*, str. 676

ima stanoviti prostor slobode, bez obzira na svoje međuljudske obaveze. Na svakoj je osobi koristiti tu slobodu a za to valja razvijati osobnu hrabrost, te zadati sebi etičke kriterije. I najveći zločinci imali su mogućnosti predomisliti se, odustati ili suprotstavljati se počecima. Dokaz tomu su ličnosti koje su smogle snage odbiti činiti zlo ili sudjelovati u njemu, čak kad su morali staviti na kocku svoje živote. Hrabre osobe Jad Vašem nagrađuju najvišim odlikovanjem što ga Država Izrael dodjeljuje nežidovima, imenovanjem “Pravednicima među narodima”.

Zaključak za zabrinuto pitanje — što nakon smrti svjedoka?

Charlotte Knobloch, bivša predsjednica Središnjeg vijeća Židova u Njemačkoj, svjedočila je u televizijskom razgovoru³¹, da se i ona sama zapita, tko će i kako prenositi njezina svjedočanstva, kad ona (sada u 90. godini života) jednoga dana više ne bude svjedočila: a ima što svjedočiti: ona sama preživjela u nacističkom Münchenu, jer su je “posvojile” seljačke obitelji u predgrađu. Seljanke bi je “priznale” svojim “pankrtima” (vanbračnom djecom), riskirajući svoj ugled i glas poštenosti. Charlotte Knobloch, smatrajući da svjedočanstva o tim hrabrim i poštenim ljudima mora nadživjeti nju, pa se osjeća dužnom predati sjećanja na njih mladim generacijama; apelirala je podjednako na same svjedoke, kako i na nasljednike njihovih poruka: Prenositi znanje od osobe do osobe, “predati” znanje iz ruke u ruku, od starijih i mladih! Apel je upućen i jednoj i drugoj strani, s time da stariji trebaju preskočiti svoje unutarnje prepreke, makar to bilo i sram.

I izraelsko-austrijski književnik Doron Rabinović³² svoj predložak za film

³¹ <https://www.3sat.de/dokumentation/geschichte/charlotte-knobloch-juedisch-nationalsozialismus-zeitzeugin-100.html> (21.siječnja 2025):

³² Doron Rabinović rođen je 1961. u Izraelu, u obitelji rumunjskog podrijetla. 1964. obitelj se

Die letzten Zeugen (Posljednji svjedoci, 2013.), napisao kao čin primopredaje sjećanja iz ruke prvih svjedoka u ruke baštinika. Slikovito je prikazao prijelaz od svoje majke Shoshane, koja je preživjela ženske logore. Oni se obvezuju prosljediti poruke vršnjacima i osigurati preživljavanje uspomena i u budućim generacijama. I u bliskoj budućnosti bez ijednog još živućeg svjedoka, živjet će uspomena na njih — pod uvjetom da netko sluša odjek iz prošlosti. Doronu Rabinoviću najvažnije jest: “Nije bitno što oni govore o događajima, pa su oni realni. Bitno je saslušati ih!”³³

Memorijalni muzej Spomen-područja Jasenovac, sa svojim — kontroverzno diskutiranim — spojem multimedijске predstave i materijalnih eksponata, ulilo mi je uvjerenje da taj često kritiziran prostor i “previše estetiziran sadržaj” i te kako “oživjeti” okrutna stvarnost Jasenovca iza živih slika”. Pogled na realne osobe i njihovo zamišljeno ophođenje sa svakodnevnim predmetima, svakodnevnica jedne osobe, također izaziva dojam, koji raste sa svakom slikom ubijenih. U spomen-centru u Jasenovcu žrtve postaju osobama, bezimena žrtva dobiva “ljudski lik”.

nastanila u Beču. Studirao je književnost i povijest te stekao doktorat s disertacijom “Instanzen der Ohnmacht. The Viennese Jewish community leadership from 1938 to 1945 and their reaction to National Socialist persecution and extermination”, objavljena u nakladi Suhrkamp. Rabinović se bavi pitanjima iz područja Holokausta i otpora; u vezi s novim ratnim događajima na Bliskom istoku od 2023.godine, bavi i pitanjima migracija, desničarskog ekstremizma i novim antisemitizmom.: <https://www.suhrkamp.de/rights/person/doron-rabinovici-p-3852> (pristupljeno 7. kolovoza 2024.)

³³ *ibid.* str. 12: Rabinović tvrdi: “Es geht nicht darum, dass sie die Dinge sagen, und das steht dann geheiligt da.”

DR. RENÉE WEISZ-MALEČEK (1930.-2025.)

(GOVOR DR. BRANKA BREYER NA POSLJEDNJEM
ISPRAČAJU DR. RENÉE WEISZ-MALEČEK)

Primaria dr. Renée Weisz-Maleček umrla je u subotu 28. prosinca 2024. godine u 95. godini života. Bila je supruga, majka i baka. Iza nje ostaju kći Marina, zet Silvije i unučad Filip i Jasna. Među prijateljima i širom rodbinom imala je nadimak Koka i mnogi su ju znali samo pod tim nadimkom.

Provela je produktivan i zanimljiv život. Kao dijete, rat je provela s roditeljima u rodnim Križevcima. Djed i otac bili su požrtvovni liječnici i zahvaljujući ugledu kojeg su imali Drugi svjetski rat su tamo i preživjeli, makar teško. Otac je krajem rata umro je od prirodnih uzroka a Koka je ostala s majkom Adelom u Križevcima gdje je i završila gimnaziju. Njih dvije zatim prelaze u Zagreb gdje je majka Adela, poznata kao Delka, bila važna u upravljanju Domom Zaklade Lavoslava Schwarza, a Koka je studirala medicinu i završila Medicinski fakultet.

Nakon kraćeg rada u Domu zdravlja u Križevcima, zaposlila se u poznatom Imunološkom zavodu. U Imunološkom zavodu bila je šefica proizvodnje virusnih preparata a bitni znanstveni doprinos dala je razvoju raznih cjepiva i posebno cjepiva protiv rubeole. Mnoge mlade majke čija su djeca zaštićena tim cjepivom ne znaju kome imaju zahvaliti na toj zaštiti i činjenica da danas široka publika smatra takvu zaštitu svojim pravom predstavlja najveći kompliment našoj Koki. Bila je

članica Akademije medicinskih znanosti Hrvatske a odlikovana je i Ordenom rada sa zlatnim vijencem.

Bila je velika ljubiteljica klasične glazbe i svojeg vjernog supruga dr. Jaroslava Malečeka upoznala je na koncertima. Bili su u braku dok ih smrt nije rastavila. Bila je članica pjevačkog zbora Židovske općine Zagreb. U Židovskoj općini Zagreb bila je aktivna i u ženskoj i u socijalnoj sekciji a bila je i članica kuratorija Doma Lavoslav Schwarz.

Koka i Jaro su uz gradske aktivnosti uživali i u radu u svojem vrtu blizu Kupe a hobi, kojim su bili blizu prirodi, bio im je branje gljiva. Koka je svoju mirovinu prihvatila s mirom i bez zahtjeva a nastavila je s radom napisavši odličnu monografiju pod naslovom “Židovi u Križevcima”.

“ŽIDOVU U KRIŽEVcima”

“Danas u Gradu Križevcima i okolici nema niti jednog Židova. Njihova je povijest ujedno i povijest organizacije koju su osnovali i s kojom je usko vezan njihov život i djelovanje, Židovske općine Križevci, jedne od brojnih tragično ugaslih općina nakon Holokausta. Budući da sam posljednji živući član te općine, vidljivost danas kroz doprinos društvu i postignuću njezina članstva kojeg, nažalost, više nema. Materijal o povijesti Židovske općine u križevcima sakupila je moja majka Adela Weisz, uz kasniju pomoć

dr. Hinka Gelba. Uspjela je 1941. godine spasiti, sakriti i očuvati velik dio arhiva križevačke židovske općine.”, napisala je Renée Weisz-Maleček u predgovoru knjige “Židovi u Križevcima”. Knjigu “Židovi u Križevcima” objavila je 2012. godine Židovska općina Zagreb.

Renée Weisz-Maleček, njena majka Adela i baka Augusta jedine su, od 118 Židova koliko ih je bilo 1941. godine, kraj rata dočekale u Križevcima. Od ostalih petnaestoro križevačkih Židova koji su preživjeli Holokaust, nitko se više nije vratio u Križevce.

U knjizi “Židovi u Križevcima” Renée Weisz-Maleček je donijela pregled povijesti života židovske zajednice u Križevcima, popis svih Židova stradalih u Holokaustu, ali i popis onih koji su uspjeli preživjeti.

Zihrona livraha!

